

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İLLET SEBEBİ OLARAK İDRAC
İBN EBÎ HÂTİM'İN *İLELÜ'L-HADİS* ÖZELİNDE
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rahmat ASHARI

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2021

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İLLET SEBEBİ OLARAK İDRAC
İBN EBÎ HÂTİM'İN *İLELÜ'L-HADÎS* ÖZELİNDE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rahmat ASHARI

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL

2021

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 020118YL04 numaralı Rahmat ASHARI'nın hazırladığı “*İllet Sebebi Olarak İdrac İbn Ebî Hâtim'in İlelü'l-hadîs Özelinde*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18/06/2021 günü (09:00 – 10:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. M. Macit KARAGÖZOĞLU
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Rahmat ASHARI

18/06/2021

ÖZ

İllet Sebebi Olarak İdrac İbn Ebî Hâtim'in *İlelû'l-hadîs* Özelinde

Bir ravinin, ayırt etmeksizin, hadisın senedi veya metnine aslında olmayan bir ilave yapması “idrac” olarak isimlendirilmektedir. İlel kitaplarında idracın bir illet sebebi olarak kabul edildiği söylenebilir. Bu çalışmada idrac bir illet gerekçesi olarak İbn Ebî Hâtim'in *İlelû'l-hadîs* adlı eseri üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlet, idrac, *İlelû'l-hadîs*, İbn Ebî Hâtim

ABSTRACT

Idraj As A Cause Of Illah

Study case of Ibn Abî Hâtim's *Ilal al-Hadîth*

When a narrator makes an addition to the isnad or text of a hadith by mistake, in Hadith terminology it is called “idraj”. It can be said that idraj is accepted as a cause of *illah* in the ilals literature. In this study, we verified idraj as a kind of hadith mistakes in Ibn Abî Hâtim's *Ilal al-hadîth*.

Key Words: Illah, idraj, '*Ilal al-hadîth*', Ibn Abî Hâtim

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'in sözlerinden diğerlerinin sözlerini ayırt etmek hadis ilminin temel amaçları arasında kabul edilmektedir. Hadis âlimleri, bir hadisin Hız. Peygamber'e aidiyetinin sahih olması için; isnadının muttasıl olmasını, ravinin adâleti ve zabtının iyi olmasını ve sâz ve illetli olmamasını şart koşturmuştur. Kısacası illetli hadis senedinde, metninde veya her ikisinde hata bulunan hadis olarak tarif edilebilir. Hadisin illetini tespit etmek muhaddisin yapacağı en zor işlerinden sayılabilir. Hadis âlimleri konuyu incelemek için İlelü'l-hadîs ilmini geliştirmişlerdir.

Rivayet esnasında ravilerden birinin, hadisin aslından olmayan bir unsuru yanlışlıkla ilave etmesi idrac kavramıyla ifade edilmektedir. Dindeki bir hükmün değişikliğine yol açabilecek kadar önemli olan bu kavram ilelü'l-hadîs çeşitlerinden kabul edilmektedir. Bu çalışmada müdrec hadisler İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-Hadis* adlı eseri merkezinde işlenmiş, böylece hadis usulü kitaplarında anlatılan müdrec hadis konusunun İlelü'l-hadîs literatüründe nasıl ele alındığının tespitine yoğunlaşmıştır.

Çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde konunun önemi, sınırı ve ilgili kaynakların mahiyetine dair bilgi verilmiştir. Birinci bölümde illet ve idrac kavramları ele alınmıştır. İdrac kavramını ele alırken idracın ortaya çıkışı, sebepleri, çeşitleri, tespit etme yöntemleri ve onun ilişkili olduğu kavramlar incelenmiştir. İkinci bölümde İbn Ebî Hâtim'in hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve özellikle *İlelü'l-Hadîs* adlı eseri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise *İlelü'l-Hadîs*'te tespit edilen müdrec hadisler, isnadda ve metinde idrac olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen ve her satırını titizlikle okuyup gerekli düzeltmelerde bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet YÜCEL'e minnettarım. Ayrıca tezi okuyup önemli katkılarda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Doç. Dr. M. Macit KARAGÖZOĞLU'na teşekkür ederim. Lisans yıllarından itibaren üzerimde etki bırakan ve hadis alanında devam etme kararı almaya vesile olan Dr. Öğr. Üyesi Ahmed SNOBAR'a teşekkür ederim. Son olarak büyük fedakarlıklarla beni yetiştiren, eğitim

hayatım boyunca maddî ve manevî desteklerini hissettiğim anneme şükranlarımı sunarım,
merhum babama da Allah'tan rahmet ve mağfiret dilerim.

Rahmat ASHARI

İstanbul - 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	
KONU VE KAYNAKLARI	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ.....	2
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
İLLET VE İDRAC.....	5
1. İLLET.....	6
1.1. İllet ve İletli Hadisin Tanımı.....	6
1.2. İletin Mahiyeti ile İlgili Farklı Yaklaşımlar.....	9
2. İDRAC.....	13
2.1. İdracın Tanımı.....	13
2.2. İdracın Ortaya Çıkışı.....	14
2.3. İdrac Sebepleri	15
2.4. İdrac Çeşitleri.....	19
2.5. İdracı Tespit Etme Yöntemleri.....	35
2.6. İdracın İlişkili Olduğu Kavramlar.....	39
2.7. İdrac Yapmanın Hükümü.....	49
2.8. Müdrec Hadis ile İlgili Literatür	50
İKİNCİ BÖLÜM	
İBN EBÎ HÂTİM ER-RÂZÎ VE İLELÜ'L-HADÎS ADLI ESERİ.....	53
1. İBN EBÎ HÂTİM ER-RÂZÎ.....	54
1.1. İbn Ebî Hâtım er-Râzî'nin Hayatı.....	54

1.2. İlmî Kişiliği.....	55
1.3. Eserleri	56
2. <i>İLELÜ'L-HADİS</i> ADLI ESERİ.....	60
2.1. Eserin Özellikleri	60
2.2. İbn Ebî Hâtim'in Eserdeki Özgünlüğü	62
2.3. <i>İlelü'l-hadîs</i> Üzerine Yapılan Çalışmalar	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
<i>İLELÜ'L-HADİS</i> ESERİNDE İDRAC SEBEBİYLE TA'LİL EDİLEN	
HADİSLER.....	65
1. İSNADDA İDRAC BULUNAN HADİSLER.....	66
1.1. Metni Etkileyen.....	66
1.2. Metni Etkilemeyen.....	69
2. METİNDE İDRAC BULUNAN HADİSLER.....	79
2.1. Sarık Üzerine Mesh Etmekle İlgili Rivayet.....	79
2.2. Avret Mahalline Dokunma Sebebiyle Abdest Almak ile İlgili Rivayet	83
2.3. Uykudan Kalkan Kişinin Abdest Alacağı Zaman Elini Kaba Sokmadan	86
Önce Yıkaması İle İlgili Rivayet	86
2.4. Namazda Ellerin Kaldırılacağı Yerler ile İlgili Rivayet I.....	87
2.5. Namazda Ellerin Kaldırılacağı Yerler ile İlgili Rivayet II.....	89
2.6. Namazda Ellerin Kaldırılacağı Yerler ile İlgili Rivayet III	90
2.7. Cünüp Bir Kimsenin Camiye Giremeyeceği ile İlgili Rivayet.....	91
2.8. İkinci Namazını Kaçırmak ile İlgili Rivayet	95
2.9. İmam Namazda Kur'an-ı Kerim Okurken Cemaatin Durumu ile İlgili	97
Rivayet.....	97
2.10. Cuma Namazına Bir Reka'atla Yetişmek İle İlgili Rivayet.....	99
2.11. Oruçlu ve İhramlı Kimsenin Hacamat Yaptırması ile İlgili Rivayet.....	102
2.12. Evladın Ebeveynin Hac Farızasını Yerine Getirmesi İle İlgili Rivayeti	104
2.13. Mekke Fethi ile İlgili Rivayet.....	106
2.14. Bedir Savaşı İle İlgili Rivayet.....	107

2.15. Hz. Peygamber'in Sahâbînin Vefat Durumunu Bildirmesi ile İlgili Rivayet.....	108
2.16. Pazara Getirilen Malları Yolda Karşılama ile İlgili Rivayet	111
2.17. Şüf'a Hakkı İle İlgili Rivayet.....	113
2.18. Hz. Peygamber'in Yüzüğü ile İlgili Rivayet.....	116
2.19. Şarabın Dönüşümünden (Fermantasyon) Elde Edilen Sirkenin Hükümü İle İlgili Rivayet.....	119
2.20. Hayvana Lanet Etmek İle İlgili Rivayet	121
2.21. Hediyeleşmek ile İlgili Rivayet	122
2.22. Tercih Edilmemesi Gereken İsimler ile İlgili Rivayet.....	124
2.23. Allah'ın En Sevdiği İsimler ile İlgili Rivayet.....	125
2.24. Hayâ ile İlgili Rivayet.....	127
2.25. Fitne ile İlgili Rivayet	129
SONUÇ	131
BİBLİYOGRAFYA	133
ÖZGEÇMİŞ	143

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.mlf.	aynı müellif
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	editör
h.	hicrî
haz.	hazırlayan
Hz.	Hazreti
m.	miladî
no.	numara
sav.	sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	sayı
s.	sayfa
thk.	tahkik eden (neşreden)
t.y.	basım tarihi yok
vb.	ve benzeri
y.y.	basım yeri yok

GİRİŞ
KONU VE KAYNAKLARI

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ

Tezin temel konusu, hadisin sıhhatini ortadan kaldıran illet çeşidi olarak idrac kavramının incelenmesi ve İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs* adlı eserinde idrac sebebiyle ta'lil edilen hadislerin tespit, tahrir ve tahlilidir. Böylece usûl kitaplarındaki teorik boyutunun âlimlerin bu konudaki uygulamalarıyla desteklenmesi, müdrec hadis konusunun anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir özellik kazanacaktır.

Bu araştırma mevcut kaynaklardan istifade edilerek yapılan değerlendirme nitelikli olduğu için kütüphane araştırmalar türüne dahil edilebilir. Araştırmada temel olarak doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle *İlelü'l-hadîs*'te yer alan bütün rivayetler okunmak suretiyle müdrec hadislerin tespitine çalışılmıştır. Bunu yaparken İbn Ebî Hâtim'in hadis hakkında naklettiği görüşlerden istifade edilmiştir. Daha sonra müellif tarafından kabul edilen müdrec hadislerin tahriri yapıp tahlil edilmiştir. Böylece müellifin müdrec hükmü verdiği hadisler hakkında diğer âlimlerin görüşleri karşılaştırmalı olarak değerlendirme imkanı elde edilecektir.

Tespit edilen müdrec hadisler isnadda ve metinde idrac olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir. İsnatta müdrec hadisler ise metni etkileyen ve etkilemeyen olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Bu çalışmada sadece metni etkileyen müdrec hadislerle odaklanacağı için metni etkilemeyen isnadında idrac bulunan hadislerin sadece numaraları zikredilecektir. Metni etkileyen isnadda idrac ve metinde idrac bulunan hadislerin tahrir ve tahlili yapılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu araştırma yapılmaya kadar idrac konusunda bazı makaleler, yüksek lisans ve doktora seviyesinde tezler yazılmıştır. Muhammed Abdürrezzâk er-Ru'ûd'un "el-Müdrec fi'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf mefhûmuh ve dirâset alâ nemâzecz min Sahîhi'l-Buhârî"si, Şeref Mahmûd el-Kudât ve Humeyd Yûsuf Kûfî'nin "el-Müdrec ve alâkatüh bi mebâhisi'l-mustalahi'l-uhârî"si ve "el-İdrâc: Esbâbühû ve vesâil ma'rifetih"i, Kadir Paksoy'un "Hadis Metodolojisi İdrâc ve Müdrec Hadisler I ve II"i, Alaa Aldeen Al Karaz'ın "el-İdrâc ve'l-'alâka beyne'l-ma'na'l-lügavî ve'l-istilâhî 'inde Ehli'l-hadîs"i ve Fatima Hamza Kazem'in "Inclusion in the Prophetic Hadith"i idrac konusunda yazılan makalelerdir. Bu makalelerin hepsi idrac kavramını anlamaya yönelik yapılan çalışmalar

olarak kabul edilebilir. Bu makalelerde müdrec hadisin mahiyeti, kısımları, tespit etme yöntemleri ve idracı ilişkili olduğu kavramlar gibi konular ele alınmıştır.

İdrac konusunda yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerine gelince bunları Hâtib el-Bağdâdî'nin *el-Fasl li'l-vasli'l-müdrec* ve *Kütüb-i Sitte* üzerine yapılan çalışmalar olarak iki kategoride özetlemek mümkündür.

Hatib el-Bağdâdî'nin *el-Fasl* üzerine; Mustafa Aydın'ın *el-Hatib el-Bağdâdî'nin el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrec Hadisler ve Değeri*, Zeynep Ergin'in *Hatib el-Bağdâdî'nin el-Fasl li'l-vasl el-müdrec fi'n-nakl Adlı Eserindeki Müdrec Hadislerin Kütüb-i Tis'a Çerçevesinde Değerlendirilmesi* ve Ahmet Alpşahin'in *Hatib el-Bağdâdî'nin el-Faslü li'l-vasli'l müdreci fi'n-nakl Adlı Eserinin İlk Bâbında Yer Alan Rivayetlerin İncelenmesi(1-19)* isimli çalışmalar yapılmıştır.

Kütüb-i Sitte üzerine ise; Mehmet Yılmaz, *Sahîhayn'deki Müdrec Hadisler ve Bunların Genel Değerlendirmesi* isimli yüksek lisans tezi ve İzzet Rûbî Mücâvir Selîm el-Cerhî, *el-Elfâzü'l-müdrece fi ehâdisi'l-Kütübi's-Sitte ve eseru zâlike fi'htilâfi'l-fukahâ (el-eimmetü'l-erbaa)”: dirâse hadîsiyye fıkhiyye* isimli doktora tezi yazılmıştır.

Görüldüğü gibi idrac kavramının, bir illet sebebi olarak İlelü'l-hadîs literatüründe kabul edildiğine dair hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma, alanındaki boşluğu doldurmak maksadıyla yapılacaktır. Bundan dolayı bu çalışmanın idracı bir illet sebebi olarak kabul etmesi ve İlelü'l-hadîs literatüründeki yeri üzerinde durması açısından yapılacak ilk çalışma olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın illet ve müdrec konularının teorik olarak ele alındığı birinci bölümünde, klasik ve çağdaş döneminde yazılan hadis usûlü kitaplarına ve müstakil olarak illet ve müdrec hadis konusunu ele alan kitap, tez ve makalelere müracaat edilmiştir. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rîfetu ulûmi'l-hadîs*'i, Hâtib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Fasl li'l-vasli'l-müdrec*'i, İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmi'l-hadîs*'i, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *en-Nüket* ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-Râvî*'si, Hamza el-Melibârî'nin *el-Hadîsu'l-ma'lûl* ve *Nazarâtun cedîde*'si, Ahmed Ma'bed Abdülkerîm ve M. Nasr ed-Desûkî el-Lebbân'ın *İlelü'l-hadîs beyne'l-kavâidi'n-nazariyye ve't-tatbîki'l-ameliyye*'si, Kadir Paksoy'un “Hadis Metodolojisinde İdrac ve Müdrec Hadisler I ve II” isimli iki makalesi, Mustafa Aydın, *el-Hatib el-Bağdâdî'nin el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrec Hadisler ve Değeri* isimli yüksek lisans tezi, Şeref Mahmûd el-Kudâ

ve Hamîd Yûsuf Kûfî, “el-Müdreç ve ‘alâkatühû bi mebâhisi’l-mustalahi’l-uhrâ” isimli makalesi başvurulacak eserler arasında zikredilebilir.

İbn Ebî Hâtîm’in hayatı ve *İlelü’l-hadîs* eserinin incelendiği ikinci bölümde, en çok Rıf’at Fevzî Abdülmuttalib’in *İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve eseruhû fî ulûmi’l-hadîs* isimli eseri ve Raşîd Küçük’ün “İbn Ebû Hâtîm” isimli *DİA* maddesine müracaat edilmiştir. Gerektiğinde Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk*, ve Yâkût el-Hamevî’nin *Mu’cemü’l-büldân* isimli eserlerine başvurulacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü *İlelü’l-hadîs*’te tespit edilen müdreç hadislerle tahsis edilecektir. Tespit edilen müdreç hadisler isnadda ve metinde idrac olmak üzere iki ana başlıkta incelenecektir. Burada metni etkileyen isnadda idrac ile metinde idrac bulunan hadislerin tahriri yapılırken imkan ölçüsünde ulaşılabilen hadis rivayet kitaplarına müracaat edilecektir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/874) ve Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Câmî’leri*, Ebû Dâvud (ö. 275/888), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö.273/886) ve Dârimî’nin (ö. 255/868) *Sünen’leri* ile Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i ve Mâlik b. Enes’in (ö. 179/75) *Muvatta*’ından oluşan *Kütüb-i tisa*’nın tamamı, Dârekutnî’nin (ö. 385/995) *Sünen*’i ve Abdurrezzak (ö. 211/827) ile İbn Ebî Seybe’nin (ö. 235/849) *Musannef*’leri en çok kullanılacak kaynak olarak zikredilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
İLLET VE İDRAC

1. İLLET

Hadis âlimleri, bir hadise sahih hükmü verebilmek için onu nakleden kişinin dini tutumu (adâlet), hafızasının iyi ve senedin sonuna kadar muttasıl olmasının yanı sıra hadisin şâz ve muallel olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Erken dönem tenkitçi hadis âlimlerinin ifadelerinde ve muhtelif kitaplarında geçen illet kavramı sonraki dönemlerde hadis usûlü kitaplarında tartışılmıştır. Bu başlıkta hadisin sahih olmasını engelleyen illet kavramını ve bu kavramın etrafında oluşan tartışmaları incelemeye çalışacağız.

1.1. İlet ve İletli Hadisin Tanımı

İlet (عَلَّة) kelimesi Arapçada sülâsî “alle” (عَلَّ) fiilinin mastarıdır. İbn Fâris (ö. 395/1004) ع ve ل harflerinden oluşan kelimelerin genelde; ‘tekrar etmek’, ‘engellemek/engel olmak’ ve ‘güçsüz kalmak’ olmak üzere üç manaya delalet ettiğini söylemiştir.¹ Onun zikrettiği üç mananın hepsi hadis istilahlarında kullanılan illet kavramıyla ilişkilendirilmektedir. İletli bir hadisin, ilk bakışta illetinin tespit edilememesi ve hadisin bütün tariklerinin toplanıp tekrar tekrar incelenmesi ile illetin ortaya çıkması illetin birinci anlamıyla ilgilidir. İletli hadis, sahih hadisin şartlarından biri olan “illetten kurtulmak” şartını taşımamaktadır. Dolayısıyla illet, hadisin sahih olmasını engellemekte ve bu da illetin ikinci anlamıyla ilgili olmaktadır. Sahih veya sağlam derecesine ulaşamayan hadis güçsüz veya zayıf durumuna düşer. Bu durum ise illetin, güçsüz ve zayıf olmak manasıyla ilgilidir.

Hadis usulü âlimleri birbirlerinden biraz farklı ifadeleri kullanmışsa da genellikle illetli hadisi “dış görünüşü itibariyle kusursuz görülen ancak araştırma sonucunda sıhhatini zedeleyen gizli bir kusur olduğu anlaşılan hadis” olarak tanımlamışlardır. Hadisin sahih olmasını engelleyen bu gizli kusuru ise illet olarak isimlendirmişlerdir. Muhaddisler bu tür hadisleri illetli veya illeti açığa çıkarılmış manasına gelen “ma’lûl”, “mu’al” ve “mu’allel” kavramlarıyla ifade etmişlerdir.²

İlk olarak İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) eserinde görülen ve ondan sonra yazılan hadis usûlü kitaplarında da yer alan illetin tanımındaki “gizli bir kusur” ifadesinin Hâkim

¹ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luga* (nşr. Abdusselam Muhammed Harun), Dimaşk, 1399/1979, IV, 12-14.

² İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 90; Bikâ’î, *en-Nüketü’l-vefîyye*, c. 1, s. 501; Sehâvî, *Fethu’l-muğis*, c. 2, s. 47-49.

en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) yaptığı ilelü'l-hadîs tanımından mülhem olduğu görülmektedir. *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadis* yazılıncaya kadar birçok İlelü'l-hadîs literatürleri yazılmışsa da, hadis usûlü kitaplarında müstakil bir başlık altında ilk defa Hâkim en-Nîsâbûrî tarafından işlenmiştir. Hâkim, İlelü'l-hadîs'in sahih, sakîm (zayıf), cerh ve ta'dîl dışında müstakil bir ilim olduğunu ifade etmiştir.³

Hâkim bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Hadis muhtelif yönlerden ta'lîl edilmekle birlikte bunun cerhle hiçbir ilgisi yoktur. Zira mecrûh'un hadisi zaten sâkît (değersiz) vâhindir. Hadislerde bulunan illetler çoğunlukla güvenilir ravilerin rivayetlerinde bulunmakta ve bu illetin bilinmesi gizli olduğunda hadis illetli olmaktadır.”⁴

Bu illetli hadis tanımının gereği olarak, isnadda inkîât olan, ravide cehalet veya zayıflık gibi kusurları bulunan hadisler ma'lûl hadis olarak isimlendirilmemiştir. Zira tanıtımda “dış görünüşü itibariyle kusursuz görülen” ifadesinin gereği gizli olması icap eder. Hadisi aktaran ravinin mecrûh olması sebebiyle tenkit etmek de bu tanıma göre illet sebebiyle hadisi tenkit etmek değildir. Zayıf ravilerin rivayetlerinde isabet ettiği hadisler de vardır.⁵ Rivayetlerinde yaptığı hatalara nazaran isabet ettiği rivayetler daha az olduğu için zayıf bir ravi olarak kabul edilir. Zayıf ravilerin cerh durumunu bilen âlimler, bu ravinin rivayetinde teferrüd veya diğer ravilere muhalefet ettiğinde doğal olarak reddedilmeleri beklenir.⁶ Bundan dolayı Hâkim; illetin, güvenilir râvilerin hadislerinde aranması gerektiğini ileri sürmüştür.

Güvenilir raviler de rivayetlerinde hata yapabilmektedir. Rivayet ettiği hadis oranına göre az veya çok az hata yaptığı için bunlara güvenilir vasfı verilmiştir. Bu ravilerin yaptığı hatalar sadece cerh ve ta'dîl bilgisine dayanarak tespit edilemez. Zira güvenilir ravilerin rivayetleri genellikle kabul edilmesi beklenir. Bunun için illet gizli olarak vasıflandırılmıştır.⁷

İllet tanımında dikkat çeken diğer şart da “kâdîh” olması, yani hadisin sahih olmasını engelleyen özelliğidir. Dolayısıyla hadisin sıhhatine zarar vermeyen kusurlar

³ Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadis*, s. 112.

⁴ Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadis*, s. 112.

⁵ Bunun için Buhârî'nin *Sahih*'inde Fülejh b. Süleyman ve Muhammed b. Abdurrahman et-Tafâvî ile Müslim'in *Sahih*'inde Süveyd b. Saîd ve Hammâd b. Seleme gibi zayıf ravilerin hadislerini görürüz.

⁶ Hâkim'in “mecrûh'un hadisi zaten sâkît” ifadesini teferrüd veya ihtilaf bağlamda anlamamız daha isabetli gözükmektedir. Zira zayıf raviler bazı rivayetlerinde isabet etmişlerdir.

ıstılâhî anlamdaki illet değildir. Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) gibi bazı âlimler tarafından kullanılan “es-sahîhu'l-ma'lûl”⁸ kavramındaki illet kelimesi ıstılâhî anlamında olmayıp lüğavî anlamında kullanıldığı kabul edilmiştir.⁹ Zira burada illet, hadisin sıhhatini zedelememiştir, başka bir ifadeyle ğayr-ı kâdih'tır.¹⁰ Nitekim Halîlî tarafından kullanılan “es-sahîhu'l-ma'lûl” şeklindeki terkip kendisinden sonra hadis usûlû âlimleri arasında onu takip eden başka biri tespit edilmemiştir.¹¹

Hadisin sahih olmasını engelleyen gizli kusurlar olarak ifade edilen illetin tespitinin zorluğu İlelü'l-hadîs'i hadis ilminin en zor konularından biri yapmıştır. Bunun için bu konuda uzman olmak isteyen kişinin, olağanüstü bir anlayış, geniş bir hafıza, ravilerin cerh-ta'dîl dereceleri hakkında tam bir bilgi ve senedlerle metinleri kavrayacak güçlü bir melekeye sahip olması gerekmektedir.¹² Bunun için Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14) “Herhangi bir hadisin illetini öğrenmeyi, bilmediğim bir hadisi yazmaya tercih ederim.”¹³ diyerek hadisin illetini öğrenmenin hadisi mücerret öğrenmekten daha üstün olduğuna dikkat çekmiştir. Kendisinden nakledilen “Hadisin illetini tespit etmek ilhamdır.” ifadesi de illetin kapalılığına işaret etmiştir.¹⁴ İlelü'l-hadîs uzmanı olarak tanınan ve aynı zamanda Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medînî “Kimi zaman bir hadisin illetini kırk sene sonra anladım.”¹⁵ demiştir. Bu açıklama hadisin illetinin, zamanla ve rihlelerle hadisin diğer tariklerini toplayıp karşılaştırma imkânı elde edildikten sonra anlaşılacağını gösterir.

Hadis ilminin en derin ve zor bahislerinden kabul edilen İlelü'l-hadîs alanında söz sahibi âlimlerin sayısı fazla değildir. Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-14), Yahyâ b. Maîn (ö.

⁸ Bu terkip, illetli fakat sahih bir hadis olarak tercüme edilebilir.

⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 546; Abdülgani Muhammed Nâdir Addâ, *el-Karâin ve eseruhâ fî ta'lîli'l-ehâdis: dirâse te'sîliyye tatbikiyye*, Beyrut, 2017/1438, s. 74.

¹⁰ Halîlî, sika ravilerin irsal ettiği bir hadisi bir sika ravi tarafından müsned olarak rivayet edilen hadisi sahih ve hüccet olup irsal illeti ona zarar vermediğini ifade etmiştir (bkz. Halîlî, *el-İrşad fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, s. 163); İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 93.

¹¹ Ayşe Güler, *İllet Sebebi Olarak Teferrüd el-İlelü'l-kebîr Özelinde* (Basılmamış Y. L. Tezi), s. 10.

¹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s.88.

¹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 1, s. 387-388. Bazı rivayetlerde “... bir hadis” ifadesinin yerine “... yirmi hadisi yazmaya tercih ederim.” (Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 112) veya “... on hadisi tahsil etmeye tercih ederim.” (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-ravi ve âdâbü's-sâmi'*, c. 2, s. 191) ifadesi geçmektedir.

¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 1, s. 388.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Mahmud et-Tahhân), Mektebetü'l-Me'ârif: Riyad, c. 2, s. 257.

233/848), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/875), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890), (ö. 264/878), İbn Adî (ö. 365/976) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi âlimler buna olarak örnek gösterilebilir. Bu gibi münekkit hadis âlimleri hadis literatüründe *nukkâd* ve *cehâbize* olarak isimlendirilmiştir.

1.2. İletin Mahiyeti ile İlgili Farklı Yaklaşımlar

Hadis usûlü kitaplarında kabul edilen illetli hadisin tanımı, mütekaddim tenkitçi hadis âlimlerin kullandıkları illet kavramını tam olarak yansıtmadığı için bazıları tarafından tenkit edilmiştir. Zira İlelü'l-hadis literatürlerine bakıldığı zaman illetin sadece gizli, kâdîh ve sikaların rivayetlerinde bulunan kusurlar anlamında olmayıp daha geniş bir anlamda kullanıldığı görülür. İlelü'l-hadis âlimleri eserlerinde, kizb, gaflet, sûu'l-hıfz, cehâlet, teferrüd, muhâlefet, irsal, inkitâ' ve hadisin aslı olmadığı gibi kâdîh ve kâdîh olmayan kusurlar sebebiyle hadisi illetli saymışlardır. Hatta Tirmizî¹⁶ ve İbn Ebî Hâtîm gibi bazı âlimler nesh'i de bir illet olarak görmüşlerdir.¹⁷

Mütekaddimûn dönemi hadis tenkitçileri, rivayet sonrası dönem âlimlerinin kabul ettikleri mantıksal üsluptan ayrı olarak terimlerin manâları konusunda daha geniş bir yaklaşım benimsemişlerdir. İlelü'l-hadis kitaplarında illet kavramını geniş bir anlamda kullanmalarından hareketle Hamza el-Melîbârî ve onun gibi düşünen yazarlar illeti, hadis tenkitçilerinin illet kavramına yaptığı açıklamaları ve onların pratikteki uygulamaları ışığında anlaşılması gerektiğini ifade ederek onu “ister sika ister zayıf olsun ister metinde isterse de isnadda olsun ravinin hatası”¹⁸ olarak tarif etmiştir.¹⁹

Melîbârî, hadis usûlü kitaplarında izah edilen illet kavramının zayıf ravilerin rivayetleri için kullanamayacağı görüşüne katılmamaktadır. Ona göre Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin illetli hadis hakkındaki sözünü farklı bir şekilde anlamamız gerekir. Hâkim'in “cerhle hiçbir ilgisi yoktur” ifadesindeki cerh'i mutlak zayıflık ve “mecrûh'un

¹⁶ Tirmizî, “İlel”, c. 6, s. 227; İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 93; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (thk. Hemmâm Abdürrahî Sa'id), c. 1, s. 330.

¹⁷ Irâkî, bu nesh'i illetle vasıflandırmadan kasıt hadisle amel edilmenin engel oluşu ise kabul edilir. Fakat hadisin nakledilmesi ile ilgili illeti kastetmişse bu doğru değildir. Zira sahih hadis kitaplarında birçok mensûh hadisler bulunmaktadır (bkz. Irâkî, *Şerhu't-Tebsire ve't-tezkire*, c. 1, s. 290).

¹⁸ Hamza el-Melîbârî *el-Hadîsu'l-ma'lûl* isimli eserinde illeti ravinin hatası yerine ravinin hatasına delalet eden bir sebep olarak tarif etmiştir (bkz. Hamza el-Melîbârî *el-Hadîsu'l-ma'lûl*, s. 10).

¹⁹ Hamza el-Melîbârî, *Nazarâtun cedide fi ulûmü'l-hadis*, Beyrut, 1423/2003, s. 107; Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar -İlet ve Şâz-*, Ankara, 2017, s. 58.

hadisi zaten sâkıt (değersiz) vâhî'dir" ifadesindeki mecrûh'u bütün zayıf ravilerin sınıfını kapsayacak şekilde açıklamak doğru değildir. Zira Hâkim'in ifadesindeki mecrûh raviyi vâhin vasfıyla takyit etmektedir. Malumdur ki, mecrûh ravilerin hepsi sâkıtı'l-hadîs derecesinde değildir. Bazı mecrûh ravilerin hadisleri ise itibar için yazılır. Bundan dolayı Hâkim'in ifadesindeki "mecrûh" kavramını metrûk veya terk edilmiş ravi şeklinde anlamak daha isabetli görülmektedir.²⁰

Hâkim'in kullandığı "sika" kavramına gelince, bu kavramı rivayeti sâkıt olan mecrûh ravinin mukabilinde kullandığı için sadece hâfız ve mütkın raviler şeklinde anlamak doğru değildir. Çünkü rivayeti sâkıt veya metrûk olarak vasfedilen ravilerin dışında sika, sadûk ve metrûk derecesinde olmayan zayıf ravilerden oluşan geniş bir zümre bulunmaktadır. Dolayısıyla Hâkim'in ifade ettiği "sika" kavramından, hadisi sâkıt veya metrûk ravinin dışında adalet vasfı taşıyan raviler kastedilmiş olmalıdır.

Hâkim'in yaptığı ma'lûl hadis tarifinde mecrûh'u hadisi terk edilmiş ravi ve sikayı onun dışında adalet vasfı taşıyan bütün ravi şeklinde anlamak, İlelü'l-hadîs kitaplarının muhtevasını daha doğru bir şekilde yansıtabilecektir. Zira bu kitapların muhtevası çoğunlukla sika, sadûk ve metrûk olmayan zayıf ravilerin rivayetlerinden oluşmaktadır. Sâkıt olan metrûk ravilerin rivayetleri ise kitabın azınlığını oluşturmaktadır. Böylece Hâkim'in "Hadislerde bulunan illetler çoğunlukla güvenilir ravilerin rivayetlerinde bulunmaktadır." sözü daha doğru bir anlam kazanacaktır.

Hadis usûlü kitapları illetin tanımını verirken hadisin sıhhatine kâdih şartını koymuştur. Fakat daha sonra illeti de kâdih ve ğayr-ı kâdih olarak ikiye ayırmaları ilginçtir. Melîbârî'ye göre illet, ravinin vehmine ve hatasına delalet ettiği için hepsi kâdih'tır. Başka bir deyişle illet her hâlükârda hadisin sıhhatini zedeleyen bir unsurdur. Zira isnadda bir illet her ne kadar hadisin metnine zarar vermezse de isnad ve metin bütünlüğü gereği en azından hadis bu isnadla illetlidir. Çünkü bir hadisin metninin, illetli bir sened dışında diğer sahih senedleri olabilir.

Hadis usûlü kitapları illeti, "kâdih ve gayri kâdih" yani hadisin sıhhatine zarar veren ve vermeyen olmak üzere ikiye ayırmıştır. Halîlî (ö. 446/1055) buna misal olarak güvenilir râvîlerin bir hadisi mürsel olarak nakletmesi, bir başka güvenilir râvînin ise aynı rivâyeti tek başına müsned olarak rivayet etmesi durumunda müsned rivâyet

²⁰ Melîbârî, *Nazarâtun cedide*, s. 111-112.

sahih ve hüccettir; irsal illeti de onun bu sahihliğine herhangi bir zarar vermez demiştir.²¹ Muhaddislerin genel kanaati sened ve metinden oluşan her hadisi ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğidir. Herhangi bir metnin sahih hadisleri ihtiva eden bir kitapta bulunması onun sahih olduğunu gösterir. Ancak aynı metin zayıf bir isnadla nakledilmişse hadis bu isnadla zayıf olarak nitelenir. Bundan dolayı İlel'ü-hadîs kitaplarında birçok makbul hadislerin senedinden dolayı mevzu olduğu belirtilmiştir.²² Bazen, okuyucuların yanlış anlamasına sebep olmaması ve bu ifadenin sened için kullanıldığına işaret etmek için âlimler açık olarak “bu isnadla zayıf” veya “bu isnadla mevzu” demişlerdir. Bunun için Melîbârî, ‘İllet, ravinin vehmine ve hatasına delalet ettiği için hepsi kâdih’tır. Demektedir. Başka bir deyişle illetin her hâlükârda hadisin sıhhatini zedeleyen bir unsur olduğunu kabul etmiştir.

Ahmed Ma’bed Abdülkerim gibi bazı araştırmacılara göre Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs*’teki “وَأَمَّا يُعَلَّلُ الْحَدِيثُ مِنْ أَوْجِهٍ لَيْسَ لِلْجَرَحِ فِيهَا مَدْخَلٌ” (hadis muhtelif yönlerden ta’lil edilmekle birlikte bunun cerh ile ilgisi yoktur)” ve “وَعَلَّةُ الْحَدِيثِ يَكْثُرُ فِي أَحَادِيثِ الثَّقَاتِ” (illet sikaların hadislerinde bulunur)” gibi ifadelerin yanlış yorumlandığını söylemiştir. Hâkim bu açıklamalarla illetli hadislerin sadece sikaların rivayetleriyle tahsis etmek istememiştir. Bilakis sikaların hadislerindeki illetlerin gizliliği ve önemini vurgulamak istemiştir. Hâkim’in verdiği illet çeşitlerin örneklerine bakıldığı zaman, onuncu çeşitte açık illetle tenkit edilen rivayete vermiştir. Buna göre Hâkim’in nezdinde illetli hadis sadece gizli sebeplerle ta’lil edilen ve sikanın rivayet ettiği hadislerle sınırlandırılmış değildir.²³ İbnu’s-Salâh bunu fark ederek “Muallal Hadis Bilgisi” başlık altında illetin farklı iki tarifini vermiştir. İlgili bölümün başında muallal hadisi “dıştan illetsiz görünmekle beraber, kendisinde sahihliğine zarar verici bir illet fark edilen hadis” olarak tarif etmiştir. İbnu’s-Salâh illeti sadece bu tarifle sınırlandırmamıştır. Bölümün sonunda ilel’ü’l-hadîs kitaplarında kizb, gaflet, sîu’l-hıfz ve buna benzer cerh çeşitleriyle yapılmış pek cerh çeşitleri ve hadis sıhhatine zarar vermeyen hatalarla da ta’lil edildiğini söyleyerek muallal hadisin kapsamını genişletmiştir.²⁴

²¹ Halîlî, *el-İrşâd fî ma’rifeti ulemâi’l-hadis*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyad, 1989, I, 160.

²² Bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlel’ü’l-hadis*, Hadis no: 181, 2149. Bazen “mevzu bihaza’l-isnad” diyerek açık olarak hadisin senedi mevzu olduğunu belirtmiştir. Bkz, Hadis no: 354, 940, 2197, 2149,

²³ Ahmed Ma’bed Abdülkerim ve M. Nasr ed-Desûkî el-Lebbân, *İlel’ü’l-hadis beyne’l-kavâidi’n-nazariyye ve’t-tatbîki’l-ameliyye*, Kahire, 1437/2015, s. 54-64.

²⁴ A.g.e., s. 33; İbnu’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadis*, s. 92-93.

Netice itibariyle illetin ve illetli hadisin tanımlarını genel olarak biri geniş diğeri dar olmak üzere iki farklı yaklaşımda toplamak mümkündür. İlet kavramını geniş bir anlamda kullanan âlimler İlelü'l-hadîs kitaplarına dayanarak bu sonuca varmışlardır. İlet kavramını dar anlamında kullanan âlimler ise genel olarak sahih hadisin şartlarını incelerken bir hadisin sahih olması için taşımaması gereken vasıf anlamında kullanmışlardır. Dolayısıyla hadis usûlü eserlerinde tanımlanmaya çalışılan illet ve illetli hadis kavramı büyük ihtimalle İlelü'l-hadîs kitaplarına göre değil bilakis hadisin sahih olmasını engelleyen bir sebep açısından değerlendirilmiştir. Bu görüştekiler illeti sahih hadis çerçevesinde ele aldıkları için kavrama daha dar bir anlam vermişlerdir.

2. İDRAC

2.1. İdracın Tanımı

Sözlükte “bir şeyi bir şeye sokmak, dercetmek, katmak” gibi anlamlara gelen idrac kelimesi Arapçada sülâsî “derc” (درج) kökünden gelen rubâ’î “edrece” (أدرج) fiilin mastarıdır.²⁵ Hadis ıstılahı olarak idrac, “Ayırt etmeden hadisin senedinde veya metinde birisi tarafından aslında olmayan bir ilavenin yapılmasına.” denir.²⁶ Bu çeşit hadislerle de idrac’ın mef’ul sigası müdrec (مُدْرَج) hadis denilmektedir. İdrac kavramı çoğunlukla merfu hadislerle yapılan ilave için kullanılmakla birlikte mevkuף ve maktu hadisler için de kullanılır.²⁷ Hadisin aslına eklenen kısım sahâbe ve tâbiîn sözü olduğu gibi, diğer hadis veya Kur’an ayetinden bir parça da olabilmektedir.

İbn Ebî Hâtim’in idraca hangi anlamları yüklediğini anlamak için eserlerinde bu kavramın kullanıldığı yerler dikkate alarak tespit edilmesi gerekmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebî Hâtim, bütün eserlerden sadece *İlelü’l-hadîs* adlı eserinde, o da sadece bir yerde müdrec kavramını kullanmıştır. Söz konusu yerde, ravinin isnad hakkında yaptığı açıklaması hadise ilave edildiği için müellif bu ilaveyi müdrec olarak kabul etmiştir. Aşağıdaki hadis İbn Ebî Hâtim’in müdrec kavramını nasıl kullandığını göstermektedir.

İbn Ebî Hâtim babasına şu rivayetler hakkında sormuştur:

İbrahim b. Sa’d → Sâlih b. Keysân → Zührî → Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr → **Babası** (Ubeyd) isnadıyla rivayet edildiğine göre Resûlullah’a (sav), “İslam nedir?” diye sorulunca “*Güzel söz söylemek ve yemek yedirmek*” diye; “İman nedir?” diye sorulunca “*Sabır ve hoşgörölü olmak*” diye cevap vermiştir.

Ebû Hâtim künyesiyle meşhur olan Süveyd b. İbrahim bu hadisi, İbrahim b. Sa’d → Sâlih b. Keysân → Zührî → Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr → Babası → Dedesi → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir.

Osman b. Ebî Süleymân aynı manaya yakın, Alî el-Ezdî → Ubeyd b. Umeyr, Abdullah b. Hubşî → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrût, 1414, c. 2, s. 269.

²⁶ İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi’l-hadis (el-Bâ’isu’l-hasîs)*, s. 73.

²⁷ Kadir Paksoy, “Hadis Metodolojisiinde İdrâc ve Müdrec Hadisler I” , *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, s. 105; Bikâ’î, *en-Nüketü’l-Vefîyye*, c. 1, s. 536.

İmrân b. Hudeyr aynı anlama yakın → Büdeyl b. Meysare → Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr → Babası **-ondan işitmemiştir-** → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir. Bu şekilde (ilgili ifade) hadis müdreç olarak rivayet edilmiştir.

Bu hadisi de Cerîr b. Hâzim, “babası ve dedesi” ifadesini zikretmeden sadece Abdullah b. Ubeydullah → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir.

Ebu Hâtim’in sözü edilen hadis ile ilgili açıklaması şöyledir: Bu hadis Ubeyd b. Umeyr → Hz. Peygamber mürsel isnadla sahihtir. Raviler Ubeyd b. Umeyr’den sonra bu isnadda ihtilafa düşmüşlerdir. Cerîr b. Hâzim ve diğerleri gibi bazı raviler, bu hadisi Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr tarikiyle Ubeyd’i zikretmeden direk Hz. Peygamber’den rivayet etmişler. İmrân b. Hudeyr’in rivayeti daha doğrudur. Zira o, hadisin hatasını açıklamıştır...²⁸

Görüldüğü gibi İbn Ebî Hâtim müdreç kavramını hadis usûlü kitaplarındaki tarifiyle aynı anlamda kullanmaktadır. Zira bu örnekte ravinin sened hakkındaki yaptığı **-ondan işitmemiştir-** değerlendirmesi hadisin aslından olmayıp senedine yapılmış ilaveden ibarettir.

2.2. İdracın Ortaya Çıkışı

İlk dönemde sahâbe Hz. Peygamber’in hadislerini rivayet ederken hadise kendileri tarafından bir söz eklememeye ve olduğu gibi rivayet etmeye özen göstermişlerdir. Birçok sahâbe, Efendimizin hadislerini mana ile rivayet etseler de Hz. Peygamber’in söylemek istediği mananın dışında kendi sözlerini veya açıklamalarını temyiz edebilecek şekilde eklemişlerdir. Zira Peygamber’in “*Kim kasten bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*”²⁹ hadisi birçok sahâbe³⁰ tarafından bilindiği için hadisleri rivayet ederken hassas davranmışlardır. Bundan dolayı bazı sahâbe Hz. Peygamber’e yanlış ifadeleri nispet etmek endişesiyle hadisi naklettikten sonra “ev nahven min hâzâ (أَوْ نَحْوًا مِنْ هَذَا)”, “ev karîban min hâzâ (أَوْ قَرِيبًا مِنْ هَذَا)” veya “ev kemâ kâl (أَوْ كَمَا قَالَ)” gibi ifadeleri kullanmışlardır.³¹

²⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadis*, “İmân”, c. 5, s. 230-233

²⁹ Buhârî, “İlim”, 38; Müslim, “Mukaddime”, 2,3,4.

³⁰ İbnu’s-Salâh sahâbe tabakasında altmış kişiden daha fazla rivayet edildiğini ifade etmiştir. (İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 269).

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, c. 2, s. 34-36.

Tâbiîn döneminde müdrec rivayetler özellikle Zührî (ö. 124/742) gibi sayılı kişilerin rivayetlerinde görülmüştür. Zührî döneminde hadis meclisleri sistemleşmeye başlamıştır. Hadis rivayet meclislerinde sadece hadisler nakledilmekle kalmayıp aynı zamanda hadislerin garip kelimeleri ve içerdiği bazı fikhî ayrıntıları da verilmiştir. Zührî, hadisi açıklarken bazen tefsir edatını düşürmüş, bazı talebeleri de Hz. Peygamber'in ifadesi ile kendi ifadesinden temyiz ederken zorluk çekmiştir. Bundan dolayı bazı akranları ona "Sözünü Peygamber'in sözlerinden ayırt!" diye tembih etmişlerdir.³² Tâbiînin ekseriyeti vefat ettikten sonra ortada dolaşan rivayetlerin sayısı çoğalmıştır. Zira muhaddisler merfû hadisler yanında sahâbe ve tâbiînden gelen tefsir ve icithadları da toplamışlardır. Rivayetlerin sayı ve nevi açısından çoğaldığı bu dönemde ravilerin hadisleri rivayet ve tahammül ederken daha dikkatli olması gerekmektedir. Bu dönemde az da olsa bazı sika raviler dikkatsizliğinden dolayı, sahâbe ve tâbiînin yaptığı açıklamaları merfû habere idrac etmişlerdir.³³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla idrac kavramını ıstılahî anlamda ilk kullanan kişi Ali b. el-Medînî'dir.³⁴ Buhârî,³⁵ Müslim,³⁶ ve Ebû Hâtim (ö. 277/890)³⁷ gibi diğer münekkid âlimlerin ifadelerinde de bu kavramın kullanıldığına dair örneklerle rastlanmaktadır. İdrac kavramı, üçüncü asırda zikrettiğimiz âlimler tarafından kullanılmakla birlikte bu kavrama dair belirli bir tanım yapılmamıştır. İdrâc tanımını ilk defa müstakil bir başlıkta inceleyen ve açıklayan Hâkim en-Nîsâbü'rî olmuştur.³⁸ Daha sonra Hatîb el-Bağdadî ilk defa *el-Fasl li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl* adlı müstakil bir eserde 111 müdrec hadisi inceleyerek idrac kavramını yaygınlaştırmıştır.

2.3. İdrac Sebepleri

Müdrec hadisler incelendiğinde, idracın değişik sebeplerden meydana geldiği görülür. İdrâc sebebi, garib bir lafzın açıklanması, hadiste geçen bir hükmün açıklanması veya

³² Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud* (thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk), Riyad, 1431/2010, c. 2, s. 628.

³³ Şeref Mahmûd el-Kudâ ve Hamîd Yûsuf Kûfî, "el-Müdrec ve 'alâkatühû bi mebhâsi'l-mustalahi'l-uhrâ", *Mecelletü Ebhâsi'l-Yermük* 9/2 (2013).

³⁴ Ali b. el-Medînî, *el-İlel* (thk. M. Mustafa el-A'zamî), Beyrût, 1980, s. 77.

³⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, thk. Muhammad İbrahim Zâid, Dâru'l-va'î ve Dâru't-türâs, 1397/1977, c. 1, s. 177; Tirmizî, *el-İlelül-kebir -Ebû Tâlib el-Kâdî-* (thk. Sübhî es-Semerrâî), Beyrût, 1409, s. 210.

³⁶ Müslim, "Mesâcid", 143.

³⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelül-hadis*, c. 5, s. 232.

³⁸ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 39.

yorumlanması, hadisten hüküm çıkarılması ve hadisteki ifadeye uygun olan bir âyetin zikredilmesi gibi sebepler olarak özetlenebilir.³⁹ Aşağıda bunlar örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

a. Garîb Bir Lafzın Açıklanması

Hadis âlimleri bazen hadis rivayet esnasında hadis metninde geçen garîb bir kelimeyi talebelerine açıklar. Bazı talebeler ise bu açıklamanın hadisten olduğunu zannederek hadise ilave eder. Bu durum ancak hadisi aynı hocadan alan diğer ravilerin rivayetleriyle karşılaştırıldığı zaman anlaşılır. Aşağıdaki rivâyet, garîb bir lafzın açıklanması sebebiyle meydana gelen müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

Hiz. Aişe, Hiz. Peygamber'e ilk vahyin iniş hadisesini söyle anlatmıştır:

...وَكَانَ يَخْلُو بَغَارِ حِرَاءٍ ، فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ وَهُوَ التَّعَبُّدُ اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ ، وَيَتَزَوَّدُ لَذَلِكَ ...

“... Hırâ dağındaki mağara içinde halvete çekilip, orada ailesinin yanına gelinceye kadar sayısı belli gecelerde tehannüs **yani taabüd** eder ve yine azıklanıp tekrar oraya giderdi.”⁴⁰

Bu hadiste geçen “وهو التعبد” (ki ibadet etmek anlamındadır)” ifadesi, “يتحنث” kelimesi açıklanırken Zührî tarafından söylenen bir söz olup bazı talebeleri tarafından hadis metnine eklenmiştir.

Bu örnekte olduğu gibi bazı hadislerde herhangi bir kelimedenden sonra “ve hüve/ev/yani” gibi bağlaçlarla geçen kelime hakkında açıklamalar yapıldığı sıkça görülen bir durumdur. Bazı araştırmacılara göre bu tür açıklamaların Hiz. Peygamber'e ait olması son derece uzak bir ihtimaldir, hatta çoğunlukla imkansız olduğu ifade edilmiştir. Zira hadislerde açıklanmaya çalışılan bazı kelimelerin mânası zaten muhatapların kendi dilinde olan ve mânası bilinen kelimelerdir. Dolayısıyla Hiz. Peygamber onlara hitap ederken bildikleri kelimeleri kullanır ve bu ifadelerin açıklanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu tür açıklamalarla birlikte idracı, İslamî fetihler sonrasında Arap

³⁹ Mustafa Aydın, *el-Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrec Hadisler ve Değeri* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2007), s. 59; Kadir Paksoy, “Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler –II”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3, s. 215.

⁴⁰ Buhâri, “Bed'u'l-vahy”, 3.

olmayan unsurların hadis rivayetinde rol almaları, yani gayri Arap olmaları sebebiyle, zaman zaman bazı kelimelerin açıklanmasına ihtiyaç duyulması sonucunda ortaya çıkan, ravilerin hadislerle ilgili yaptıkları açıklamaları olarak kabul etmek daha gerçekçi olacaktır. Ancak zaman zaman bu açıklamalar ile asıl hadis arasındaki bağlaçlar kaldırılarak tamamen Hz. Peygamber’in sözüymişçesine rivayet edildiği görülür. Bu gibi durumları tesbit edebilmek için yapılması gereken şey, aynı hadisin çeşitli tariklerini bir araya getirerek karşılaştırma yapmaktır.

b. Hadiste Geçen Bir Hükmün Açıklanması

Hadis âlimleri, naklettiği hadisin içerdiği bazı hükümlerin ortaya çıkması için zaman zaman hadiste geçen bir hükmü açıklamaya ihtiyaç duymuşlardır. Ancak hocanın yaptığı bu açıklamalar açıkça belirtilmediği için bazı talebeler bu açıklamaları hadisten zannederek hadise ilave etmişlerdir. Böylece söz konusu hadis müdrec olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki rivâyet hadiste geçen bir hükmün açıklanması sebebiyle meydana gelen müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

Buhârî’nin, Haccâc b. el-Minhal → Şu’be b. el-Haccâc → Abdullah b. Dînâr isnadiyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الثَّمَرَةِ حَتَّى يَبْدُوَ صَالِحُهَا، وَكَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَالِحِهَا ، قَالَ: حَتَّى تَذْهَبَ عَاهَتُهُ.

“Peygamber (sav.) meyvenin olgunlaşınca kadar meyve âlim satımını yasakladı. **Meyvenin olgunlaşması hakkında sorulduğu zaman: “Olgunlaşıp âfete uğraması ihtimâlinin gitmesine kadar demektir” diye buyurdu.**⁴¹

Olgunlaşmanın mahiyetiyle ilgili açıklamalar merfû gibi gözüксе de aslında bu ziyade Abdullah b. Ömer’in sözüdür. İbn Ömer, Efendimizin “bey’u’s-semere” ile ilgili hadisini aktardıktan sonra talebelerin sorusu üzerine olgunlaşmanın mahiyetini açıklamıştır.

Muslim b. İbrâhîm el-Ezdî ve Muhammed b. Ca’fer (Ğunder), Şu’be’den rivayet ettiği hadiste ise merfû kısmı ile İbn Ömer’in mevkûf olan sözünü temyiz etmişlerdir.

⁴¹ Buhârî, “Zekat”, 58.

Onlar merfû olan metni aktardıktan sonra “Kîla li İbn Ömer ma salâhuhu (قيل لابن عمر :) ” diyerek, merfû ile mevkûf olan kısmını ayırmışlardır.⁴²

c. Hadisten Hüküm Çıkarması (İstinbat)

Hadis rivayet eden kişi, zaman zaman hadisi zikretmeden önce veya zikrettikten sonra hadisten çıkardığı hükmü talebelere aktarmıştır. Çıkarılan hüküm açıkça belirtilmediği için bazı talebeler bu açıklamanın hadisten olduğunu zannederek hadise ilave etmiştir. Böylece hadisin müdrec olmasına sebep olmuştur. Aşağıdaki rivâyet hadisten istinbat edilmesi sebebiyle oluşan müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

... Zeyd b. Ahzem → Abdurrahman b. Mehdî → Selâm b. Ebî Mutî' → ‘Asım → Zirr isnadıyla nakledilen rivâyete göre:

أَنَّ ابْنَ جَرْمُوزٍ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ عَلِيٍّ فَقَالَ: " اذْنُؤْا لَهُ، وَاسْمَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: بَشِيرٌ قَاتِلَ ابْنِ صَفِيَّةَ بِالنَّارِ، إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيَا وَالزَّبِيرِ حَوَارِيِي.

İbn Curmûz, Hz. Ali'nin huzuruna çıkmak için izin istedi. Hz. Ali “Ona izin verin” dedi ve şunu ekledi, ben Rasûlullah'ı (sav.) şöyle buyururken işittim: Safiyye'nin oğlunun (Zübeyr) katilini cehennemle müjdele! Her nebinin bir havarisi vardır. Benim havarim ise Zübeyr'dir.⁴³

Bu hadiste geçen “Safiyye'nin oğlunun (Zübeyr) katilini cehennemle müjdele!” ibaresi Hz. Peygamber'in sözü değildir. Hz. Ali hadisin metnini söylemeden önce hadisten çıkardığı hükmü açıklamıştır. Efendimiz (sav.) havârim diyerek Zübeyr'i övmesi onun Allah katında faziletli birisi olduğunu göstermektedir. Rasûlullah'ın bu ifadesini bilen birisi olarak Hz. Ali bu faziletli sahabiye öldüren kişi çok büyük bir günah işleyip cehennemlik olduğuna hükmetmiştir.

Büyük ihtimalle Hz. Ali'in sözünü Hz. Peygamber'in hadisine ilave eden kişi Zeyd b. Ahzem'dir. Çünkü Ebû Seleme et-Tebûzekî bu hadisi Selâm b. Ebî Mutî'den, Zeyd b. Kudâme, Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Şerîk ve diğerler de ‘Asım b. Behdele'den müdrec kısım ile merfû olanı rivayetinden ayırmıştır.⁴⁴

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 116.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 145-146.

⁴⁴ A.g.e.

d. Hadisteki İfadeye Uygun Olan Bir Âyetin Zikredilmesi

Hadisi nakleden ravi bazen hadisin konusuyla bağlantılı Kur'an ayetini zikreder. Ondan hadisi alan bazı talebeler ise bu ayeti de Hz. Peygamber'in hadisinden zannederek ona ilave etmiştir. Böylece söz konusu hadis müdrec olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki rivâyet hadisteki ifadeye uygun olan bir âyetin zikredilmesi sebebiyle oluşan müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

Buhârî, Abdullah b. Yûsuf → Mâlik b. Enes → Ebu'n-Nadr → 'Âmir b. Sa'd isnadıyla rivayet ettiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle ifade etmiştir:

مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لِأَحَدٍ يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ: إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ ، إِلَّا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ ، قَالَ: وَفِيهِ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: { وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ } الْآيَةُ.

Rasûlullah'ın (sav.) yeryüzündekilerden Abdullah b. Selam dışında başka bir kimse hakkında: “Şüphesiz o cennet ehliendir.” buyurduğunu işitmedim demiştir. Nitekim onun hakkında şu âyet nazil olmuştur: “İsrailoğullarından bir şahit de bunun böyle olduğuna şahadet etmişken...” (46. Ahkaf 10).⁴⁵

Hz. Peygamber'in hadisi aslında sadece “Şüphesiz o cennet ehliendir.” ifadesine kadardır. Hadis âlimleri, ondan sonraki açıklamanın Mâlik b. Enes'e ait olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Mâlik'ten rivayet eden râvi ve aynı zamanda Buhârî'nin hocası olan Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsi hadisi zikrettikten sonra “Ayeti Mâlik mi söylemiş veya hadisten mi olduğunu bilmiyorum” diyerek tereddüdünü beyan etmiştir. Fakat Mâlik'in diğer talebesi Abdullah b. Vehb tereddütsüz olarak ziyadenin Mâlik'e ait olduğunu açıklamıştır.⁴⁶

2.4. İdrac Çeşitleri

Hadiste yapılan ilave ya sened veya metinde meydana gelmektedir. Yapılan ilave isnadda meydana gelmişse “müdrecü'l-isnad”, metinde olursa “müdrecü'l-metn” olarak isimlendirilmektedir. Aşağıda bu iki tür idrac, alt kısımları ve örnekleri ile birlikte ele alınacaktır.

⁴⁵ Buhârî, “Menâkıbu'l-Ensâr”, 19.

⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* (thk. Muhibuddîn el-Hatîb), Beyrût, 1379 H, c. 1, s. 302.

2.4.1. İsnadda İdrac

Bir râvinin sika râvilere muhalefetle isnadında değişiklik yaparak rivayet ettiği hadise müdrecü'l-isnad denir. Hadis usûlü kitaplarında müdrecü'l-isnâd üç, dört⁴⁷ veya beş⁴⁸ kısma ayrılması suretiyle işlenmektedir. İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs*'inden tespit edilen bazı müdrecü'l-isnâd hadisler, hadis metninde hiçbir değişiklik yapmadığı için bu kısımların altına yerleştirmemiz mümkün değildir. Bundan dolayı bu çalışmada hadis usûlü eserlerinde yerleşmiş olan müdrecü'l-isnâd kısımları biraz değişiklik yapılarak geliştirilecektir. İsnatta idrac ilk önce hadis metnini etkileyen ve etkilemeyen şeklinde iki kısma ayrılacak daha sonra bunların altında bulunan alt kısımlar örnekleriyle birlikte incelenecektir.

2.4.1.1 Metni Etkileyen

Hadîs usûlü kitaplarında yer alan müdrecü'l-isnâd'ın hemen hemen bütün kısımları hadis metnini etkileyen türdendir. Bu şekilde isimlendirmemizin sebebi de bu tür müdrecü'l-isnâd'ların hadisin metninin değişmesine sebep olmasıdır. Aşağıda hadis metnini etkileyen müdrecü'l-isnâd'ın kısımları örnekleriyle beraber ele alınacaktır.

a) Başka İsnaddan Alarak Metni Tamamlamak

Bu tür idrac, bir isnadla nakledilen metinde bulunmayan bir kısmı başka bir isnadla rivayet edilen metin ile tamamlayarak nakletmesidir. Aşağıdaki hadis buna örnek olarak gösterilebilir:

Zâide b. Kudâme es-Sekafî⁴⁹ ve Süfyan b. Uyeyne⁵⁰, Âsım b. Küleyb → Babası → Vâ'il İbn Hucr isnadıyla rivayet ettikleri Efendimizin (sav.) namazının keyfiyeti hakkındaki hadiste şu ifadeye yer verilmiştir: “Daha sonra çok soğuk bir günde yine onların yanlarına geldim. İnsanların üzerlerinde kat kat elbiseler olduğunu gördüm. Elleri elbiselerin altında hareket ediyordu.”

“Daha sonra onlara gittim ...” ifadesinden başlayıp hadisin sonuna kadar devam eden sözler bu isnâda ait olmayıp hadise eklenmiştir. Bu ifade Âsım b. Küleyb →

⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 89-90.

⁴⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 621.

⁴⁹ Ebû Dâvud, “Salât”, 116;

⁵⁰ Nesâî, “Tatbîk”, 98.

Abdülcebbâr b. Vâil → ailesinden biri → Vâil b. Hucr isnadıyla nakledilen rivayette yer almaktadır. Nitekim Züheyr b. Muâviye⁵¹ ve Ebû Bedir Şücâ' b. el-Velîd hadisi bu durumu açıklayacak bir şekilde rivayet etmişlerdir. “Ellerin oynatılması” ifadesini ayırıp hadisten farklı değerlendirmiş ve ifadenin yer aldığı isnâdı zikretmişlerdir.⁵²

Musa b. Harun el-Hammal, Âsım → Babası → Vâil isnadıyla Efendimizin (sav.) namazda ellerini kaldırması hakkında en doğru olan Züheyr ve Şücâ'nın rivâyetidir. Bunlar namazda elleri kaldırmak ile elbise altından elleri kaldırmak hikayesini ayırmıştır.⁵³ Dolayısıyla bu iki olayı, birlikte Âsım b. Küleyb → Babası → Vâ' il İbn Hucr isnadıyla rivayet edenler müdrecü'l-isnâd'ı yapmak suretiyle hata etmişlerdir.

b) Aynı Şeyhten Vasıtalı Olarak Alınan Metni Vasıtasız Olana İdrac Etmek

Bu tür idrac, ravinin şeyhinden hadisin ancak bir kısmını işitmesi, sonra bir vasıta ile yine aynı şeyhten tamamını alması durumunda bir başka ravinin de aradaki vasıtayı hazfederek hadisin tamamını öbür râviden nakletmesi şeklinde gerçekleşir. Aşağıdaki hadis buna örnek olarak gösterilebilir:

İsmâil b. Ca'fer → Humeyd → Enes isnadıyla rivayet edilen “uraniyyun” olayında Efendimiz (sav.) “*Develerimizin bulunduğu otağa gidip süt ve idrarından içseydiniz*” diye onlara tavsiye etmiştir.⁵⁴ İsmâil b. Ca'fer dışında Hâlid ed-Sıdk, Muhammed b. Ebî 'Adî ve diğer raviler de Humeyd'den bu hadisi rivayet etmişlerdir. Fakat onların rivayetlerinde “idrâr” ifadesi zikredilmemiştir. Humeyd aslında bu ziyadeyi direk Enes b. Mâlik'ten değil, bilakis Katade vasıtasıyla Hz. Enes'ten almıştır.⁵⁵

İbn Hacer bu çeşit idracın tedlis kavramıyla müşterek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Ancak, bunu râvinin kasıtlı yapıp yapmadığı açık değildir. İdrâc kasıtlı değil yanlışlıkla yapıldığına göre tedlis olarak nitelendirilemez. Zira tedlis, râvinin kasıtlı olarak şeyhinden işitmediği hadisleri işitmiş olduğu vehmini uyandırarak ve ittisale muhtemel olan bir tabir kullanarak kusurunu gizlemesidir.⁵⁷ Müdellis râvi tedlis yaparken kasıtlı

⁵¹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. 31, s. 169; Hâtib el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 428-429.

⁵² Hâtib el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 428-429.

⁵³ Hâtib el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 438-439; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, c. 1, s. 321-322.

⁵⁴ Nesâî, “Tahrîmü'd-dem (Muhârebe)”, 8.

⁵⁵ Nesâî, a.g.e.

⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 622.

⁵⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1980, s. 432.

olarak yapmıştır. Dolayısıyla idrac ve tedlis kavramı arasında, ziyade yapan râvinin kastı olup olmadığı açısından farklılık söz konusudur.

c) Bir Şeyhten Aldığı Farklı Hadisleri Birbirine İdrac Etmek

Bu tür idrac, ravinin şeyhinden iki muhtelif isnadla gelmesi durumunda söz konusu olur. Bir hadisi kendi isnadıyla rivayet ederken, hadis metnine diğer isnadla elde ettiği hadisin metninden bazı ibareler ilave eder. Aşağıdaki hadis buna örnek olarak gösterilebilir:

Sa'îd b. Ebî Meryem, Mâlik → Zührî → Enes b. Mâlik isnadıyla rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “*Birbirinize kin tutmayın, birbirinize hased etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, **birbirinizle çekişmeyin**...*” Mâlik dışında Şu'ayb b. Ebî Hamza, Ma'mer, Süfyân b. 'Uyeyne ve Muhammed ibnü'l-Velîd ez-Zebîdî de bu hadisi Zührî'den rivayet etmiştir. Fakat onların rivayetlerinde “birbirinizle çekişmeyin” ifadesi bulunmamaktadır.

Bu rivayet incelendiği zaman aslında İbn Ebî Meryem bu ziyadeyi Mâlik → Ebu'z-Zinâd → el-A'rec → Ebû Hüreyre isnadıyla gelen “Sizi zanna karşı uyarıyorum. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. (İnsanların) günahlarını araştırmayın, **birbirinizle çekişmeyin**, birbirinize haset etmeyin” hadisinden idrac etmiştir.⁵⁸

d) İsnada Ait Olmayan Bir Metni İdrac Etmek

Bir muhaddis rivayet edeceği hadisin isnadını zikrettikten sonra metni zikretmeden önce bir söz söyler. Onu işiten bazı talebeler de bu sözün o isnadın metni olduğunu zannedip kitaplarına kaydederler. Böylece zikredilen isnada ait olmayan farklı bir metin ortaya çıkmış olur. Aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

İbn Mâce'nin İsmâil b. Muhammed et-Talhî → Sâbit b. Mûsâ Ebû Yezîd → Şerîk → el-A'meş → Ebû Süfyân → Câbir isnadıyla rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Gece çokça namaz kılanın, gündüz yüzü güzel olur.”⁵⁹ Bu söz Hz. Peygamber'e ait olmayıp yanlışlıkla ona izafe edilmiştir.

Bir gün Zühd ile bilinen Sâbit b. Musa, Şerîk b. Abdullah el-Kâdî'nin meclisine katılmıştır. Şerîk, “A'meş → Ebû Süfyân → Câbir → Rasûlullah (sav.)” isnadını

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 2, s. 742; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 97; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, c. 1, s. 319-320.

⁵⁹ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 174.

zikrettikten sonra Sâbit'e bakmış ve onun yüzündeki huşu izini görünce “Gece çokça namaz kılanın, gündüz yüzü güzel olur” demiştir. Sâbit, Şerîk'in söylediği bu sözü, zikredilen isnadın metninin Hz. Peygamber'in hadisi olduğunu düşünerek daha sonra gerçek hadis gibi Şerik'ten rivayet etmiştir.⁶⁰

İbn Salâh bu çeşit hadise “şibhü'l-mevzû” diyerek mevzu hadis başlığı altında incelemiştir.⁶¹ İbn Hacer ise bu çeşit hadisleri müdrecü'l-metn türlerinden saymıştır. Nûreddin İtr, sebebini belirtmeden İbn Hacer'in görüşünün daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁶²

2.4.1.2 Metni Etkilemeyen

Hadise yapılan bazı ilaveler sadece isnadı etkilemiş olup hadis metnine hiçbir değişiklik yapmamıştır. Bu tür ilaveleri hadis metnini etkilemeyen idrac olduğu isimlendirdik. *İlelü'l-hadis* adlı eserde bu tür idrac sebebiyle 309 hadis illetli olarak kabul edilmiştir. Aşağıda bu tür idracın kısımları örnekleriyle zikredilecektir.

a) Farklı İsnatlarla Gelen Bir Hadisin Birini Esas Almak

Bir hadisin bazı isnadlarında diğerine göre sayıca daha fazla ravi zikredilmektedir. Bazı raviler bu hadisi farklı isnadlarıyla rivayet ederken yalnız bazılarının isnadını esas alarak tamamını bu isnada göre rivâyet etmiş ve isnaddaki farklılıkları göz ardı etmiştir. Aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

Tirmizî, *Câmi*'inde şöyle bir hadis rivayet etmiştir: Muhammad b. Beşşar (Bündar) → Abdurrahman b. Mehdî → Süfyân es-Sevrî → Vâsıl, Mansûr ve A'meş → Ebû Vâil → Amr b. Şurahbîl → Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e “Ya Rasûlullah, en büyük günah hangisidir?” diye sordum. Buyurdu ki: “*Seni yarattığı halde Allah'a şirk koşmandır.*” “Sonra hangisidir?” dedim. Buyurdu ki: “*Yiyeyeğine ortak olacağı endişesiyle kendi evladını öldürmendir.*” “Sonra hangisidir?” dedim. Buyurdu ki: “*Komşunun karısıyla zina etmendir.*” Tirmizî, Vâsıl'ın rivayetine “hasen” dese de bazı nüshalarda bu rivayete “hasen garîb” diyerek sorunlu olduğuna işaret etmiştir.⁶³

⁶⁰ Halîlî, *el-İrşâd*, c. 1, s. 171.

⁶¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 100.

⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar* (thk. Nuruddin İtr), s. 90 (1. nolu dipnot).

⁶³ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 26; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 2, s. 819.

Hadisin isnadında zikredilen Vâsıl el-Ahdeb'in isnadı, Mansûr ve A'meş'in isnadına idrac edilmiştir. Gerçekte Vâsıl, Amr b. Şurahbîl'i zikretmeyerek Ebû Vâil → Abdullah b. Mes'ûd isnadıyla hadisi nakletmiştir. Büyük ihtimal bu idracı yapan kişi Abdurrahman b. Mehdî'dir.⁶⁴ Zira Buhârî'nin naklettiğine göre Süfyan es-Sevrî'nin diğer talebesi Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Mansûr ve A'meş'ten gelen tariklerde Amr b. Şurahbîl bulunduğuna fakat Vâsıl'dan gelen tarikte bulunmadığına işaret etmiştir.⁶⁵ Bunun yanında Şu'be b. Haccâc, Mâlik b. Miğvel, Mehdî b. Meymûn ve Sa'îd b. Mesrûk bu rivayeti Amr b. Şurahbîl'i zikretmeden direk Vâsıl → Ebû Vâil → İbn Mes'ûd'dan rivayet etmiştir.⁶⁶

b) İdrac Sebebiyle Mevkûf Hadisin Ref' Edilmesi

Râvi, aslında mevkûf olan bazı hadislerde sahâbeyi zikrettikten sonra yanlışlıkla “an Resûlillah” veya “kâlâ Resûlullah” gibi ifadeleri ilave ederek merfû zannedilmesine sebep olmuştur. Aşağıda, İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inde zikredilen rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

٤٠- وسألت أبي وأبا زُرْعَةَ عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) - فِي الْمَجْدُورِ وَالْمَرِيضِ -: إِذَا خَافَ عَلَى نَفْسِهِ، تَيَمَّمَ؟

قَالَ أَبُو زُرْعَةَ: وَرَوَاهُ جَرِيرٌ أَيْضًا، فَقَالَ: عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَفَعَهُ - فِي الْمَجْدُورِ.

قَالَ: إِنَّ هَذَا خَطَأٌ؛ أَخْطَأَ فِيهِ عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ.

وَرَوَاهُ أَبُو عَوَانَةَ، وَوَرَقَاءُ، وَغَيْرُهُمَا، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مَوْقُوفٌ؛ وَهُوَ الصَّحِيحُ.⁶⁷

Babama ve Ebû Zür'a'ya şu hadis hakkında sormuştum: Ali b. 'Âsım → Atâ b. Sâib → Sa'îd b. Cübeyr → İbn Abbas isnadıyla rivayet edildiğine göre **Resûlullah (sav.)**

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Abdurrahman b. Mehdî yanında bu hadisi Muhammed b. Kesir el-'Abdî de müdrec olarak rivayet etmiştir (Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 2, s. 821).

⁶⁵ Buhârî, “Hudûd”, 20.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 2, s. 823

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelî l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 459-460 (hadis no. 40).

-çiçek hastalığına yakalanan ve hasta- olan kimselere “Kendinden helak olacağından korkarsa teyemmün alsın.” diye buyurdu.

Ebû Zûr’a dedi ki: Cerîr de bu hadisi, Atâ → Sa’îd → İbn Abbâs isnadıyla çiçek hastalığı yakalanmış kişi hakkında merfû olarak rivayet etmiştir. Ancak bu yanlıştır. Ali b. ‘Âsım bu rivayette hata etmiştir.

Zira Ebû ‘Avâne, Verkâ ve diğerleri bu hadisi Atâ b. Sâib → Sa’îd b. Cübeyr → İbn Abbas isnadıyla mevkûf olarak rivayet etmiştir. Doğru olan da budur.

Açıklama:

Görüldüğü gibi Atâ b. Sâib → Sa’îd b. Cübeyr → İbn Abbas isnadıyla rivayet edilen teyemmüm ile ilgili bu hadis gerçekte merfû’ olmayıp ravi hata ederek “‘ani’n-Nebî” diyerek merfû olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu rivayette geçen “‘ani’n-Nebî” lafzının aslında müdrec olduğu anlaşılmaktadır.

c) İdrac Sebebiyle Maktû’un Ref’ Edilmesi

Râvi, aslında maktû’ olan bazı hadislere tâbiîn raviyi zikrettikten sonra yanlışlıkla “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) an Resûlullah” veya “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) kâle, kâle Resûlullah” gibi ifadeleri ilave ederek merfû zannedilmesine sebep olmuştur. İbn Ebî Hâtim’in *İlel’*inde zikredilen rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

٢٧- وسألت أبي عن حديث رَوَاهُ أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ قُرَّةَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ

النَّبِيِّ (ص): إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِي الْإِنَاءِ...؟

قَالَ أَبِي: كَذَا رَوَاهُ أَبُو عَاصِمٍ؛ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، عَنْهُ، وَأَخْطَأَ فِيهِ؛ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ؛ قَالَ:

ثَنَا قُرَّةُ، عَنْ مُحَمَّدٍ؛ قَالَ: إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِي الْإِنَاءِ.

قَالَ أَبِي: وَالصَّحِيحُ مَا يَرْوِيهِ أَبُو نُعَيْمٍ.⁶⁸

Babama, Ebû ‘Âsım → Kurre → Muhammed → **Ebû Hüreyre** isnadıyla rivayet edilen **Resûlullâh’ın (sav.):** “*Köpek sizin kabınızdan su içerse ...*” hadisi hakkında sordum.

Babam dedi ki: Ebû ‘Âsım bu şekilde rivayet etmiştir. Bize ondan Amr b. Ali nakletmiş ve hata etmiştir. Ebû Nu’aym’ın Kurre’den naklettiğine göre Muhammed

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelî’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 436-437 (hadis no. 27).

“Köpek sizin kabınızdan su içerse...” demiştir. Sahih olan Ebû Nu’aym’ın rivayet ettiği hadistir.

Açıklama:

Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû ‘Âsım’ın Kurre → Muhammed → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiği köpeğin kapları yalaması hakkındaki hadis aslında merfû olmayıp Muhammed b. Sîrîn’in sözü olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla isnadda zikredilen “an Ebî Hüreyre ‘ani’n-Nebî” ifadesinin müdrec olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hâtim’in tespitine göre bu hatayı yapan ravi Ebû ‘Âsım’dan rivayet eden Amr b. Ali’dir.

Şuna da dikkat edilmesi gerekir. Hadisin metni bu isnadla maktû’ bir şekilde gelse de gerçekte bu söz sadece tabiîn’e ait olması gerekmez. Zira bu hadisin metni aynı zamanda Ebû Hüreyre yoluyla merfû ve sahih olarak da rivayet edilmiştir.⁶⁹ Bundan dolayı Ebû Hâtim’in yukarıdaki maktû’ hükmünün sadece o isnad için geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

d) İdrac Sebebiyle Maktû’un Vakf Edilmesi

Râvi, aslında maktû’ olan bazı hadislere tâbiîn raviyi zikrettikten sonra yanlışlıkla “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) kâle” veya “kâle fulân (sahâbe tabakasından bir ravi)” gibi ifadeleri ilave ederek mevkûf zannedilmesine sebep olmuştur. İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde zikredilen aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

٥٤٢- وَسَمِعْتُ أَبَا زُرْعَةَ وَحَدَّثَنَا عَنْ عَبَّادِ بْنِ مُوسَى، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ يَحْيَى الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسٍ؛ قَالَ: إِذَا عَرَفَ الْغُلَامُ يَمِينَهُ مِنْ شِمَالِهِ، فَمُرُوهُ بِالصَّلَاةِ. فَسَمِعْتُ أَبَا زُرْعَةَ يَقُولُ: الصَّحِيحُ عَنِ الزُّهْرِيِّ فَقَطُّ، قَوْلُهُ.⁷⁰

Ebû Zür’a bana şu hadisi nakletmiştir: Abbâd b. Musa → Talha b. Yahyâ el-Ensârî → Yûnus b. Yezîd → Zührî isnadıyla rivayet edildiğine göre **Enes b. Mâlik** “Bir çocuk sağını solundan ayırabilirse namaz kılmayı emrediniz.” demiştir.

Ebû Zür’a, “Sahih olan sözün Zührî’ye aittir.” açıklamasını yapmıştır.

Açıklama:

Görüldüğü gibi hadis metninin maktû’ yani İbn Şihâb ez-Zührî’ye ait olmasıyla birlikte bir ravi yanlışlıkla “an Enes” diyerek mevkûf olmasına sebep olmuştur. Ebû Zür’a bu

⁶⁹ Müslim, “Tahâret”, 89, 90, 91 92, 93.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelî’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 494-495 (hadis no. 542).

hadisin doğru olan isnadının sadece Zührî'ye kadar olduğunu “an Enes” ifadesinin müdrec olduğunu belirtmiştir.

e) İdrac Sebebiyle Mürsel'in Vasl Edilmesi

Râvi, aslında mürsel⁷¹ olan bazı hadislere tâbiîn raviyi zikrettikten sonra hata sebebiyle “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) kâle ‘ani’n-Nebî” veya “kâle fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) ‘ani’n-Nebî” gibi ifadeleri ilave ederek mevsûl zannedilmesine sebep olmuştur. İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde zikredilen aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

٢٣- وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ رَوَاهُ دُحَيْمٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَافِعٍ الصَّائِغِ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ غُفْبَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ، فَلْيَتَوَضَّأْ؟
قَالَ أَبِي: هَذَا خَطَأٌ؛ النَّاسُ يَرَوْنَهُ عَنْ ابْنِ ثَوْبَانَ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) مُرْسَلًا؛ لَا يَذْكُرُونَ جَابِرًا.⁷²

Babama, Dühaym → Abdullah b. Nâfi’ es-Sâiğ → İbn Ebî Zi’b → Ukbe b. Abdurrahmân Ebû Ma’mer → Muhammed b. Abdurrahmân b. Sevbân → **Câbir b. Abdullah** isnadıyla rivayet edilen Hz. Peygamber’in “Her kim zekerine dokunursa abdest alsın.” buyurduğuna dair hadisi sordum.

Babam, “Bu yanlıştır. Zira diğer raviler Câbir’i zikretmeden bu hadisi İbn Sevbân → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel olarak nakletmişlerdir.” diye cevap verdi.

Açıklama:

Bu hadis metni başka isnadlarla muttasıl olarak gelse de yukarıda zikredilen isnadla hadis mürsel isnadla rivayet edilmiştir. Dolayısıyla hata sebebiyle isnadda zikredilen “an Câbir” ifadesi aslında isnadda bulunmayan müdrec bir lafızdır. Nitekim

⁷¹ Mütেকaddim hâdis âlimleri mürsel kavramını münkatı’, mu’dal, mu’allak ve müdelles gibi senedin herhangi bir yerinden bir veya birden fazla ravi düşen hadis gibi geniş bir anlamda kullanmıştır (bkz. Selahattin Polat, “Mürsel”, *DİA*, c. 32, s. 52; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi - Hicrî İlk Üç Asır-*, s. 180; Sefa Yılmaz, *Sünen-i Erba’a’da Mürsel hadis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 3-4). Fakat burada hadis usûlü eserlerinde daha çok tercih edilen tâbiîn tabakasından bir ravinin doğrudan Hz. Peygamber’den rivayet etmesi anlamında kullanılacaktır.

⁷² İbn Ebî Hâtim, *İlelî’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 427-428 (hadis no. 23).

Ebû Hâtim de diğer ravilerin İbn Sevbân'dan rivayetleriyle karşılaştırırken bu sonuca varmıştır.

f) İdrac Sebebiyle Münkâtı'nın Vasıl Edilmesi

Râvi, aslında münkâtı' olan bazı hadislerle yanlışlıkla isnadda inkıtâ bulunduğu yere “haddesenâ fulân” veya “an fulân” gibi ifadeleri ilave ederek mevsûl zannedilmesine sebep olmuştur. İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde zikredilen aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

٢٧٤- وسألت أبي عن حديث رواه ابن فضيل، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد الله؛ قال: سَلَّمْتُ عَلَى النَّبِيِّ (ص) وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَرَدَّ عَلَيَّ، فَلَمَّا قَدِمْتُ مِنَ الْحَبَشَةِ ... وَذَكَرَ الْحَدِيثَ؟

قَالَ أَبِي: هَذَا خَطَأٌ؛ إِنَّمَا يَرْوِيهِ الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ (ص)، مُرْسَلًا؛ لَا يَقُولُ فِيهِ: عَلْقَمَةُ.⁷³

Babama, İbn Fudayl → A'meş → İbrâhîm → **Alkame** isnadıyla rivayet edilen (bir defasında) Abdullah b. Mes'ûd'un namaz kılan Hz. Peygamber'e selam verdiğiğine, Hz. Peygamberin de onun selamını aldığına, fakat Habeşistan'dan döndükten sonra (bunu terk ettiğine) dair hadisi sordum.

Babam, “Bu yanlıştır. Doğru olan A'meş → İbrahim → Abdullah isnadıyla, Alkame'yi zikretmeden mürsel⁷⁴ olarak nakledilen rivayettir.” diye cevap verdi.

Açıklama:

Bu rivayetin isnadı aslında münkâtı'dır. İbrahim en-Nehaî bu hadisi doğrudan Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etmiştir. Râvi yanlışlıkla Alkame'yi zikrederek isnadın muttasıl olmasına sebep olmuştur. Nitekim Ebû Hâtim isnadda inkıtâ' bulunduğu işaret ederek mürsel olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu hadisin isnadında zikredilen “an Alkame” ifadesi müdrecedir.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *İlelî'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 145-146 (hadis no. 274).

⁷⁴ Mütেকaddim hâdis âlimleri mürsel kavramını münkâtı', mu'dal, mu'allak ve müdelles gibi senedin herhangi bir yerinden bir veya birden fazla ravi düşen hadis manasında geniş anlamda kullanmışlardır. (bkz. Selahattin Polat, “Mürsel”, DİA, c. 32, s. 52; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-*, s. 180; Sefa Yılmaz, *Sünen-i Erba'a'da Mürsel hadis*). Burada Ebû Hâtim mürsel ifadesini münkâtı' manasında kullanmıştır.

g) İdrac Sebebiyle Mu'dal'ın Vasl Edilmesi

Râvi, aslında mu'dal olan bazı hadislerin senedine yanlışlıkla kopukluğu giderecek şekilde ravileri ilave ederek mevsûl zannedilmesine sebep olmuştur. İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inde zikredilen aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

٢٢٥٧- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ

يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ ابْنِ سَلَامٍ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنَمٍ، عَنْ مُعَاذٍ، عَنِ النَّبِيِّ

(ص): أَيُّمَا امْرَأَةٍ ... الْحَدِيثُ الطَّوِيلُ؟

فَقِيلَ لِأَبِي: إِنَّ سُفْيَانَ بْنَ وَكِيعٍ أَخْرَجَ هَذَا مِنْ أَصْلِ أَبِيهِ الْعَتِيقِ؟!

فَقَالَ: أَلَيْسَ هَذَا بِشَيْءٍ؟ حَدَّثَنَا عَلِيُّ الطَّنَافِسِيُّ؛ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ

يَحْيَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، مُرْسَلٌ، فَمِنْ أَيْنَ كَتَبَهُ عَلِيُّ عَنْهُ؟ أَلَيْسَ مِنْ كِتَابِهِ؟!

Babama, Süfyân b. Vekî' → Babası → Ali b. el-Mübârek → Yahya ibn Ebî Kesîr → **İbn Sellâm** → **Dedesî** → **Abdurrahmân b. Ğanm** → Mu'âz isnadıyla rivayet edilen Resûlullah'ın (sav.) “Hangi bir kadın ...” hadisini sordum.

Bu esnada babama “Süfyân b. Vekî' babasının eski nüshasından rivayet etmiştir.” diye söylendi. Bunun üzerine babam “Bu rivayet bir para etmez. Ali et-Tanâfisî bize mürsel⁷⁵ olarak Vekî' → Ali b. el-Mübârek → Yahyâ → Mu'âz b. Cebel isnadıyla rivayet etmiştir. Ali ondan (Vekî'den) bu hadisi nereden almış, kitabından değil midir?” diye cevap verdi.

Açıklama:

Süfyân b. Vekî', babasının eski nüshasından bu hadisi muttasıl olarak rivayet etmiştir. Ebû Hâtim, Ali et-Tanâfisî'nin doğrudan Süfyan'ın babası Vekî'den aldığı rivayeti zikrederek Süfyân'ın rivayetinin hatalı olduğuna işaret etmiştir. Zira Vekî'nin rivayet ettiği bu hadisin isnadında Vekî'in oğlu Süfyân tarafından yanlışlıkla peş peşe üç ravi eklenmiştir. Hadis usûlünde sahabiye gelmeden önce iki veya daha fazla ravinin birbiri ardında düşmesi durumunda isnad mu'dal olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Aslında mu'dal olan bu rivayette zikredilen “an İbn Sellâm ‘an Ceddih ‘an Abdurrahmân b. Ğanm” kısmı müdrec olup, hadisin yanlışlıkla muttasıl olmasına sebep olmuştur.

⁷⁵ Burada mürsel kelimesi isnadda kopukluk bulunan hadis anlamında kullanılmıştır.

h) İdrac Sebebiyle “el-Mezîd fî muttasılı’l-esânîd”

Râvi, muttasıl iki isnad arasında yanlışlıkla bir ravi daha eklemesiyle yapılan hataya hadis usulünde “el-Mezîd fî muttasılı’l-esânîd” denilmektedir. Hata sebebiyle eklenen ravi isnadın aslından olmadığı için müdrec olarak da isimlendirilebilir. İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde zikredilen aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

۲۱۳- وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ ابْنِ جَابِرٍ، عَنْ بُسْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ واثِلَةَ، عَنْ أَبِي مَرْثَدٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: لَا تُصَلُّوا إِلَى الْقُبُورِ، وَلَا تَجْلِسُوا عَلَيْهَا؟ قَالَ أَبِي: يَرَوْنَ أَنَّ ابْنَ الْمُبَارَكِ وَهُمْ فِي هَذَا الْحَدِيثِ؛ أَدَخَلَ أَبَا إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيَّ بَيْنَ بُسْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَبَيْنَ وَاثِلَةَ.

وَرَوَاهُ عِيسَى بْنُ يُونُسَ، وَصَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ، وَالْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ ابْنِ جَابِرٍ، عَنْ بُسْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ؛ قَالَ: سَمِعْتُ وَاثِلَةَ يَحْدِثُ عَنْ أَبِي مَرْثَدٍ الْغَنَوِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ (ص). قَالَ أَبِي: بُسْرٌ قَدْ سَمِعَ مِنْ وَاثِلَةَ، وَكَثِيرًا مَا يَحْدِثُ بُسْرٌ عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ؛ فَغَلِطَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، فَظَنَّ أَنَّ هَذَا مِمَّا رَوَى عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ وَاثِلَةَ، وَقَدْ سَمِعَ هَذَا الْحَدِيثَ بُسْرٌ مِنْ وَاثِلَةَ نَفْسِهِ؛ لِأَنَّ أَهْلَ الشَّامِ أَعْرَفُ بِحَدِيثِهِمْ.⁷⁶

Babama, İbnü’l-Mübârek → İbn Câbir → Büsr b. Ubeydullah → **Ebû İdrîs** → Vâsile → Ebû Mersed isnadıyla rivayet edilen Hz. Peygamber’in “Mezara doğru namaz kılmayın ve onun üzerinde oturmayınız.” buyurduğuna dair hadisi sordum.

Babam, “İbnü’l-Mübârek’in bu hadiste yanlış olduğu ifade edilmiştir. O, Büsre b. Ubeydullah ile Vâsile arasında **Ebû İdrîs el-Havlânî**’yi ilave etmiştir.” diye cevap vermiştir.

İsa b. Yûnus, Sadaka b. Hâlid ve Velîd b. Müslim, İbn Câbir isnadıyla rivayet ettiğine göre Büsr b. Ubeydullah, Vâsile → Ebû Mersed el-Ğanevî → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir.

Daha sonra babam “Büsre Vâsile’den işitmiştir. Çoğu zaman Büsre Ebû İdrîs vasıtasıyla rivayet etmiştir. İbnü’l-Mübârek bu rivayette Büsre’nin Ebû İdrîs → Vâsile isnadıyla geldiği sanarak yanlışmıştır. Halbuki Büsre bu hadisi doğrudan Vâsile’den işitmiştir. Nitekim Şâm ehli kendi hadislerini daha iyi bilirler.

⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelî’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 56-58.

i) İdrac Sebebiyle “Ta’adüdü’l-isnâd”

Râvi, aslında bir râviden gelen bir hadise yanlışlıkla “ve ‘an fülân” diyerek hadis tarikinin sayısının artmasına sebep olmuştur. Böylece isnadda zikredilen ravinin yanında şâhid veya mütâbi’ bulunduğu zannedilebilmektedir. İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde zikredilen aşağıdaki rivayet buna örnek olarak gösterilebilir:

١٥٠٨- وَسُئِلَ أَبُو زُرْعَةَ عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ ابْنُ فَضِيلٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ وَأَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): إِذَا أَكَلْتَ أَحَدُكُمْ، فَلَا يَمْسَحُ يَدَهُ بِالْمِندِيلِ حَتَّى يُلْعَقَهَا أَوْ يُلْعَقَهَا؛ فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي فِي أَيِّ طَعَامٍ الْبَرَكَةُ؟
قَالَ أَبُو زُرْعَةَ: النَّاسُ يَقُولُونَ: عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) فَقَطْ، بِلا «أَبِي صَالِحٍ».⁷⁷

Ebû Zür’a’ya “İbn Fudayl → el-A’meş → **Ebû Sâlih** ve Ebû Süfyân → Câbir isnadıyla rivayet edilen Resûlullah’ın (sav.) “*Biriniz yemek yiyince, yalamadıkça veya yalatmadıkça elini mendille silmesin. Zira yemeğin neresinde bereket bulunduğunu bilemezsiniz.*” hadisi sorulmuştur.

Ebû Zür’a “Raviler, Ebû Sâlih’i zikretmeden sadece Ebû Süfyân → Câbir → Resûlullâh isnadıyla rivayet etmişlerdir.” diye cevap vermiştir.

Açıklama:

Yukarıdaki hadisin isnadına bakıldığında A’meş’in bu hadisi Ebû Sâlih ve Ebû Süfyân olmak üzere iki ayrı râviden rivayet ettiği gözükmemektedir. Ebû Zür’a’nın ifade ettiğine göre A’meş dışındaki râviler sadece Ebû Süfyân’ı zikretmişlerdir. Bundan dolayı yukarıdaki isnadda “ve Ebû Sâlih” ifadesi müdrec olup isnadın bu halkasında taaddüt bulunduğu zannını uyandırmıştır.

2.4.2. Metinde İdrac

Metinde idrac veya müdrecü’l-metn, bir râvinin aslından olmayan bazı sözleri metne ilave etmesine denir. Ondan hadisi duyan râviler de temyiz edemeden hadisin aslında olmayan bu ilaveyi hadisten zannedip hadise eklemiş olur. Metne yapılan idrac Hz. Peygamber’in hadisine Kur’an ayeti, kendisinin diğer hadisi, sahâbe ya da sonraki bir şahsın sözlerinin karışmasından meydana gelmektedir.

⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelî’l-hadîs*, “Et’ime”, c. 4, s. 393-394.

Resmi hadis tedvinî sonrasında isnad sisteminin oturmasıyla birlikte hadis rivayet meclislerinde hadis hocası talebelere hadisleri rivayet etme yanında isnadda geçen râvîlerin durumunu ve metinde anlaşılmayan ifadeleri de açıklamaktaydı. Hoca'nın yaptığı açıklamalar bazı râvîler tarafından temyiz edatı kaldırılarak hadis metnine idrac edebilmektedir.

Müddrec lafızlar vuku yerlerine göre hadis metninin başında, ortasında veya sonunda meydana gelmektedir. Hadisi rivayet eden hocanın yaptığı açıklamalar genelde hadis rivayet edildikten sonra yapıldığı için idrac daha çok metnin sonunda vuku bulmuştur. Hadis metninin başında olan idraclar, ortasında olanından daha fazladır. Zira râvî çoğu zaman bir görüşü söylerken ona hadisten delil getirmek isteyip ara vermeksizin hadisin ardından zikreder. Fakat, daha sonra ifadenin tamamı bazı talebeler tarafından hadis zannedilerek rivayet edilir.⁷⁸ Aşağıda bu tür idraclar örnekleriyle birlikte verilecektir.

a) Metnin Başında Yapılan İdracın Örneği:

قال الأوزاعي ، عن يحيى بن أبي كثير ، عن أبي قلابة ، عن أبي المهاجر ، عن بريدة قال : كُنَّا مَعَهُ فِي غَزْوَةٍ قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : بَكَّرُوا بِالصَّلَاةِ فِي الْيَوْمِ الْغَيْمِ ، فَإِنَّهُ مَنْ قَاتَهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ ، فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ.

Evzâ'î → Yahya b. Ebî Kesîr → Ebû Kılâbe → Ebû'l-Muhâcir isnadıyla rivayet edildiğine göre Büreyde şöyle demiştir: Bir gazvedeyken Resûlullah'tan şöyle işittim: “Bulutlu olduğu günde namazınızı erkenden kılın. Zira kim ikindi namazını kaçırırsa ameli boşa gider.”⁷⁹

Başka bir rivayette aynı isnadla Hişâm ed-Destüvâî, Evzâ'î'ye muhalefet ederek “bulutlu olduğu günde namazınızı erkenden kılın” sözü ve “kim ikindi namazını kaçırırsa ameli boşa gider” sözünü ayırarak ilk kısmını Büreyde ve son kısmını de Hz. Peygamber'e nispet etmiştir. Görüldüğü gibi “bulutlu olduğu günde namazınızı erkenden kılın” kısmı hadisin metnine yanlışlıkla idrac/ilave edilmiştir.

⁷⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, c. 1, s. 584.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 38, 157; İbn Mâce, *es-Sünen*, “Mevâkîtu's-Salâh”, 9; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, c. IV, s. 332.

قَالَ هِشَامٌ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ قَالَ: كُنَّا مَعَ بُرَيْدَةَ فِي غَزْوَةٍ فِي يَوْمِ ذِي غَيْمٍ ، فَقَالَ: بَكَّرُوا بِصَلَاةِ الْعَصْرِ ، فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ الْعَصْرِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ.

Hişâm → Yahya b. Ebî Kesîr → Ebû Kılâbe → Ebü'l-Muhâcir isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebü'l-Melîh “Bulutlu bir günde Büreyde’nin savaş esnasında “İkindiyi erkenden kılın. Çünkü Rasûlullah “*Kim ikindi namazını kaçırsa ameli boşa gider*” buyurduğunu naklettiğini” söylemiştir.⁸⁰

Görüldüğü üzere Evzâî, Büreyde’nin sözünü merfû hadise idrac etmiştir. Dolayısıyla Evzâî tarikiyle gelen bu hadis müdrectir. Ayrıca Evzâî, Ebû Kılâbe ile Büreyde arasında bulunan Ebü'l-Melîh⁸¹ isimli râviye Ebu'l-Muhâcir diyerek de hata etmiştir.⁸²

b) Metnin Ortasında Yapılan İdracın Örneği:

حَدَّثَنَا الْمُقَدَّامُ، نَا خَالِدٌ، نَا سُفْيَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمُعْفَرُ غَيْرُ مُحَرَّمٍ، فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: ابْنُ خَطْلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ، فَقَالَ: اقْتُلُوهُ.

el-Mikdâm b. Dâvud → Hâlid b. Nizâr → Süfyân b. Abdullah⁸³ → Mâlik b. Enes → İbn Şihâb isnadıyla nakledildiğine göre Enes b. Mâlik şöyle anlatmıştır: Resûlullah (sav.) miğfer takarak ihramsız bir şekilde Mekke’ye girdi. Miğferi çıkarırken biri gelip ona: “İbn Hatal Kâbe örtüsüne sarılmakta” demiştir. Bunu üzerine Efendimiz: “onu öldürün” buyurmuştur.⁸⁴

Bu rivâyette “ihramsız” bir şekilde girdiği ifadesi, olayı rivayet eden sahâbinin sözü olup hadise idrac edilmiştir. Buhârî’de geçen bir rivayete göre Hz. Peygamber’in o anda ihramsız bir şekilde Mekke’ye girdiği açıklamasının Mâlik b. Enes’e ait olduğu ifade edilmiştir.

⁸⁰ Buhârî, “Mevâkîtu’s-Salât”, 15; Nesâî, “Salât”, 15.

⁸¹ Onun asıl adı ‘Âmir b. Usâme el-Hüzeli’dir.

⁸² İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibbân (el-İhsân)*, c. IV, s. 323 (3. Dipnot).

⁸³ Müstensih tarafından yapılan hata olması lazım. Zira Hâlid b. Nizâr’ın (ö 222/836) Süfyân b. Uyeyne’den başka Süfyân isimli hocası yoktur. Aynı zaman’da Malik b. Enes’ten Süfyân b. Saîd es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne’den başka bir Süfyân isimli râvi yoktur.

⁸⁴ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsat* (thk: Târık b. İvadullah), Kahire, c. 9, s. 28.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ : حَدَّثَنَا مَالِكٌ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ ، فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ : ابْنُ خَطْلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ ، فَقَالَ : اقْتُلْهُ . قَالَ مَالِكٌ : وَلَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا نُرَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ يَوْمَئِذٍ مُحَرَّمًا .

Yahya b. Kaza'a → Malik → İbn Şihâb isnadıyla rivayet edildiğine göre Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Hz. Peygamber miğfer takarak Mekke'ye girdi. Miğferi çıkarırken biri gelip ona: “İbn Hatal Kâbe örtüsüne sarılmakta” demiştir. Bunu üzerine Efendimiz: “Onu öldürün!” buyurmuştur. Mâlik “Bildığımız kadarıyla Hz. Peygamber o gün ihramlı değildi.” demiştir.⁸⁵

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805),⁸⁶ Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14),⁸⁷ Ka'nebî (ö. 221/836),⁸⁸ Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî (ö. 218/833-34),⁸⁹ Yahya b. Yahya en-Neysâbûrî (ö. 226/841)⁹⁰ Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855),⁹¹ İsmail b. Ebî Üveys,⁹² Şebâbe b. Sevvâr,⁹³ gibi diğer *Muvatta'* râvileri de bu hadisi Mâlik'ten “ihramsız” ziyadesi olmadan rivayet etmişlerdir. İbn Hacer, hadisteki ziyadenin Zührî'ye ait olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

c) Metnin Sonunda Yapılan İdracın Örneği:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ صَاعِدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ لَوْيْنٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّا عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى ، عَنْ الْبَرَاءِ : أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى حَادَى بِهِمَا أُذُنَيْهِ ، ثُمَّ لَمْ يَعُدْ إِلَى شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ .

Ebû Muhammed b. Sâid → Muhammed b. Süleyman Lüveyn → İsmâil b. Zekerîyya Yezîd b. Ebî Ziyâd → Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla rivayet edildiğine göre Berâ b. Âzib, “Resûlullah'ın (sav) namaza başlarken ellerini kulaklarının hizasına

⁸⁵ Buhârî, “Meğâzî”, 48.

⁸⁶ Muvatta' (Şeybânî), “Hac”, 73.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 124.

⁸⁸ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, “Cihâd”, 125.

⁸⁹ Buhârî, “Cezâu's-sayd”, 18.

⁹⁰ Müslim, “Hac”, 450.

⁹¹ Tirmizî, *es-Sünen*, “Cihâd”, 18.

⁹² Buhârî, “Cihâd”, 169.

⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Hadis no. 38069.

⁹⁴ İbn Hacer, *en-Nüket* (thk. Mâhir Yâsin el-Fahl), Riyâd, 1434/2013, s. 615.

kaldırdığını gördüğünü ve daha sonra namazını bitirinceye kadar ellerini tekrar kaldırmadığını ifade etmiştir.”⁹⁵

Dârekutnî bu hadisi zikrettikten sonra doğru olan rivayeti vererek “daha sonra namazını bitirinceye kadar tekrar böyle bir şey yapmadığı” ziyadesinin Yezîd b. Ebî Ziyâd’a ait bir ifade olduğunu belirtmiştir. Dârekutnî sözü edilen kısmın ona hayatın sonlarında ihtilata uğradığı esnada telkin edildiğini söylemiştir.⁹⁶ İhtilata uğramadan önce hadisi alan Yezîd b. Ebî Ziyâd’dan Süfyân es-Sevrî, Haccâc, Hüseyim b. Beşîr, Esbât b. Muhammed ve Hâlid b. Abdullah et-Tahhân gibi râviler idrac kısmını zikretmeden rivayet etmiştir.

2.5. İdracı Tespit Etme Yöntemleri

Hadis âlimleri, müdrec hadisleri tespit etmeye yönelik bazı yöntemlere başvurmuşlardır. Bunları başka bir rivayetle karşılaştırması, ravinin açıkça belirtmesi, muttali olan bir âlimin açıklaması ve idrac edilen lafzı Hz. Peygamber’in sözün olduğunu aklen imkansız olması olmak üzere dört başlık altında toplamak mümkündür. Bu yöntemler aşağıda örnekleriyle beraber ele alınacaktır.

a) Başka Rivayetlerle Karşılaştırmak

Hadis âlimleri çoğu zaman hadisin hatalarını tespit etmek için hadisin bütün tariklerini toplayarak karşılaştırma yapmışlardır. Böylece hangi hadisin fazlalık veya eksiklik barındırdığını tespit etmeye imkan verilmiştir. Hadisin sened veya metnine, aslında olmayan bir şeyin ilave edilmesi demek olan müdrecin tespiti ilgili hadisin bütün tariklerinin toplanıp karşılaştırılmasından sonra mümkündür. Aşağıdaki rivayet bir hadisini bütün tarik ve vecihlerinin karşılaştırılmasıyla tespit edilen müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

el-Hasan b. Ebî Bekr → Dâ’lec b. Ahmed → Muhammed b. Yûsuf el-Ezdî → el-Hasen b. Muhammed ez-Ze’ferânî → Ebû Katan → Su’be → Muhammed b. Ziyâd → Ebû Hureyre isnadıyla rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav.) söyle buyurmuştur:

أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.

⁹⁵ Dârekutnî, *es-Sünen*, “Salât”, 27 (Hadis no. 1114); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li’l-vasli’l-müdreji fi’n-nakl*, c. 1, s. 368.

⁹⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, “Salât”, 27 (Hadis no: 1116).

“**Abdesti tam alın, cehennemde yanacak topukların vay haline.**”⁹⁷

Hadiste geçen “Abdesti tam alın” ifadesi Hz. Peygamber’e ait olmayıp bilakis Ebû Hüreyre’nin sözüdür. Ebû Katan Amr b. el-Heysem (ö. 198/813) hadisi Şûbe b. Haccâc’dan (ö. 160/776) bu şekilde rivayet ederek hata etmiştir. Ebû Katan yanında Şûbe’den rivayet eden Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî (ö. 206/821) de aynı hatayı yapmıştır. Onların Ebû Hüreyre’nin “Abdesti tam alın” ikazını Efendimizin (sav.) “*cehennemde yanacak topukların vay haline*” sözüne temyiz edatını kullanmadan ilave etmeleriyle idraca sebep olmuştur.⁹⁸

Zikrettiğimiz rivayetin müdrec olduğu şu rivayetlerle karşılaştırıldıktan sonra anlaşılmaktadır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Vehb b. Cerîr, Âdem b. Ebî İyâs,⁹⁹ Âsım b. Ali, Ali b. el-Ca’d, Muhammed b. Ca’fer, Hüseyim b. Beşîr, Yezîd b. Zürey’, Nadr b. Şümeyl, Vakî’ b. el-Cerrâh,¹⁰⁰ İsa b. Yûnus ve Mu’âz b. Mu’âz’ın Şûbe b. el-Haccâc’dan rivayetlerinde hadisteki Hz. Peygamber’in “*Abdesti tam alın*” ifadesini Ebû Hüreyre’nin sözü olan “*cehennemde yanacak topukların vay haline*” ifadesinden ayırt etmişlerdir.¹⁰¹

Müdrec olmayan metin ise şöyledir: ... → Şû’be → Muhammed b. Ziyâd isnadıyla nakledilen rivayete göre Ebû Hüreyre abdest kabından abdest alan bir topluluk gördü ve onlara söyle dedi: Abdesti tam alın! Ben, Resûlullah’ı “*Cehennemde yanacak topukların vay haline!*” buyururken işittim¹⁰²

b) Müdrec Olduğunu Açıklayan Haberin Bulunması

İdracılı hadis metni birkaç tarikten nakledildiğinde bazı tariklerinde idrac edilen kısım senedde zikredilen bir raviye nispet edilmektedir. Böylece idrac edilen kısmın kime ait olduğu tespit edilebilmektedir. Aşağıdaki rivayet hadis metnindeki bir ifadenin müdrec olduğunu açıklayan haberin bulunması sebebiyle tespit edilen müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 158.

⁹⁸ A.g.e., c. 1, s. 159.

⁹⁹ Buhârî, “Vudu”, 29.

¹⁰⁰ Müslim, “Tahâret”, 29.

¹⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, c. 1, s. 160.

¹⁰² Buhârî, “Vudu”, 29; Müslim, “Tahâret”, 29.

el-Hasan b. Ali el-Cevherî → Abdülazîz b. Ca'fer el-Hırakî → Kâsım b. Zekerîyya el-Mütarrız → Ahmed b. Abdülcebbâr → Ebû Bekr b. 'Ayyâş → Âsım → Zirr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullâh b. Mes'ud söyle demiştir: Hz. Peygamber'i şöyle buyururken işittim:

مَنْ مَاتَ وَهُوَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ وَمَنْ مَاتَ وَهُوَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ

“Kim Allah’a ortak koşarak ölürse cehenneme girer ve kim de Allah’a ortak koşmadan ölürse cennete girer.”¹⁰³

Hadiste geçen “Kim de Allah’a ortak koşmadan ölürse cennete girer” cümlesi Hz. Peygamber’e ait olmayıp bilakis sahabî ravi Abdullah b. Mes’ud’un sözüdür. Hatîb el-Bağdâdî İbn Mes’ud’un sözünü hadise idrac eden kişni Ahmed b. Abdülcebbâr el-Atârîdî olduğunu ifade etmiştir. Zira Ebû Bekr b. 'Ayyâş → Âsım tarikinden rivayet eden Esved b. Âmir ve Ebû Hişâm er-Rifâ’î, Hz. Peygamber’in ile İbn Mes’ud’un sözünü temyiz etmişlerdir. Ebû Bekr b. 'Ayyâş yanında hadisi doğrudan Âsım’dan rivayet eden Hammâd b. Şu’ayb ve el-Heysem b. Cehm de İbn Mes’ud’un sözünü hadisten ayırmışlardır.¹⁰⁴

Buhârî ve Müslim *Sahih*’lerinde bu hadisi A’miş → Şakîk → İbn Mes’ud isnadıyla rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim Allah’a ortak koşarak ölürse cehenneme girer.” Ben (İbn Mes’ud) de dedim ki: “Kim de Allah’a ortak koşmadan ölürse cennete girer.”¹⁰⁵ Görüldüğü gibi Buhârî ve Müslim, İbn Mes’ud’a ulaşan başka bir tarikten rivayet etmişler ve Hz. Peygamber ile İbn Mes’ud’un sözlerini birbirinden ayırt eden rivayeti tercih etmiştir.

c) Bir Âlimin Açıklaması

Hadise idrac edilen kısım bazı durumlarda idracı bilen bir âlimin açıklamasıyla bilinebilir. Zira onların hafızalarında bulunan hadis tariklerinin zihinlerinde karşılaştırılmasıyla müdrec olan metin ortaya çıkabilmektedir. Aşağıdaki rivayet, hadisin müdrec olduğunun farkına varan bir muhaddisin açıklamasıyla tespit edilen müdrec hadise örnek olarak verilebilir.

Bazı hadis kaynaklarının İbn Ömer’den naklettiğine göre:

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-vasli'l-müdreji fi'n-nakl*, c. 1, s. 217-218.

¹⁰⁴ A.g.e., c. 1, s. 219.

¹⁰⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 1; Müslim, “İmân”, 150.

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْإِقْرَانِ إِلَّا أَنْ يَسْتَأْذِنَ الرَّجُلُ أَخَاهُ.

“Hz. Peygamber iki (hurmayı) birlikte yemeyi yasakladı. **Ancak arkadaşından izin alan kişi müstesnadır.**”¹⁰⁶

Bu hadis, metnin tamamının Hz. Peygamber’e ait olduğunu göstermektedir. Fakat Buhârî ve Müslim’de geçen bazı rivayetlerde hadisin ravisi Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/776) “Ancak arkadaşından izin alan kişi müstesnadır.” ifadesinin merfû’ olmayıp İbn Ömer’e ait olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷ Müslim’in eserinde ayrıntılı olarak rivayet ettiği hadis şöyledir:

Muhammed b. Müsennâ → Muhammed b. Ca’fer → Şu’be isnadıyla rivayet edildiğine göre Şu’be, Cebele b. Sühaym’ın şöyle anlatırken işitmiştir:

كَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ يَزْرُقُنَا التَّمْرَ، قَالَ: وَقَدْ كَانَ أَصَابَ النَّاسَ يَوْمَئِذٍ جَهْدٌ، وَكُنَّا نَأْكُلُ فَيَمُرُّ عَلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ وَنَحْنُ نَأْكُلُ، فَيَقُولُ: «لَا تُقَارِنُوا فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْإِقْرَانِ، إِلَّا أَنْ يَسْتَأْذِنَ الرَّجُلُ أَخَاهُ»، قَالَ شُعْبَةُ: لَا أَرَى هَذِهِ الْكَلِمَةَ إِلَّا مِنْ كَلِمَةِ ابْنِ عُمَرَ يَغْنِي الْإِسْتِئْذَانَ.

Bir defasında Abdullah b. Zübeyr (73/692) arkadaşlarına kuru hurma ikram etmişti. O günlerde kuraklık ve kıtlık vardı. Onlar hurmaları yerlerken Abdullah b. Ömer gelip onlara şu hatırlatmada bulundu: “(Hurmaları) birden çift olarak yemeyin, zira Rasûlullah (sav.) iki (hurmayı) birlikte yemeyi yasakladı. **Ancak arkadaşından izin alan kişi müstesnadır.**” Şu’be b. Haccâc demiştir ki: Bildiğim kadarıyla izinle ilgili ifade İbn Ömer’e aittir.

Görüldüğü gibi hadisi rivayet eden Şu’be b. Haccâc, İbn Ömer’e ait olan mevkûf ifadeyi merfû’ kısmından ayırmıştır.

d) Hz. Peygamber’e Ait Olmasının İmkansızlığı

Hadis metnine idrac edilen lafzın idrac olduğu Hz. Peygamber’in bu sözün söylemesinin imkansız olmasından anlaşılabilmektedir. Aşağıdaki rivayet buna örnek olarak verilebilir.

Buhârî, Bişr b. Muhammed → Abdullah → Yunus → Zührî → Sa’îd b. Müseyyeb → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur:

¹⁰⁶ Buhârî, “Mezâlim”, 14, “Şirket”, 4, “Et’ime”, 44; Müslim, “Eşribe”, 150 ve 151; Ebû Dâvud, “Et’ime”, 43; Nesâî, “Et’ime”, 41.

¹⁰⁷ Buhârî, “Et’ime”, 44; Müslim, “Eşribe”, 150.

لِّلْعَبْدِ الْمَمْلُوكِ الصَّالِحِ أَجْرَانِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحَجُّ وَبِرُّ أُمِّي
لَأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ.

“Salih bir köle için iki kat ecir vardır. Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer Allah yolunda cihad etmek, hac yapmak ve anneme iyilik etmek olmasaydı, kesinlikle köle olarak ölmeyi isterdim.”¹⁰⁸

Buhârî’nin rivayet ettiği bu hadisin metnindeki “Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, eğer Allah yolunda cihad etmek, hac yapmak ve anneme iyilik etmek olmasaydı, muhakkak köle olarak ölmeyi isterdim.” ifadesi Ebû Hüreyre’ye ait olup Hz. Peygamber’in merfû’ hadisine idrac edilmiştir. Bu sözü Hz. Peygamber’e nispet etmek mümkün değildir. Zira Efendimizin (sav.) annesi küçük yaşta vefat etmiştir.¹⁰⁹ Bununla birlikte, köleliğin kalkması için mücadele eden bir peygamberin, köle olarak ölmeyi arzulaması imkânsızdır.¹¹⁰

Müslim’in rivayet ettiği hadis de müdrec olduğu iddia edilen ifadenin Ebû Hüreyre’ye ait olduğu görüşünü desteklemiştir. Onun, Ebû’t-Tâhir ve Harmele b. Yahya → İbn Vehb → Yûnus İbn Şihâb → Sa’îd b. Müseyyeb isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Salih bir köle için iki kat ecir vardır.” Ebû Hüreyre’nin nefsi elinde olan Allah’a yemin ederim ki, Allah yolunda cihâd etmek, hacc yapmak ve anneme iyilik etmek olmasaydı, kesinlikle köle olduğum halde ölmek isterdim. Said b. el-Müseyyeb demiştir ki: “Bize ulaşan bilgilere göre Ebû Hüreyre, annesi vefat edinceye kadar haccetmemiştir.”¹¹¹

2.6. İdracın İlişkili Olduğu Kavramlar

İdracın daha iyi anlaşılması için ilişkili kavramların da incelenmesi gerekmektedir. Fakat burada sözü edilecek ıstılahların tüm ayrıntıları verilmeyecek olup kavramla ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra esas konu olan idrac kavramıyla ne tür bir ilişkisi olduğu incelenecektir.

¹⁰⁸ Buhârî, “İtk”, 16.

¹⁰⁹ İbn İshâk’ın belirttiğine göre Hz. Peygamber, annesi vefat ettiğinde altı yaşındaydı. Bkz: İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebevîyye* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut, 1410/1990, c. 1 s. 193.

¹¹⁰ Mustafa Aydın, *el-Hatîb el-Bağdâdî’nin “el-Faslu li’l-vasli’l-müdrec fi’n-nakl” adlı eseri bağlamında müdrec hadisler ve değeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 96.

¹¹¹ Müslim, “Eymân”, 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 15, s. 123.

2.6.1. Mualllel

İllet bahsinde de işaret ettiğimiz gibi, illeti açığa çıkarılmış manasına gelen mualllel hadis, bazı muhaddisler tarafından “ma’lul” ve “mu’al” gibi kavramlarla da ifade edilmiştir. Mualllel hadis, dış görünüşü itibariyle kusursuz görülen ancak araştırma sonucunda sıhhatini zedeleyen gizli bir kusur olduğu anlaşılan hadistir. Hadisin sıhhatini zedeleyen kusur denilen illet, râvinin hatasından kaynaklanmaktadır.¹¹²

Hâkim en-Nîsâbü’rî’ye göre “Ma’lûl hadis, bir hadisin başka bir hadise karışması veya hadiste bir râvinin vehme kapılması yahut birinin mürsel olarak rivayet ettiğini vehm sahibi başka birinin mevsûl olarak rivayet etmesi gibi illetleri bilinebilen hadistir.”¹¹³ Onun “bir hadisin başka bir hadise karışması” ifadesinden idracı kastettiği açıktır. Aslında her müdrec hadis aynı zamanda bir mualllel hadistir. Zira mualllel hadis müdrec dahil birçok sened veya metin ile ilgili hataya delalet eden kavramları kapsamaktadır. Başka bir deyişle mualllel hadis kavramı, müdrec hadis kavramından daha geneldir, yani bu iki kavram arasında tam girişim ilişkisi bulunmaktadır.

Hadis usûlü kaynaklarında illetli hadis ile ilgili birçok kavram ve meseleler müstakil bir başlık altında incelendiği için bazen konular arasındaki bağlantılar kolay kolay kurulamayabilir. Bundan dolayı bazı çağdaş araştırmacılar ma’lûl hadis kavramının altına girebilecek veya başka bir ifade ile ma’lul kavramıyla ilişkisi bulunan hadis usûlü kavramlarını bir arada işleyip açıklığa kavuşturacak şekilde konuların tertibini yeniden düzenleyerek incelemiştir.¹¹⁴ Böylece hadis usûlü konularını özellikle ma’lul/mu’allel hadis kavramını öğrenmek isteyen öğrencilerin kavramlar arasındaki ilişkileri kolaylıkla idrak etmelerini sağlamayı amaçlamıştır.

2.6.2. Ziyâdetü’s-Sika

Hadis ıstılahında bu kavram, aynı hocadan rivayet eden sika râvilerden birinin, hadisi arkadaşlarından ayrı olarak bir fazlalıkla rivayet etmesine ve rivayet ettiği bu fazlalığa denilmektedir.¹¹⁵ Sika râvilerin yaptığı ziyade, metinde olabileceği gibi isnadda da vuku bulabilir.

¹¹² Bikâ’î, *en-Nüketü’l-vefiyye*, c. 1, s. 501. İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 90.

¹¹³ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadis*, s. 119.

¹¹⁴ Bkz. Melibârî, *el-Hadîsü’l-ma’lûl*, s. 9-102 ve *Nazarât cedîde fî ulûmi’l-hadîs*, s. 101-248.

¹¹⁵ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 367.

Hadis ilminde sika, adalet ve zabt vasfı taşıyan râviye denilmektedir. Hadis âlimleri zayıf râvilerin ziyadelerine nazaran sika râvilerin ziyadelerine daha fazla önem vermişlerdir. Çünkü zayıf ravilerin ziyadesiyle güvenilir râvilere muhalefet ederek veya teferrüd ettiği hadis münker hadis tanımına girip zayıf olarak kabul edilmektedir.¹¹⁶ Fakat sika râvilerin yaptığı ziyadelerin durumu farklıdır.

Sika ravinin ziyadesinin kabulü konusunda hadis âlimlerinin üç temel yaklaşım etrafında toplandıkları söylenebilir. Bazı hadisçiler ve birçok Hanefinin oluşturduğu birinci görüşe göre ziyade mutlak olarak reddedilmektedir. Sikanın ziyadesinin delil olamayacağını savunanların temel dayanakları, sikanın ziyadesi ile şaz kırâatlerin kıyaslanmasıdır.¹¹⁷ Burada şaz kırâatlerin reddedilmesi esas alınarak, sikaların da ziyadelerinin reddedilmesi gerektiği savunulmuştur.¹¹⁸

İkinci görüşe göre sika râvilerin rivayette tek kalmaları halinde ziyadeleri makbuldür. Zira bu sika râvi diğer râvinin bilmediği ya da unuttuğu bir bilgiyi ezberleyerek onu aktarabilmiştir. Bu görüşü benimseyen Hâtib el-Bağdâdî'ye göre ziyadeyi aktaran râvi adl, hâfız, mütkın ve zâbıt olduğu zaman yaptığı ziyade kabul edilir. Hatîb el-Bağdâdî ziyâdetü's-sika'nın makbul olduğu görüşünün fukahâ ve hadisçilerin çoğunluğu tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir.¹¹⁹ İbnu'l-Salâh ve Nevevî'nin, Hatîb el-Bağdâdî'nin ifadesini tenkit etmeden aktarmaları onların da bu görüşü benimsediklerini gösterir.¹²⁰ Fakat İbn Hacer, *en-Nüket*'te ziyâdetü's-sika bâb başlığında böyle bir ifade aktardığı halde biraz ilerisinde kabul ve red arasında durduğunu ifade eder. Zira o, ziyadesi kabul edilen sika râvide sadece adalet ve zabt vasıfları bulunmasını yeterli görmeyip bunların yanında râvinin hâfız ve mütkın olmasını şart koştüğünü belirtmiştir.¹²¹

Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14), Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim er-Râzî (ö.

¹¹⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 199.

¹¹⁷ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, c. 4, s. 332.

¹¹⁸ Yusuf Suiçmez, *Sika'nın Ziyadesi* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), s. 111.

¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.

¹²⁰ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 85; Nevevî, *İrşâdü't-tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, s. 98.

¹²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. ; İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 500.

277/890), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi mütekaddim münekkit hadis âlimlerinin takip ettiği üçüncü görüşe göre ise ziyadeler, karineler doğrultusunda değerlendirilip tercih edilir. Bu âlimlere göre “ziyâdetü’s-sika makbul veya merdûd” gibi geçerli bir küllî kaide yoktur ve her bir hadis müstakil olarak değerlendirilmelidir. İbn Hacer, ziyadenin mutlak olarak kabulünün hadisçilerin usulüne uygun düşmediğini ifade etmiştir.¹²²

Ziyadetü’s-sika’nın tanımındaki râvilerden birinin diğerlerinin zikretmediği bir ilaveyi rivayete eklemesi sözünün manası idrac kavramında da “ziyade” manasıyla örtüşmektedir. Söz konusu bu ziyadenin hadis metninden olup olmadığı, aynı konudaki rivayetlerin karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkmaktadır.

İki kavram da ziyade manası taşıdığı halde bu kavramlar nasıl ayırt edilebilir? Hadis âlimleri, idrac edilen sözün gerçek sahibinin tespit edilmediği durumları müdrec olarak isimlendirmemektedirler. Çünkü ziyade edilen bu kısmın merfû hadisin bölümünden olduğu ihtimali bulunmaktadır. Bunun için hadisçiler onu ziyâdetü’s-sika diye isimlendirmişlerdir. Onlara göre asıl olan, hadiste geçen lafızlar müdrec gibi aksi bir durum tespit edilmediği sürece hadisten kabul edilir.¹²³ Fakat bu çalışmada, ziyade edilen sözün kaynağı bilinmezse de alimler tarafından veya en azından İbn Ebî Hâtîm tarafından hata olduğu hüküm verilirse idrac olarak kabul edilir. Bu itibarla hadis ilminde, ziyade kavramı idrac kavramından daha geneldir. Zira Hadisteki fazlalıkların hepsi ziyade ismiyle anılırken, hadise yapılan ilavenin sahibi bilinirse veya hata olduğu tespit edilirse idrac olarak isimlendirilmektedir.

2.6.3. el-Mezîd fî Muttasılı’l-Esânîd

Muttasıl olan bir isnada yanlışlıkla bir ravi ilave edilen hadis el-Mezîd fî muttasılı’l-esânîd olarak isimlendirilir. Bu durum aynı hadisi rivayet eden güvenilir ravilere muhalefet edilmesiyle tespit edilir.¹²⁴ İsnada aslında bulunmayan bir ravinin eklenmesiyle yapılan bu hatanın müdrecü’l-isnad kavramıyla ilişkili olduğu açıktır. Fakat müdrecü’l-isnadda hem muttasıl hem de munkatı’ olan isnadda ziyade bulunabilir. Bu

¹²² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 401, 495; Suyûtî, *Tedribür’râvî*, s. 287.

¹²³ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, “Kitâbu’s-salâh”, 178; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* (thk. Muhibuddin el-Hatîb), 1379 H, c. 2, s. 83 ve c. 4, s. 437.

¹²⁴ Ataullah Şahyar, “Mezîd fî muttasılı’l-esânîd”, *DİA*, c. 29, s. 544-545;

açıdan müdrecü'l-isnad el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd'den daha geniş bir alanı kapsamaktadır.

2.6.4. Sülûkü'l-câdde

Sülûkü'l-câdde kavramı “sülûk” ve “cadde” kelimelerinden terkip edilmiştir. Sülûk kelimesi sözlükte *seleke* fiilinin masdarı olup “bir şeyin bir şeye nüfûz etmesi, bir şeye sokmak, yola girmek ve bir yol tutmak” gibi manalarda kullanılmaktadır.¹²⁵ Câdde kelimesi ise sözlükte “büyük ve geniş yol , işlek yol ve yolun ortası” gibi manalara sahip olup Türkçedeki cadde kelimesine tam karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu iki kelimedenden oluşan sülûkü'l-câdde'nin sözlük manası “büyük yol veya işlek yol tutmak” şeklinde tercüme edilebilir.

Hadis âlimleri, hadisin ilk kaynağına ulaşıncaya kadar birbirinden rivayet eden raviler zincirini sened veya isnad olarak isimlendirmişlerdir. Bunun yanında hadis metnini sonraki kuşaklara ulaştıran silsileyi ifade etmek için yol anlamına gelen tarik kavramını da kullanmışlardır. Mesela “bu hadis yalnız bu tarikten bilinmektedir” denildiğinde onun bu senedle bilindiği belirtilmek istenir. Bu tarik eğer yaygın olarak kullanılan ve bilinen bir isnad ise cadde adını alır. Dolayısıyla cadde kavramı bilinen ve çokça kullanılan sened veya tarik olarak tanımlanabilir.¹²⁶

Bazı klasik hadis usûlü kitaplarında “sülûkü'l-câdde” kavramına işaret edilmekle birlikte açık bir tanımlı yapılmamıştır.¹²⁷ Yâsir Ahmed eş-Şemâlî, *Sülûkü'l-câdde ve eseruh fi ilelü'l-hadîs* isimli makalesinde bu kavramı şu şekilde tanımlamaya çalışmıştır: “Mahfûz olan tariki terkedip meşhur, ezberlenmesi kolay ve dile alışagelen tariki tercih etmek. Bu iki isnadda en az bir ravi müşterek olacaktır.”¹²⁸

Hadis literatüründe “سلك الجادة، سلك الطريق، سلك الطريق المشهور، سلك الطريق، السهل، هذا الطريق أسهل عليه، سلك المحجة، سلك المحجة السهلة، لزم الطريق، اتبع المجرة، أخذ

¹²⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, c. 3, s. 97; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 10, s. 442-443.

¹²⁶ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 43; Muhittin Düzenli, “Bir Tenkit Terimi Olarak Sülûkü'l-Câdde”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2013, sayı: 30, s. 4.

¹²⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 118; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlelü't-Tirmizî* (thk. Hammâm Abdürrahîm Sa'îd), Ürdün, 1407/1987, c. 2, s. 841.

¹²⁸ Yâsir Ahmed eş-Şemâlî, “Sülûkü'l-câdde ve eseruh fi ilelü'l-hadîs”, *el-Menâre*, 2004, cilt: 10, sayı: 30, s. 280.

”المجرة، تبع العادة، جرى على العادة المستمرة.” gibi kavramlar sülûkü’l-câdde’yi ifade etmek için kullanan tabirlerdir.¹²⁹

Bir hadisin genel olarak rivayet edildiği sened veya bir râvinin çokça rivayette bulunan hocaları ve ondan rivayet eden meşhur talebelerini bilmek oldukça önemlidir. Çünkü bu bilgiler, raviler arasında ihtilaf bulunduğu zaman hangi rivayete itimat edileceği hakkında bize yardımcı olacaktır. Mâlik → Nâfi’ → İbn Ömer, Süheyl → Babası Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre, Zührî → Sâlim → Babası İbn Ömer, Sâbit → Enes, Ebu’z-Zübeyr → Câbir ve Amr → Babası Şu’ayb → Dedesi Abdullah b. Amr, meşhur hadis tarikleri denilen caddeye örnek olarak verilebilir. Ravinin bir hadisi meşhur ve işlek tariklerden rivayet etmesi, fazla kullanılmayan tariklerden rivayet etmediği için daha kolay gelebilmektedir. Zira meşhur tarikler çokça kullanıldığı için hafıza gücü bunlara alışmakta ve kolayca ezberlenebilmektedir. Fakat alışık olunmayan tariklerden gelen bir hadisi olduğu gibi hafızada tutmak daha zordur. Bundan dolayı zabtında zayıflık bulunan bazı raviler meşhur olmayan tariklerden gelen bazı hadisleri yanlışlıkla meşhur tariklerden rivayet ederek “sülûkü’l-câdde” denilen hatayı yapmıştır. Mesela, Malik’in meşhur olamayan tarikten gelen bir hadisi bulunmaktadır. Ancak ravi, zabtı iyi olmadığı için Nâfi’ → İbn Ömer’den oluşan meşhur isnadını hatırlayıp hadisi bu isnadla rivayet etmiştir.

Sülûkü’l-câdde’nin başka bir çeşidinde de genellikle isnad sahâbîye kadar devam eder ve o sahâbî “قال رسول الله ص.” diyerek hadisi Hz. Peygamber’e ref’ eder. Ancak her hadis muttasıl veya merfû olmak zorunda değildir. Bazı raviler hata yaparak mürseli vasl ve mevkûf’u ref’ etmişlerdir. Nâfi’ → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilen mürsel bir hadisin isnadında yanlışlıkla “عن ابن عمر” diyerek sülûkü’l-câdde sebebiyle mürseli vasl edilmesi ve Mâlik → Nâfi’ → İbn Ömer isnadıyla rivayet edilen mevkûf bir hadisi “عن النبي ص.” diyerek Hz. Peygamber’e ref’ etmek, sülûkü’l-câdde sebebiyle mevkûf bir hadisin ref’ edilmesine örnek olarak verilebilir.

İlk olarak zikrettiğimiz “meşhur olmayan bir tarikten gelen hadisi meşhur tarikten rivayet etmek” sülûkü’l-câdde çeşidinin, hadis ıstılahında “maklûb” terimiyle ilişkili

¹²⁹ Yâsir Ahmed eş-Şemâlî, A.g.m., s. 281-284; Hâlid b. Mansûr b. Abdullah ed-Düreys, “Sülûkü’l-câdde ve eseruhû fî i’lâli’l-hadîs”, *Mecelletü Câmiati Melik Suûd*, 1425/2004, sayı: 2, cilt: 17, s. 900-902; Muhittin Düzenli, A.g.m., s. 8-20.

olduğu söylenebilir. Zira maktûbü'l-isnâd'ın bir çeşidi olan “bir raviyi başka bir raviyle değiştirmek” sülûkü'l-câdde'nin bu çeşidine benzemektedir. Sülûkü'l-câdde'nin diğer çeşidi olan “mürseli vasl veya mevkuf'u ref'etmek” ifadelerinin, asıl hadiste olmayan “عن فلان veya عن النبي ص.” gibi lafızların sonradan hadise eklenmesi sebebiyle müdrec kavramıyla ilişkili olduğunu söylenebilir.

2.6.5. Şâz

Sözlükte “çoğunluktan ayrılmak (tek başına kalmak)” mânasındaki şezze (şüzûz) kökünden türeyen şâz kelimesi, özellikle İbn Hacer ile birlikte “sika bir râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadis” anlamına tahsis edilmiştir.¹³⁰ Başka bir ifadeyle güvenilir bir ravinin gerek zabt gerekse ravilerde aranan diğer şartlar itibariyle kendisinden daha üstün bir raviye veya kendisi gibi fakat sayı olarak daha fazla raviye muhalefet ederek rivayet ettiği hadistir.¹³¹ Bu durumda terk edilene şâz; daha üstün olan ve tercih edilen rivayete mahfûz denir

Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) ise şâz kavramının, rivayetin tek isnadının olduğu ve güvenilir veya zayıf bir ravinin naklettiği hadisi belirttiğini ve bu görüşün hadis hafızlarına ait olduğunu ifade etmiştir. Böylece Halîlî, şâz'ı muhalefet unsuruna itibar etmeksizin mutlak teferrüd olarak kabul etmiştir. Daha sonra sahih ile zayıf ferd hadisleri ayırmak için hadisi tanımlarken şöyle demiştir: “Hadis hafızlarına göre şâz, tek isnadı olup güvenilir olsun veya olmasın bir ravinin naklettiği hadistir. Sika olmayan raviden gelen hadis terkedilir kabul edilmez; sika birinden gelirse hakkında tevakkuf edilir, delil olarak kullanılmaz.”¹³² Böylece o, şâz'ı muhalefet unsuruna itibar etmeksizin mutlak teferrüd olarak değerlendirmiştir. Hâkim ise şâz kavramını daha dar bir manada kullanarak sikanın teferrüdü ile tahsis etmiştir. Zira o şâz'ı şöyle tanımlamıştır: “Şâz, sikanın teferrüd ettiği ve mütâbaât eden başka bir aslı olmayan hadistir.”¹³³ Hâkim, Halîlî'nin şâz kavramını daha dar bir anlamda kullansa da ravinin rivayeti ile tek kaldığı şartında ittifak etmişlerdir.

¹³⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 67

¹³¹ Abdullah Aydın, “Şâz”, *DİA*, c. 38, s. 385; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 66.

¹³² Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis*, c. 1, s. 176.

¹³³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 119

İbnu's-Salâh, Halîlî ve Hâkim'in teferrüd ifadesinin mutlak bir şekilde anlaşılmasını gerektğini ifade etmiştir. O, teferrüdün daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini vurgulayarak şâz kavramıyla ilişkisini şöyle açıklamıştır:

“Râvi bir rivayette tek kaldığında bakılır; eğer teferrüd ettiği rivayet, hıfzette kendisinden daha iyi ve daha zâbit kimsenin rivâyetine muhâlif olursa tek kaldığı rivâyet “merdûd şâz” olur. Eğer teferrüd ettiği rivayet, başkalarının rivâyetine muhalif değilse ve adil, hâfız, titizliğine ve zabtına güvenilir biri ise onun tek kaldığı rivayet örneklerde¹³⁴ olduğu gibi kabul edilir ve teferrüd etmesi rivâyetinin kabulüne engel olmaz. Şayet o, hıfzına ve tek başına rivâyetinde titizliğine güvenilmeyen kimselerden ise teferrüd etmesi rivâyetini sahih kategorisinden uzaklaştırır.”¹³⁵

Netice itibarıyla sahih hadisin ilk tanımını yapan İbnu's-Salâh'a göre reddedilen şâz hadisler; daha sika olanlara muhalefet ederek tek kişinin rivâyet ettiği hadis ile ravisinde teferrüd etmenin yanında bunun nekâreti ve zayıflığı onarabilecek ölçüde sikalık ve zabt özelliği bulunmayan fert hadis olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bu şâz tanımlarının belli ölçülerde müdrec kavramıyla ilişkileri bulunmaktadır. Zira idrac yapan ravi bir şekilde yapmayan diğer ravilere muhalefet edecek ve yaptığı ilaveyle tek kalacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebî Hâtim'in *İlelî'l-hadis*'inde şâz vasfıyla herhangi bir hadisi nitelediği görülmemiştir.

2.6.6. Münker

Münker, n-k-r kökünden türemiş olup sözlükte bilinmeyen, tanınmayan, hoş karşılanmayan gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁶ Hadis terimi olarak münker kavramının ifade ettiği anlamın sınırı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. İlk dönemlerde farklı hadis türlerini ifade etmek üzere kullanılan münker kavramı, sonraki dönemlerde bir anlam daralması yaşamıştır. İbnu's-Salâh, münker kavramının şâz kavramı ile aynı manaya delalet ettiğini ifade etmiştir.¹³⁷ İbnu's-Salâh'tan sonra Nevevî (ö. 676/1277), İbn Dakîkûl'îd (ö. 702/1302), Bedreddin b. Cemâ'a (ö. 733/1333), Zehebî (ö. 748/1348), İbn

¹³⁴ “Ameller niyetlere göre” ve “Hz. Peygamber Mekke'ye başında miğfer varken girmişti” hadisi.

¹³⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s.78-79.

¹³⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga*, c. 5, s. 476.

¹³⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 80.

Kesîr (ö. 774/1373) ve Irâkî (ö. 806/1404) gibi hadis âlimleri İbnu's-Salâh'ın görüşünü benimsemişlerdir. İbnu's-Salâh'la başlayan bu daralmanın seyri, İbn Hacer tarafından münker kavramının, zayıf ravinin güvenilir râvilere aykırı olarak rivayet edilen hadise tahsis edilmesiyle son hâlini almıştır.¹³⁸

İbn Hacer ve son dönem hadis âlimlerin çoğunun itimat ettiği münker hadisin tarifi; zayıf ravinin, güvenilir ravilere aykırı olarak rivayet ettiği hadis şeklindedir.¹³⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla münkeri bu anlamda ilk defa kullanan ve tarifini yapan Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) olmuştur. Zira Müslim, *es-Sahih*'in mukaddimesinde muhaddisin rivayetindeki münkerlik alâmetini, rivayetin hâfız ve makbul olan ravilerin rivayetlerine aykırı düşmesi yahut büyük ölçüde onlara uymaması şeklinde açıklamıştır.¹⁴⁰

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi münekkit hadis âlimleri, İbn Hacer'in *Nüzhe*'de tercih ettiği münker hadis anlamının yanında; sikanın başka sikalara muhâlefet ettiği hadis, muhalefet söz konusu olmaksızın zayıf veya sika ravinin teferrüd ettiği hadis, senedinde zayıf, mechûl, metrûk veya yalancı bulunan rivâyet gibi anlamlarda da kullanmışlardır.¹⁴¹

Nitekim incelediğimiz İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs* adlı eserinde münker lafzı birçok yerde birkaç manaya delalet etmek için kullanılmıştır. Bunları sened ve metin ile ilgili manalar olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Zayıf ravinin sika bir raviye veya ravilere muhalefet, muhalefet olmaksızın zayıf ravinin teferrüdü, senedinde inkıta bulunan hadis, mevkûf olan hadisi ref' etmek, maktû olan hadisi ref' etmek,¹⁴² mürsel hadisi vasl etmek, muttasıl isnada ziyade, tashîf,¹⁴³ bir râviyi başka bir râvi ile

¹³⁸ Hatice Karadeniz, "İstilahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı", *Hadis ve Siyer Araştırmaları = Hadith and Sira Studies*, 2017, cilt: III, sayı: 2, s. 83-85.

¹³⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 68; İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 480.

¹⁴⁰ Müslim, "Mukaddime", s. 3.

¹⁴¹ Hatice Karadeniz, a. g. m., s. 60-65; Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995-1997, sayı: 13-14-15, s. 200-201.

¹⁴² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 37-38 (Hadis no. 197).

¹⁴³ A.g.e., "Savm", c. 3, s. 109-110 (Hadis no. 733).

karıştırmak,¹⁴⁴ bir isnadı başka bir isnadla değiştirmek,¹⁴⁵ bilinen bir fıkıh hükmüne muhalefet,¹⁴⁶ ravinin bilinen rivayetine muhalefet,¹⁴⁷ birçok kişi tarafından bilinmesi gereken konuda teferrüd etmesi,¹⁴⁸ ve mevzu hadis¹⁴⁹ gibi anlamlarda kullanmıştır.¹⁵⁰

2.6.7. Mevzû Hadis

Mevzû, alçak duruma getirmek, koymak, bırakmak ve doğurmak gibi anlamlara gelen vaz'a fiilinin ismi mefulüdür. Hadis ıstılahı olarak mevzû hadis, bir sözü Hz. Peygamber'e ait olmadığı halde ona nispet etmek anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle bu terim Hz. Peygamber'e uydurulan bir hadisi ifade etmek için kullanılmıştır. Hadis usulü kitaplarında mevzû hadisler, zayıf hadislerin en şerhileri olarak nitelendirilmişse de bazı âlimler bunu tenkit etmiştir. Zira zayıf hadisler çok zayıf ihtimal taşısa da hadis olma özelliği taşımaktadır. Fakat mevzû hadislerin hiçbir şekilde Hz. Peygamber'e nispeti söz konusu değildir.

Uydurma hadis genellikle kasıtlı olarak yapılmıştır. Ancak bir ravinin dikkatsizliğinden dolayı Efendimize ait olmayan sözü ona isnad ettiği de olmuştur. Rivayetlerde anlatıldığına göre; bir gün, zühdü ile tanınan Sâbit b. Musa, Şerîk'in hadis meclisine katılmıştır. Şerik, Hz. Peygamber'in A'meş → Ebu Süfyan → Câbir isnadıyla Hz. Peygamber'in hadisini söyleyeceği zaman Sâbit'i görmüş, ona bir latife olarak Şerik "Kim gece çok namaz kılarsa gündüz onun yüzü güzel olur." demiştir. Gafleti sebebiyle Sâbit ona söylenen bu sözü, zikredilen isnadın metni zannedip onları birleştirmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁴ A.g.e., "Cümu'a", c. 2, s. 583-584 (Hadis no. 612); A.g.e., "Eşribe", c. 4, s. 458-459 (Hadis no. 1564).

¹⁴⁵ A.g.e., "Tahâret", c. 2, s. 17-19 (Hadis no. 183); A.g.e., "Cenâiz", c. 3, s. 531-533 (Hadis no. 1063); A.g.e., "Âdâb ve Tıbb", c. 6, s. 148-149 (Hadis no. 2402); A.g.e., "Arz ve Hisâb", c. 5, s. 521-522 (Hadis no. 2155).

¹⁴⁶ A.g.e., "Şüf'a", c. 4, s. 298 (Hadis no. 1435); A.g.e., "Cümu'a", c. 2, s. 534 (Hadis no. 569).

¹⁴⁷ A.g.e., "Nikâh", c. 4, s. 80 (Hadis no. 1271).

¹⁴⁸ A.g.e., "Salât", c. 2, s. 413-414 (Hadis no. 480); A.g.e., "Hudûd", c. 4, s. 204 (Hadis no. 1367); A.g.e., "Kur'an ve Tefsîr", c. 4, s. 714-715 (Hadis no. 1761).

¹⁴⁹ A.g.e., "Libâs", c. 4, s. 348-349 (Hadis no. 1476); A.g.e., "Salât", c. 2, s. 343-343 (Hadis no. 417); A.g.e., "Âdâb ve Tıbb", c. 6, s. 179-180 (Hadis no. 2430).

¹⁵⁰ İbn Ebî Hâtim'in *İlelül'l-hadîs* adlı eserinde münker teriminin farklı kullanımları için bkz. Abdüsselam Ebu Semha, *el-Hadisü'l-münker : dirâse nazariyye tatbikiyye fî kitabi "İlelül'l-hadîs" li-İbn Hatim*, s. 260-417.

¹⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-ricâl*, c. 2, s. 304-305.

Bundan dolayı hadis âlimleri bu hadisin durumunu anlatmak için münker,¹⁵² mevzû,¹⁵³ şibhü'l-mevzû', hata', bâtil¹⁵⁴ ve la asle lehu¹⁵⁵ gibi kavramları kullanmışlardır.

Hadis usûlcülerinden İbn Salâh bu hadise, ravinin hatası sebebiyle uydurmaya benzer bir duruma düştüğü için, “Mevzû’ Hadislerin Bilgisi” başlığı altında yer vermiştir.¹⁵⁶ Irâkî, İbn Hacer, Sehâvî ve Münâvî gibi hadis usûlcüleri ise bu hadisin müdrec hadis kısımlardan sayılmasının daha isabetli olduğuna işaret etmişlerdir.¹⁵⁷ Nitekim bunlardan çok daha önce İbn Hibbân açık bir şekilde “Sâbit, (Şerîk’in sözünü) habere idrac etmiştir” diyerek bu hadisin müdrec olduğunu ifade etmiştir.

2.7. İdrac Yapmanın Hükümü

Süyûtî’nin (ö. 911/1505) anlattığına göre hadisçiler ve fıkıhçıların hepsi, idracın bütün çeşitlerini yapmanın caiz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Hatta İbnü’s-Sem’ânî, kasıtlı olarak idrac yapan kimsenin adâletinin ortadan kalkabileceğini ifade etmiştir. Zira kasıtlı idrac yapan raviler, sözleri tahrif ettikleri sebebiyle yalancılar arasına dahil edilirler.

Süyûtî; âlimlerin, idrac konusundaki bu tutumlarını nakletmekle beraber garip kelimelerin tefsiri amacıyla yapılan eklemelerin yasaklanmaması gerektiği konusundaki kanaatini ifade etmiştir. Zira Zühri ve diğer bazı âlimler bu tür idracı yaparlardı.¹⁵⁸

San’ânî (ö. 1182/1768), Süyûtî’nin görüşüne katılarak şöyle açıklamıştır; “İdrac, eğer garîb kelimeleri tefsir etmek için yapılırsa ister metnin ortasında ister sonunda olsun hepsi kabul edilir. Tefsir amacı dışında yapılırsa iki durum söz konusu olur; ya kasten ya da hatâen yapılmıştır. Kasten yapılması âlimlerin yasakladığı idrac türüdür. Hatâen yapılırsa affedilir, zira hata yapan kimse kınanmaz. Ancak hatası çoğalırsa güvenilir derecesinden düşer ve makbul ravilerden sayılmaz.”¹⁵⁹

¹⁵² İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 36; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 2, s. 304.

¹⁵³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 37.

¹⁵⁴ Ukaylî, *ed-Du’afâu’l-kebîr*, c.1, s. 176; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 2, s. 305; Dârekutnî, *el-Mu’telif ve’l-muhtelif* (thk. Muvaffâk b. Abdullah b. Abdulkâdir), Beyrut, 1406/1986, c. 3, s. 1718.

¹⁵⁵ Ukaylî, A.g.e.; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bişerhi Elfiyeti’l-hadîs* (thk. Abdulkarîm b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah Âl Fehîd), Riyad, 1426/2005, c. 2, s. 123.

¹⁵⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 100.

¹⁵⁷ Irâkî, *Şerhu’t-Tefsîr ve’t-tezkîre/Elfiyetü’l-İrâkî* (thk. Abdullatif el-Hemîm ve Mâhir Yasin Fahl), Beyrut, 1423/2002, c. 1, s. 316.

¹⁵⁸ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 322.

¹⁵⁹ San’ânî, *Tevdihu’l-efkâr şerhu Tenkîhi’l-enzâr* (thk. Muhammed Muhibüddîn Ebû Zeyd), Riyad, 1433/2011, c.2, s. 465.

2.8. Müdrec Hadis ile İlgili Literatür

Hadis âlimleri müdrec hadis konusunu inceleyen eserler kaleme almıştır. Bunların yanında çağdaş döneminde müdrec kavramını inceleyen bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır. Aşağıda bu eserler klasik ve güncel çalışmalar başlıkları altında incelenecektir.

2.8.1. Müdrec Hadisi İnceleyen Klasik Çalışmalar

Klasik dönemde müdrec hadis konusunu inceleyen az sayıda eser bulunduğu söylenebilir. Müdrec hadisleri toplayan ilk eser Hâtib el-Bağdâdî'nin *el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl* isimli kitabıdır. Daha sonra bazı âlimler ilgili eseri özetleme, içeriğine ilave etme veya tertibini yeniden düzeltme gibi katkılar sunmuştur. Aşağıda bu eserler hakkında kısa bilgiler verilecektir.

1. *el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl*, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071).¹⁶⁰ Müdrec hadisleri bir araya getirmek amacıyla yazılan ilk eserdir. Müellif bu eserde senedinde veya metninde idrac bulunduğu iddia edilen 111 rivayeti incelemiştir.

2. *Takrîbü'l-menhec bi tertîbi'l-müdrec*, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (İbn Hacer) (ö. 852/1449).¹⁶¹ İbn Hacer bu eserde Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl* isimli eserini özetleyerek konularına (ebvâb) ve rivayet eden ravilerine (mesânîd) göre yeniden düzenlemiştir. Bunun yanında müellif Hatîb el-Bağdâdî'nin kitabında incelediği hadis sayısından daha fazlasını kitaba eklediğini ifade etmiştir.¹⁶²

3. *el-Medrec ile'l-müdrec*, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî (ö. 911/1505).¹⁶³ Müellif, İbn Hacer'in *Takrîbü'l-menhec bi tertîbi'l-müdrec* isimli eserinden sadece müdrecü'l-metn hadislerini alarak özetlemiştir. Eserine almadığı müdrecü'l-isnâd hadisleri yerine İbn Hacer'in kitabında yer almayan

¹⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl* (thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî), I-II, Riyad, 1997/1418.

¹⁶¹ Eserin hiçbir baskısı bulunmamıştır.

¹⁶² Suyûtî, *Tedribür'râvî*, s. 605.

¹⁶³ Suyûtî'nin *el-Medrec ile'l-müdrec* adlı eseri, diğer hadis risaleler ile birlikte *Mecmuatu resail fi'l-hadis* (thk. Subhî Bedrî es-Samerrâî) adlı eserin içinde basılmıştır.

müddrecü'l-metn hadislerini eklemiştir.¹⁶⁴ Süyûti bu eserde toplam 70 müddrecü'l-metn hadisi incelemiştir.

4. *Teshîlû'l-Medrec ile'l-müddrec*, Abdülazîz b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî (1920-1997).¹⁶⁵ Müellif, Süyûti'nin eserinde yer alan müddrecü'l-metn hadislerini rivayet eden sahabî ravileri alfabetik sıraya göre tertip etmiştir. Bu ravilere, isimler, künye ve sahabiyat gibi üç ana başlık altında yer vermiştir. Müellif, Süyûti'nin zikretmediği müddrecü'l-metn hadislerini de ekleyerek toplam 88 hadisi incelemiştir. Hadislerinden sonra yaptığı açıklamalar ve getirdiği nakiller, hadislerdeki idrac sorununun aşılmasına yardımcı olmuştur. Eser bütün müddrec hadisleri zikrettikten sonra müddrec kavramı ve kısımlarının bilgisine yer vererek son bulmuştur.

2.8.2. Müddrec Hadisleri İnceleyen Akademik Çalışmalar

Müddrec kavramıyla ilgili bazı doktora, yüksek lisans tezleri ve makaleler türlerinde akademik çalışmalar da yapılmıştır. Aşağıda bu tezler ve makaleler hakkında kısa bilgiler vermekle yetinilecektir.

1. Mehmet Yılmaz, *Sahîhayn'deki Müddrec Hadisler ve Bunların Genel Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 1994.

2. Mustafa Aydın, *el-Hatib el-Bağdâdî'nin el-Faslu li'l-vasli'l-müddrec fi'n-nakl Adlı Eseri Bağlamında Müddrec Hadisler ve Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2007.

3. İzzet Rûbî Mucâvir Selîm el-Cerhî, *el-Elfâzü'l-müddrece fi ehâdisi'l-Kütübî's-Sitte ve eseru zâlike fi'htilâfi'l-fukahâ (el-eimmetü'l-erbaa) : dirâse hadîsiyye fıkhiyye*, Riyad 2017 yılında basılan bu eser, yazarın 2009 yılında Kâhire Üniversitesinde savunulan doktora tezidir. Müellif, eserde *Kütüb-i Sitte*'deki müddrec hadisleri incelemiştir. Müellif *Kütüb-i Sitte*'de; 60'ı fikhî ihtilafa sebep olabilecek ve 187'si fikhî ihtilafa sebep olmayacak müddrec hadis olmak üzere toplam 247 adet müddrecü'l-metn hadis tespit etmiştir. Müellif, eserin üçüncü bölümünde fikhî ihtilafa sebep olabilecek 60 müddrec hadisi incelemiştir.

¹⁶⁴ Süyûti, *el-Medrec ile'l-müddrec*, s. 17.

¹⁶⁵ Bu eser Dımaşk 1982/1403 yılında basılmıştır.

4. Zeynep Ergin, *Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Fasl li'l-vasl el-müdreç fi'n-nakl Adlı Eserindeki Müdreç Hadislerin Kütüb-i Tis'a Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2015.

5. Ahmet Alpşahin, *Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Faslü li'l-vasli'l müdreçi fi'n-nakl Adlı Eserinin İlk Bâbında Yer Alan Rivayetlerin İncelenmesi(1-19)*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019.

5. Muhammed Abdürrezzâk er-Ru'ûd, “el-Müdreç fi'l-hadîsi'n-nebeviyi's-şerîf mefhûmuh ve dirâset alâ nemâzec min Sahîhi'l-Buhârî”, *Kuveyt Üniversitesi: Mecelletü's-şerîa ve'd-dirâsâtü'l-islâmiyye*, 2003/1424, cilt: 18, sayı: 153, s. 131-187.

6. Şeref Mahmûd el-Kudât ve Humeyd Yûsuf Kûfî, “el-Müdreç ve alâkatüh bi mebhâsi'l-mustalahi'l-uhrâ”, *Yermûk Üniversitesi: Mecelle ebhâsi'l-Yermûk*, 2003, cilt: 9, sayı: 2, s. 605-629.

7. Şeref Mahmûd el-Kudât ve Humeyd Yûsuf Kûfî, “el-İdrâc: Esbâbühû ve vesâil ma'rifetih”, *Âlû'l-beyt Üniversitesi: Mecelletü'l-Menâra*, 2004, cilt:10, sayı: 1, s. 247-276.

8. Kadir Paksoy, “Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdreç Hadisler I”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, s. 105-124.

9. Kadir Paksoy, “Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdreç Hadisler II”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3, s. 213-230.

10. Alaa Aldeen Al Karaz, “el-İdrâc ve'l-'alâka beyne'l-ma'na'l-lüğavî ve'l-ıstılâhî 'inde Ehli'l-hadîs (İdrac ve Hadisçilere Göre İdracın Sözlük ve Terim Manası Arasındaki İlişki)”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, sayı: 3, s. 280-303.

11. Fatima Hamza Kazem, “Inclusion in the Prophetic Hadith”, *Journal of University of Babylon for Humanities*, 2019, cilt: 27, sayı: 1, s. 162-175.

İKİNCİ BÖLÜM
İBN EBÎ HÂTİM ER-RÂZÎ VE *İLELÜ'L-HADÎS* ADLI ESERİ

1. İbn Ebî Hâtîm er-Râzî

Hadis ilminin özellikle ilelû'l-hadîs ve rical ilmi alanının önde gelen âlimlerdendir. Aynı zamanda tefsir, akâid, fıkıh, zühd ve menâkıb gibi alanlarda telifi bulunan İbn Ebî Hâtîm, büyük hadis hâfızı ve münekkit Ebû Hâtîm er-Râzî'nin oğludur. Burada ilk önce İbn Ebî Hâtîm'in hayatı, ilmi kişiliği ve telif ettiği eserler hakkında bilgi verilecektir.

1.1. İbn Ebî Hâtîm er-Râzî'nin Hayatı

Tam adı Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir b. Dâvûd b. Mihrân et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî'dir. Bazı görüşlere göre babası Rey'deki Derbühanzale'de oturduğu için Hanzalî diye anıldı. İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) tercih ettiği görüşe göre dedeleri Temîm b. Hanzala b. Ğatafân oğullarının mevlâsı olduğundan Temîmî ve Hanzalî nisbeleriyle anılmıştır.¹⁶⁶ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) doğru olan ismin Hanzala b. Temîm olduğunu açıklayarak İbnü'l-Kayserânî'nin yanlışlığını ifade etmiştir. Zira Hanzale'nin tam ismi Hanzale b. Mâlik b. Zeyd Menât b. Temîm olup onun Temîm isminde çocuğu olmadığı gibi, Ğatafân b. Sa'd b. Kays b. 'Îlân'ın da Temîm b. Hanzala adında çocuğu yoktur.¹⁶⁷

240/854 yılında Rey şehrinde doğan İbn Ebî Hâtîm "Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs" unvanına sahip olan Ebû Hâtîm er-Râzî'nin oğludur. Kendisi babasından sonra onun ilim mirasını tevarüs ederek hicrî dördüncü asrın önemli hadis münekkitlerinden sayılmıştır.

İbn Ebî Hâtîm erken bir yaşta İslam'ın beş şartlarından biri olan hac ibadetini yerine getirmiştir. Hicrî 255 senesinde babasıyla beraber rihleye çıkarken daha buluş çağına ulaşmamıştır. Haccın mîkât yerlerinden biri olan Zülhuleyfeye'ye ulaştığında ihtilam olmuştur. Babası bunu öğrenince oğlunun mükelleflik çağına girmesi sebebiyle mutlu olmuş ve sözü geçen senede onu hacca götürmüştür.¹⁶⁸

Yetmiş yıl evli olduğu halde İbn Ebî Hâtîm kendisinden sonra hiçbir çocuk bırakmamıştır.¹⁶⁹ İbn Ebû Hâtîm, Muharrem 327'de (Kasım 938) doğduğu şehir olan Rey'de vefat etmiştir.

¹⁶⁶ Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", *DİA*, c. 19, s. 432.

¹⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1995, c. 2, s. 311.

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâût), Beyrut, 1405/1985, c. 13, s. 263.

¹⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 13, s. 266.

İbn Ebî Hâtîm ibadet, zühd, verâ, sabır ve takvasıyla tanınırdı. Küçüklüğünden itibaren ibadete düşkün olan İbn Ebî Hâtîm geceleri uykusuz geçirirdi ve hep abdestli olmaya çalışırdı. İbadet nuru yüzünden belli olduğu için onu gören herkes mesrur olurdu. Hadisi öğrenmeden önce küçük yaşta Kur'an hafızlığını tamamlayan İbn Ebî Hâtîm terâvih namazını kendisi tek başına kılardı.¹⁷⁰ Hadis öğrenmek için Mısır'da kaldığı zamanlarda yedi ay boyunca çorbayı ağzına almamıştır. Gündüz hadis talep etmek için hocaları dolaşır, akşam olunca topladığı hadisleri kitaba istinsah ederek diğer talebelerle mukabele ederdi. İlim talep ederken gösterdiği sabrını anlatırken “ilim beden rahatlığıyla talep edilmez.” derdi.¹⁷¹

1.2. İlmî Kişiliği

Ebû Hâtîm, oğlunun eğitimine küçüklüğünden itibaren çok önem vermiştir. İbn Ebî Hâtîm hadis ilmini talep etmeden önce babasının teşvikiyle Kur'an hıfzını Rey âlimlerinden el-Fazl b. Şâzân'nın rahle-i tedrisatında tamamlamıştır.¹⁷² Zira o dönemdeki âlimlerin çoğu herhangi bir ilim dalında ihtisas yapmadan önce Kur'an'ı hıfzederdi. Babasının onun eğitimine gösterdiği itinanın yanında kendisi de ilim talep ederken her zaman ciddiyet gösterip rahata kendisini alıştırmamıştır.¹⁷³

İbn Ebî Hâtîm diğer beldelerde yaşayan âlimlerden ilim almadan önce kendi memleketi Rey'de yaşayan âlimlerden ve en çok babası Ebû Hâtîm ile Ebû Zür'a'dan istifade etmiştir. Bunların yanında muhaddis olan amcası İbrahim b. İdrîs, dayısı İsmâil b. Yezîd, Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'a'nın çağdaşı ve hocası konumunda olan İbn Vâre'den (ö. 270/884) istifade etmiştir.¹⁷⁴

Hadis âlimleri, hadis öğrenmek, diğer hadis âlimleriyle görüşüp müzakere etmek, âlî isnad elde etmek, bir hadisin çok sayıda tarikini toplamak ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkarlardı. Bu yolculuk hadis ilmi geleneğinde “er-Rihle fî talebi'l-hadis” olarak ifade edilmiştir.¹⁷⁵ Hicrî ikinci ve üçüncü asırların ilmî geleneğinde kendi bölgelerindeki hadis âlimlerinden ders aldıktan sonra diğer bölge âlimlerinin bilgilerini

¹⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk* (thk. Amr b. Ğarâme el-Amrevî), Beyrut, 1415/1995, c. 35, s. 360.

¹⁷¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, 1. bsk 1409/1998, c. 3, s. 35.

¹⁷² A.g.e., c. 3, s. 34.

¹⁷³ Raşit Küçük, “İbn Ebû Hâtîm”, *DİA*, c. 19, s. 432.

¹⁷⁴ A.g.e.

¹⁷⁵ Rihle konusuna dair en önemli eser Hatîb el-Bağdâdî'nin *er-Rihle fî talebi'l-hadis*'tir.

elde etmek için bu yolculuğa çıkmak yaygındır. Bir muhaddisin sadece kendi bölgesindeki hadislerle yetinmesi ilmî bir eksiklik olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁶

İbn Ebî Hâtim, hadis talep etmek için bir defa babasıyla beraber ve iki defa tek başına olmak üzere pek çok önemli ilim merkezlerine seyahat etmiştir. Babasıyla 255/869 senesinde ilk defa yolculuğa çıktığında on beş yaşında bir delikanlıydı. Çıktığı bu rihlede Mekke'ye uğrayıp hac farızasını yerine getirmiştir. Mekke'de bulunduğu esnada Muhammed b. Ebû Abdurrahman el-Mukrî'den hadis duymuştur. Muhammed'in babası Ebû Abdurrahman, dönemin Harem-i şerif'teki büyük hadis hafızı ve kıraat âlimlerindendir.¹⁷⁷ Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'te Ebû Abdurrahman el-Mukrî'den on iki yerde rivayet etmiştir.

Hicrî 262 senesinde Mısır, Şam ve civarlarındaki beldelere ve 264 senesinde İsfahan'a seyahate çıkmıştır. O zamanın yolculuk şartına göre bir âlim bir beldeye çıktığında yol üzerindeki birçok belde ve köylere uğramış olurdu ve o yerlerde bulunan âlimlerden de istifade edilirdi. İbn Ebî Hâtim'in hadis öğrenmek için babasıyla ve tek başına çıktığı yolculuklarda uğradığı bölge ve beldeler şunlardır: Hicaz (Mekke ve Medine), Şâm, Mısır, Irak, Cibâl, Cezîre, Sevâhil, Suğûr, Bağdat, Vâsıt, Kûfe, Hıms, İskenderiye, İsfahan, Vehben, Sürr, Musul, Remle, Eyle, Sâmerâ, Kırmâsîn, Kazvîn, Hamezân, Nehravân, Trablus, Taberiye, Beytü'l-makdis, Gazze, Dimeşk, Beyrut, Hulvân, Feramân ve Cercerâyâ.¹⁷⁸

1.3. Eserleri

İbn Ebî Hâtim, hadis alanındaki telifleriyle meşhur olmasının yanında tefsir, akâid, fıkıh, zühd ve biyografi (menâkıb) gibi diğer ilim dallarında da eser vermiştir. Tespit edildiği kadarıyla toplam 25 eser İbn Ebî Hâtim'e nispet edilmiştir.¹⁷⁹ Fakat bu eserlerin hepsi günümüze ulaşmamış olup ulaşabilenlerin bir kısmı da henüz basılamamıştır. Bunların arasında özellikle günümüze ulaşmayan bazı eserler, aynı olma ihtimali bulunmasıyla birlikte farklı isimlerle anıldığı için ayrı birer eser olarak sayılacaktır. Zira eserlerin günümüze ulaşmamış olması karşılaştırma imkanı vermemektedir. Aşağıda İbn Ebî

¹⁷⁶ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 50.

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 13, s. 263.

¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs* (Muhakkik'in mükaddimesi), c. 1, s. 172.

¹⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs* (Mukaddime), c. 1, s. 256-260.

Hâtîm'in eserleri, basılmış ve basılmamış eserler olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Basılmış Eserleri

1. *Takdimetü'l-ma'rife li Kitâbi'l-cerh ve't-ta'dîl*:¹⁸⁰ Bu eser İbn Ebî Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eserine giriş nitelikli bilgiler veren bir bölümdür. Müellif bu bölüme, Hz. Peygamber'in dindeki konumu ve Kur'an'ı açıklama görevini açıklayarak başlar. Sonra Hz. Peygamber'in Kur'an'a yaptığı açıklamaları ondan gelen sahih haberlerden elde edebildiğimizi ve bunu ancak sahih haberi ile sakîm haberi ayırabilen münekkit hadis âlimlerinin yaptığı tenkitten anlaşıldığını ifade etmiştir.¹⁸¹ Akabinde sahâbenin adâleti, tâbiîn ve tebe-i tâbiînün fazileti ve râvilerin mertebelerinden bahsetmiştir. Ardından hadis râvilerini ve ravilerin hallerini bilen, sözlerine itimat edilen on sekiz cerh ve ta'dîl âlimini dört tabakaya ayırarak biyografilerine genişçe yer vermiştir.¹⁸²

2. *el-Cerh ve't-ta'dîl*: Bu eser, hadis râvilerinin tenkidine dair olup hicrî III. asırda telif edilen ve günümüze ulaşan en geniş ricâl kitabıdır.¹⁸³ İbn Ebî Hâtîm bu eserinde, kendi asrına gelinceye kadar ravilerin cerh ve ta'dîli ile ilgili değerlendirmeleri bir araya toplamaya çalışmıştır. Bu itibarla *el-Cerh ve't-ta'dîl*, önceki âlimlerin cerh ve ta'dîl ile ilgili görüşlerini ihtiva etmesi bakımından çok önemli bir eser olup kendisinden sonra da yazılan rical kitaplarına kaynaklık etmiştir. Müellif eseri râvileri alfabetik bâblara ayırarak tertip etmeye çalışsa¹⁸⁴ da bazı harflerin içinde zikredilen râvilerin öneminden veya o isimde çok sayıda râvi olmasından dolayı takdim etmiştir. Mesela Elif bâbında ilk olarak Ahmed, İbrahim, İsmail ve İshak gibi râvilerle başlamıştır. İsimlerin ikinci, üçüncü... harflerini göz önüne almamış, aynı ismi taşıyanları bâba adının ilk harfine, burada da aynılık varsa dede isimlerinin ilk harfine göre sıralamıştır. Her harf başlığının sonunu da ferd isimlere (el-efrâd) tahsis etmiştir. Bu eserin tam alfabetik sıraya göre tertip edilmeyip yarı alfabetik bir sistemle telif edildiği söylenebilir. Eserin sonunda müellif, ismi bilinmeyip bâba adlarıyla tanınanları, kardeşlerinin adlarıyla tanınanları, kendisi ve

¹⁸⁰ Eser, müstakil olarak *Mukaddimetü'l-cerh ve't-ta'dîl* isimle Riyad/Medine'de 1440/2019'da basılmıştır. Bundan daha önce Haydarâbâd, 1952/1371 yılında neşredildiği dokuz ciltlik *el-Cerh ve't-ta'dîl* eserinin birinci ciltte yer almıştır.

¹⁸¹ İbn Ebî Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 1, s.1-2.

¹⁸² İbn Ebî Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 1, s. 10-375.

¹⁸³ Haydarâbâd, 1952-53/1372-73'te neşredilmiştir.

¹⁸⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s.38.

babasının ismi bilinmeyen müphem râvileri, ismi bilinip bâba ismi bilinmeyenleri, künyeleriyle tanınip isimleri bilinmeyen erkekleri ve künyeleriyle tanınan kadın râvileri tanıtmıştır. Kitapta toplam 18.040¹⁸⁵ râvi (sahâbî, tâbîî, tebe-i tâbîî...) hakkında bilgi verilmiştir.¹⁸⁶

3. *İlelü'l-hadîs*.¹⁸⁷

4. *Beyânü hata'i Muhammed b. İsmail el-Buhârî fî Târîhihi*:¹⁸⁸ İbn Ebî Hâtîm; bu eserde Ebû Zûr'a'nın, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* isimli kitabında tespit ettiği hatalarını babası Ebû Hâtîm'e okumuştur. Ebû Zûr'a'nın tespit ettiği bazı hatalarına katılmakla birlikte bazılarına katılmayıp Buhârî'nin haklı olduğunu savunmuş ve bazılarında müstensih hatası olduğunu ifade etmiştir. Kitapta, babasının yaptığı bu mülahazalara Ebû Zûr'a'nın yaptığı tenkidlerle birlikte yer vermiştir. Müellif bu kitabı alfabetik olarak düzenleyerek toplam 771 hatayı incelemiştir.¹⁸⁹

5. *Kitâbu'l-merâsîl*: İbn Ebî Hâtîm bu eserde mürsel rivayetlerden daha çok mürsel yapan kişiler veya mürsel tariklere odaklanmıştır. Bunun için eserin bâb başlıklarını konuya göre değil bilakis irsal eden râvi isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Kitapta toplam 492 râvi ve 1000'e (973) yakın mürsel rivâyet yer almaktadır.¹⁹⁰ Müellif bu eserde mürsel terimini, sadece "tâbîînin doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyet" anlamında kullanmamış daha genel manada olmak üzere bir râvinin çağdaşı olmadığı bir kimseden rivâyette bulunması, başka bir deyişle isnadın herhangi bir yerinde bir veya daha fazla râvisi düşen hadis anlamında kullanmıştır. Bunun için kitapta ıstılah kitaplarında bilinen müdelles, munkatî' ve mu'dal hadis gibi isnadda kopukluk bulunan hadis veya tariklere de yer vermiştir.¹⁹¹

6. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm müseneden 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbî'in*:¹⁹² İbn Ebî Hâtîm bu eserde kendi görüşüne yer vermeden Hz. Peygamber, sahabe veya

¹⁸⁵ Bazı yazarlar bu kitapta toplam 16.040 râvi geçtiğini ifade etmişler. Bkz. Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtîm", *DİA*, c. 19, s. 433.

¹⁸⁶ Yusuf Ziya Keskin, "İbn Ebî Hâtîm (v. 327/38) ve "el-Cerh ve't-Ta'dîl"indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1, s. 10-13.

¹⁸⁷ Bu eser ileride "İlelü'l-hadîs Adlı Eser" başlık altında müstakil olarak incelenecektir.

¹⁸⁸ Eser, Haydarâbâd'da 1380/1960 yılında yayımlanmıştır.

¹⁸⁹ Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtîm ve eseruhu fî ulûmi'l-hadîs*, s. 256.

¹⁹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Merâsîl* (muhakkik'in mukaddimesi), s. 5.

¹⁹¹ Eser, birkaç defa basılmıştır: Haydarâbâd 1321/1903, 1341/1923; Bagdat 1387/1967; Beyrut 1398/1978, 1402/1982, 1403/1983, 1418/1998.

¹⁹² Eser Es'ad Muhammed et-Tayyib tarafından tam olarak on cilt halinde Mekke'de 1417/1997 yılında yayımlanmıştır.

tabiinden gelen rivayetlerle Kur'an ayetlerini açıklamaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'in tefsire dair bir açıklamasının bulunduğu yerde sadece onu almış, yoksa sahâbenin tefsirine, o da yoksa tâbiî'nin yaptığı tefsire onlara ulaşan isnadlarıyla birlikte yer vermiştir.¹⁹³ Dolayısıyla eserin isminde geçen müsned'in manası merfû-muttasıl bir hadis değil söz sahibine kadar isnadı bulunan hadis anlamındadır. Eser toplam 19541 merfû, mevkûf ve maktû' haberden oluşmaktadır.

7. *Âdâbü's-Sâfi ve menâkıbüh*:¹⁹⁴ Dâvûd ez-Zâhirî'nin (ö. 270/884) *Fezâilü's-Şâfi* gibi günümüze ulaşmayan kitapları istisna edersek, İbn Ebî Hâtim'in *Âdâbü's-Sâfi ve menâkıbüh* adlı eseri müstakil olarak Şâfiî biyografisi hakkında yazılan ilk eser ve en güvenilir olanıdır.¹⁹⁵ Müellif eserde Şâfiî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, kabul ettiği dinî bilgi kaynakları, sahâbe, Ehl-i rey, Ehl-i Medîne, kelam ilmi ve kelmacılar hakkındaki görüşleri, şahsî itikâdî görüşleri, münazaraları ve bazı önemli fikhî görüşleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca eser hadis ilimleriyle doğrudan ilgili olarak Şâfiî'nin yaptığı cerh ve ta'dîl¹⁹⁶ ve ilelû'l-hadis¹⁹⁷ bilgisine de yer vermiştir.

8. *Zühdü's-semâniyye mine't-tâbi'in*:¹⁹⁸ Bu eser, zâhidliğiyle tanınan Üveys el-Karanî (ö. 37/657), Âmir b. Abdullah (ö. 55/675), Rebî' b. Huseym (ö. 65/685), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82), Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683), Herim b. Hayyân (ö. 70/690), Esved b. Yezîd (ö. 75/694) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) olmak üzere sekiz tâbiî hakkında bilgi vermektedir.

1.3.2. Basılmamış Eserleri

Tespit edildiği kadarıyla İbn Ebî Hâtim'in yazma halinde günümüze ulaşan eserlerinin hemen hemen hepsi basılmıştır. Bazı kaynaklar İbn Ebî Hâtim'e birkaç eseri nispet etmişse de günümüze ulaşmadığı için bunlar hakkında derin malumata sahip değiliz.¹⁹⁹

¹⁹³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib, Mekke-Riyad, 1417/1997, s. 14.

¹⁹⁴ Eser, Kahire'de 1372/1953, 1413/1993 ve Beyrut'ta 1979, 1981, 1424/2003 yıllarında basılmıştır.

¹⁹⁵ Raşit Küçük, "İbn Ebî Hâtim", *DİA*, c. 19, s. 433.

¹⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Âdâbü's-Sâfi ve menâkıbüh* (thk. Abdülganî Abdülhâlik), Beyrut, 1424/2003, s. 157-159, 166-167.

¹⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *Âdâbü's-Sâfi ve menâkıbüh*, s. 164.

¹⁹⁸ Eser, Medine'de 1404/1984, 1408'de nesredilmistir.

¹⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadis (Mukaddime)*, c. 1, s. 256-260.

Zikredilen bu eserler şunlardır: *Kitâbü's-sünne*,²⁰⁰ *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*,²⁰¹ *Fezâ'ilü'l-İmâmünâ Ahmed*,²⁰² *Fezâ'ilü ehli'l-beyt*, *Fezâ'ilü Kazvîn*,²⁰³ *Fevâ'idü'r-Râziyyîn*, *Fevâ'idü ehli'r-Rey*, *el-Fevâ'idü'l-kebîr*,²⁰⁴ *Fevâ'idü'l-'Irâkiyyîn*, *Fevâ'idü'z-zâ'irîn*, *Kitâbü Mekke (Fezâ'ilü Mekke)*, *el-Künâ*, *ez-Zühed*, *el-Müsned*,²⁰⁵ *Hadîs*, *Cüz' min hadîsi Ebî Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî*,²⁰⁶ *Sevâbü'l-a'mâl ve Aslû's-sünne ve i'tikâdü'd-dîn*.²⁰⁷

2. İlelü'l-Hadîs Adlı Eseri

İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs* adlı eseri erken dönemde yazılan en önemli ilel eserlerindendir. Bundan dolayı mütekaddim, muteahhir ve muâsır âlimlerin birçok çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Aşağıda *İlelü'l-hadîs* eserini yakından tanımak için bu eserin özellikleri, müellifin eserdeki özgünlüğü ve eser üzerine yapılan çalışmalar ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.1. Eserin Özellikleri

İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs* adıyla meşhur olan eserinin tam adı *Kitâbü'l-'ilel ve beyânü mâ vaka'a mine'l-hata'i ve'l-halel fî ba'zi turuki'l-ehâdisi'l-mervîyye fî's-sünneti'n-nebeviyye*'dir.²⁰⁸

²⁰⁰ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (thk. Muhammed Hamid el-Fıkî), Kahire, 1371/1952, c. 2, s. 55; Büyük bir ihtimal bu eser yukarıda zikredilen *Aslû's-sünne ve i'tikâdü'd-dîn* eserin aynısıdır (Bkz. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtim ve eseruhu fî ulûmi'l-hadîs*, s. 161).

²⁰¹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi sekizinci yüzyılda yaşayan âlimlerin eserlerinde, İbn Ebî Hâtim'in *er-Red 'ale'l-Cehmiyye* kitabından nakil yapsalar da tespit edildiği kadarıyla bu eser günümüze ulaşmamıştır (Bkz. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtim ve eseruhu fî ulûmi'l-hadîs*, s. 152).

²⁰² İbn Ebî Ya'lâ, A.g.e., c. 2, s. 55. Bazı kaynaklarda bu eser *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed* olarak zikredilmiştir (Bkz. Zehebî, *el-Ulû li'l-'Aliyyi'l-Ğaffâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref Abdülmaksûd, Riyad, 1416/1995 s. 130).

²⁰³ Süyûtî, *el-Fethü'l-kebîr fî dammi'z-ziyâde ilâ'l-Câmi'u's-sağîr* (nşr. Yûsuf en-Nebhânî), Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1423/2003, c. 1, s. 193; c. 2, s. 125.

²⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 13, s. 265. Bu eserin ismi tabakat günümüze ulaşmadığı ve ismini zikreden müellifler de bu eser hakkında bilgi vermediği için ne tür bir eser olduğunu tespit edilememiştir. Başta bu eser *Fevâ'idü'r-Râziyyîn (Fevâ'idü ehli'r-Rey)* isimli eserin aynısı düşündürse de Zehebî, İbn Ebî Hâtim'in biyografisinde bu iki eseri yan yana zikrettiği için farklı iki eser böyle bir ihtimal olmadığı görülmektedir.

²⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. 13, s. 264.

²⁰⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müesses li Mu'cemü'l-müfehres* (thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrût, 1413/1992, c. 1, s. 366.

²⁰⁷ Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtim ve eseruhu fî ulûmi'l-hadîs*, s. 161.

²⁰⁸ Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1964, c.2, s.126.

İbn Ebî Hâtim, illetli hadisleri incelemeyen önce *İlelü'l-hadîs* ilminin önemi ile ilgili kısa bir mukaddime ile başlar. Müellif burada Abdurrahman b. Mehdî, Babası Ebû Hâtim er-Râzî ve Ahmed b. Sâlih gibi hadis âlimlerinin sözlerini nakleder.²⁰⁹ Bu mukaddimeden sonra fikhî bâb başlıklarına göre tertip edilen kitap “Taharet ile ilgili illetli haberler (علل الأخبار رويت في الطهارة)” isimli bölümle başlar.²¹⁰ Bu açıdan *İlelü'l-hadîs* Sünen türü eserlere benzemektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’i konu üzerine (ale’l-ebvâb) tertip edilen ilk *İlelü'l-hadîs* eseridir. Günümüzde basılan Tirmizî’nin *el-İlelü'l-kebîr* eserinin tertibi, konulara göre ayrılmış olarak basılmışsa da, bu tertip Tirmizî’ye ait değildir. Tirmizî’nin *İlel*’inin tertibi Ebû Tâlib Akîl b. Atıyye el-Kâdî (ö. 608/1211) tarafından *Câmi’ut-Tirmizî*’nin tertibine göre yeniden düzenlenmiştir.²¹¹

İlelü'l-hadîs’in bâb başlıklarına göre tertip edilmesi, hüküm istinbat etmek isteyen fakihlere hadisin illet bilgisinin tespiti açısından kolaylık sağlamaktadır. Zira hadisin konusu bilindiği zaman, fakih ilgili bölüme geçip istenen bilgilere ulaşabilir. Delil olarak kullanmak istediği hadiste illet bulup ikna olursa bu hadis ile ihticac etmekten vazgeçebilir.

İlelü'l-hadîs fıkıh konularının yanında tefsir, iman, dua, zühd, tıp, fezâil, ve fiten gibi diğer konulara da yer vermiştir. Eserin “fıkıh bâb başlıklarına göre tertip edilmesi” ifadesindeki bâb’dan ana başlıklar kastedilmiştir. Hadis literatüründe bu tür ana bâb başlıkları “Kitâb” olarak isimlendirilmektedir. Bu bâblar bazen geniş olabileceği gibi bazen kısa da olabilmektedir. Söz gelimi eserde Kitâbu’s-salât bölümü küçük bâb başlıklarına ayrılmadan 36 nolu sayfasından 208 numaralı sayfaya kadar yer alırken, vitir,²¹² ezan,²¹³ istiskâ (yağmur duası),²¹⁴ sehv²¹⁵ ve gibi bazı başlıklar kısa kalmıştır. Her ne kadar konularına göre telif edilen bu eserde hadisi tespit etmek daha kolay görülse de “Salât” gibi geniş bir bâb içinde rivayeti bulmak oldukça zordur. Zira bu bâbın içindeki hadisler ayrıca alt bâb başlıklarına ayrılmamıştır.

²⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 1, s. 387-390.

²¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 1, s. 391.

²¹¹ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî'l-kebîr*, s. 19.

²¹² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 2, s. 509.

²¹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 2, s. 515.

²¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 2, s. 518.

²¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, c. 2, s. 521.

Bu araştırmada itimat ettiğimiz *İlelü'l-hadîs*'in baskısına göre, eserde mükerrerler dahil toplam 2840 illetli olduğu düşünülen rivâyet, 54 bölüme ayrılarak incelenmiştir.²¹⁶ Eserde, az sayıda rivâyet dışında hemen hemen hepsi babası Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'ya sorduğu sorular ve onlardan aldığı cevaplardan teşekkül etmiştir. İbn Ebî Hâtim, genel olarak bu iki tenkitçi hadis âlimiyle müzakere yöntemine başvurarak hadislerin illetlerini açıklamaya çalışır. Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a dışında bazen Ali b. el-Hüseyn b. el-Cüneyd er-Râzî (ö. 291/903)²¹⁷ ve Muhammed b. Avf el-Himsî (ö. 272/885)²¹⁸ ile de hadislerin illeti hakkında müzakere ettiği tespit edilmiştir. Müellif, zaman zaman Ebû Hâtim ile Ebû Zür'a²¹⁹ arasında veya bunlar ile Ahmed b. Hanbel gibi başka âlimlerle²²⁰ geçen müzakerelerini naklederek hadisın illetini açıklamaya çalışır.

2.2. İbn Ebî Hâtim'in Eserdeki Özgünlüğü

Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtim ve eseruhû fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserinde İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs*'teki özgünlüğünü iyi bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.²²¹ Burada onun verdiği bilgilerin özetlenmesiyle yetinilecektir.

a. İbn Ebî Hâtim'in eserdeki en büyük emeği, illeti bulunan hadisleri bir araya toplamaktır. Bu, bize onun sahih hadisler ile sahih olmayan hadisleri birbirinden ayırt edebilme kabiliyetini gösterir.

b. Müellif her zaman sadece Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'nın hadise verdiği hükmüyle yetinmemiştir. Onlara katılmadığı zaman kendi şahsi görüşünü beyan etmekten ve ikna oluncaya kadar münakaşa etmekten çekinmemiştir. Bu âlimlerle yaptığı münakaşalar İbn Ebî Hâtim'in hadis ilmindeki tenkitçi yönünü kanıtlar.

c. Geniş rivayet tarikleri bilgisine sahip olan müellif, bazen Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'nın hadise verdiği hüküm ve açıklamayı tamamlar.

d. Müellif, Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a tarafından açıklanmamış bazı hadis illetlerini açıklar.

²¹⁶ İleride *İlelü'l-hadîs*'in baskıları hakkında müstakil bir başlıkta bilgi verilecektir.

²¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, Hadis no. 253, 431, 554/â, 554b, 764b, 874, 891, 1004, 1527, 1785, 1786, 1834, 1858, 2543 ve 2808.

²¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, Hadis no. 175 ve 1004.

²¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, 133 ve 466 nolu rivâyet.

²²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, 1224, 2256 ve 2371.

²²¹ Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtim ve eseruhu fî ulûmi'l-hadîs*, s. 305.

e. Müellif, bazen Ebû Hâtîm'in bazı rivayetlere verdiği hükme muhalefet ederek kendi şahsi görüşünü beyan eder. Bazen Ebû Hâtîm'in sahih olarak gördüğü tarike muhalefet ederek kendi tercih ettiği ve doğru olarak kabul ettiği tariki açıklar.

2.3. *İlelü'l-hadîs* Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbn Abdulhâdî (ö. 744/1343) *İlelü'l-hadîs* üzerine şerh yazmaya başlamıştır. Fakat bu şerhin küçük bir bölümünü yazdıktan sonra tamamlayamadan vefat etmiştir. Müellif hepsi “Kitâbü's-salât” bölümünden olmak üzere toplam 96 hadis şerh edebilmiştir. Daha sonra bu kitap Mustafa Ebû'l-Ğayz ve İbrahim Fehmî'nin yaptığı tahkik ve ta'likiyle birlikte 1422/2002 tarihinde Kâhire'de basılmıştır. İbn Abdulhâdî bu eserde *İlelü'l-hadîs*'de yer alan illetli hadislerin, İbn Ebî Hâtîm'in illetin sebebini açıkladığı sebep üzerine ziyade bilgiler vererek daha detaylı bir şekilde hadisi illetli yapan kusuru açıklamıştır. Bazı durumlarda hadislerin tariklerini ve problemlî râvilerin cerh ve ta'dil bilgilerini vermekte bazı durumlarda ise ihtilaf bulunan râvilerin ve rivâyetlerin durumu hakkında kendi kanaatini ifade etmektedir.²²²

Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (1895-1966) *İlelü'l-hadîs* üzerine *Fevâid fi Kitâbi'l-İlel li İbn Ebî Hâtîm* isimli bir eser telif etmiştir. Bu eser Abdürrezzâk b. Es'adullah b. Abdurraûf'un tahkikiyle Muallimî'nin kendi yazdığı *Hâzihi tercemeti* isimli biyografisiyle beraber 1420/1999 yılında Riyad'da basılmıştır. *Fevâid* kitabı Muallimî'nin *İlelü'l-hadîs* kitabından başlık vererek çıkardığı önemli metin ve hadis kaidelerinden oluşan notlardan ibarettir.

İlelü'l-hadîs eseri hakkında yüksek lisans ve doktora seviyesinde bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır.

1. Abdüsselam Ebu Semha, *el-Hadisü'l-münker : dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitabi “İleli'l-hadis” li-İbn Hatim*, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Şeri'at Fakültesi, Usûlü'd-dîn Anabilim Dalı, 1420/1998.²²³

2. Halit Boz, *İbn Ebi Hatim ve İlelül-Hadis Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 1997.

²²² İbn Abdulhâdî, *Şerhu İlelü'l-hadîs* (thk. Mustafa Ebû'l-Ğayz ve İbrahim Fehmî), Kâhire, 1422/2002, s. 17.

²²³ Bu çalışma 1433/2012 yılında aynı isimle basılmıştır.

3. Rahile Yılmaz, *İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin "İlelül-hadis" Adlı Eserinde Vasledilmekle İletli Saydığı Mürsel Rivâyetler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, 2008.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
***İLELÜ'L-HADİS* ESERİNDE İDRAC SEBEBİYLE TA'LİL EDİLEN**
HADİSLER

İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs* adlı eserinde hadis metnini etkileyen 1 ve hadis metni etkilemeyen 309 olmak üzere toplam 310 isnadda idrac bulunan hadisler tespit edilmiştir. Ayrıca eserde toplam 25 hadisin metninde idrac bulunan hadisler de tespit edilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde tespit edilen müdrec hadisler önce isnad ve metinde idrac başlıklarına ayrılarak, daha sonra kendi içinde hadislerin yer aldıkları bâb tertibi dikkate alınarak incelenecektir. Araştırılan rivayetlerin hangi temel hadis kaynaklarında geçtiği belirtilecek, rivayetler karşılaştırıp tahlil edilecek ve zaman zaman incelenen hadisle ilgili varılan sonuçlara da yer verilecektir.

1. İsnadda İdrac Bulunan Hadisler

Hadisten olmayan bir şeyin hadise ilave edilmesi demek olan idrac hadis metninde bulunduğu gibi hadisin isnadında da olabilmektedir. Hadisin isnadında meydana gelen idracı hadis metnini etkileyen ve etkilemeyen idrac olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Bu iki çeşit müdrecü'l-isnâd, aşağıda başlıklar altında incelenecektir.

1.1. Metni Etkileyen

Hadîs usûlü kitaplarında müdrecü'l-isnâd ile genellikle hadis metnini etkileyen idrac türü kastedilmiştir. Birinci bölümde bu tür müdrecü'l-isnâd'ı “Başka İsnattan Alarak Metni Tamamlamak,” “Aynı Şeyhten Vasıtalı Olarak Alınan Metni Vasıtasız Olana İdrac Etmek,” “Bir Şeyhten Aldığı Farklı Hadisleri Birbirine İdrac Etmek” ve “İsnada Ait Olmayan Bir Metni İdrac Etmek” şeklinde başlıklara ayırmıştık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebî Hâtim'in *el-İlel*'inde bu çeşit müdrecü'l-isnâd sebebiyle toplam 1 hadisin illetli olduğu kabul edilmiştir. Bu hadise de “İsnada Ait Olmayan Bir Metni İdrac Etmek” başlığı altında yer vermek mümkündür. Aşağıda bu hadis incelenecektir.

1.1.1 Geceleyin Namaz Kılan Kişinin Yüz Güzelliği İle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, “Kim geceleyin namaz kılsa gündüz onun yüzü güzel olur” ifadesinin hadise idrac edildiğine ve bunun bir illet olduğuna işaret etmiştir. Nitekim müellif bunu ifade etmek için bu hadisin mevzû olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

١٩٦- قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: كَتَبْتُ عَنْ ثَابِتِ بْنِ مُوسَى، عَنْ شَرِيكَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: مَنْ صَلَّى بِاللَّيْلِ، حَسَنَ وَجْهَهُ بِالنَّهَارِ. قَالَ أَبِي: فَذَكَرْتُهُ لِابْنِ نُمَيْرٍ؟ فَقَالَ: الشَّيْخُ لَا بَأْسَ بِهِ، وَالْحَدِيثُ مُنْكَرٌ. قَالَ أَبِي: الْحَدِيثُ مُوضُوعٌ.

Ebû Muhammed'in (İbn Ebî Hâtîm) babasından işittiğine göre o şöyle demiştir: Ben, Sâbit b. Musa'dan → Şerîk → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir isnadıyla rivayet edilen Resûlullah'ın (sav.) “**Kim geceleyin namaz kıalarsa gündüz onun yüzü güzel olur.**” buyurduğunu yazdım.

Devamında babam “Bu rivayeti İbn Nümejr’e zikrettiğimde o, (Kendisinden hadis alınan) bu şeyh²²⁴ lâ be’s e bih, fakat bu hadis münkerdir.” diye açıkladı. Babam ise bu hadisin mevzû olduğunu söyledi.²²⁵

Bu rivayet hadis literatüründe az bir farkla şöyle geçmektedir: “Kim gece çok namaz kıalarsa gündüz onun yüzü güzel olur. (مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسَنَ وَجْهَهُ بِالنَّهَارِ).”²²⁶ Ukaylî (ö. 322/934), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Adî (ö. 365/976), Dârekutnî (ö. 385/995), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Sûrî (ö. 441/1049) gibi mütekaddim hadis âlimleri bu sözün Hz. Peygamber’in değil Şerîk’in açıklaması olduğunu yanlışlıkla Sâbit b. Musa tarafından Hz. Peygamber’e isnad edildiğini söylemişlerdir.²²⁷ Nakledildiğine göre Şerîk şakacı bir tabiata sahip birisidir. Bir gün zühd ile tanınan Sâbit b. Musa onun meclisine katılmıştır. Şerik, A'meş → Ebu Süfyan → Câbir isnadını zikredip Hz. Peygamber’in hadisini söyleyeceği zaman Sâbit’i görmüştür. Ona bir latife olarak Şerik “Kim gece çok namaz kıalarsa gündüz onun yüzü güzel olur.” demiştir. Sâbit, gafleti sebebiyle kendisi hakkında söylenen bu açıklamayı hadisin metninden zannedip onları birleştirmiştir.²²⁸ Hadis âlimleri hadisin bu durumunu anlatmak için münker,²²⁹

²²⁴ Şeyhten kasıt Sâbit b. Musa’dır. Bkz. Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân* (thk. Abdul’ali Abdulhamid Hâmid vd.), Riyad, 1423/2003, c. 4, s. 427.

²²⁵ İbn Ebî Hâtîm, *İlelü’l-hadîs*, “Salât”, c. 2, s. 36-37.

²²⁶ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salâ”, 174; Kudâ’î, *Müsnedü’ş-Şihâb* (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi), Beyrut, 1407/1986, c. 1, s. 252-258.

²²⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddîsin ve’d-du’afâ ve’l-metrûkîn* (thk. Mahmud İbrahim Zâyd), Halep, 1396/1976, c. 1, s. 207; Sûrî, *el-Fevâidü’l-müntekât ve’l-ğarâibü’l-hisân ‘an şüyûhi’l-Kûfîyyîn* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî), Beyrut, s. 113.

²²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-ricâl*, c. 2, s. 304-305.

²²⁹ İbn Ebî Hâtîm, *İlelü’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 36; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 2, s. 304.

mevzû',²³⁰ şibhü'l-mevzû', hata', bâtil²³¹ ve la asle lehu²³² gibi kavramları kullanmışlardır.

İbn Salâh bu hadise, ravinin hatası sebebiyle uydurmaya benzer bir duruma düştüğü için "Mevzû' Hadisler Bilgisi" başlığı altında yer vermiştir.²³³ Irâkî, İbn Hacer, Sehâvî ve Münâvî gibi hadis usûlcüleri ise bu hadisi müdrec hadis kısımlardan sayılmasının daha isabetli olduğuna işaret etmişlerdir.²³⁴ Nitekim bunlardan çok daha önce İbn Hibbân açıkça "Sâbit, habere (Şerîk'in sözünü) idrac etmiştir" diyerek bu hadisin müdrec olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı İbn Hacer *en-Nüket* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da müdrecü'l-isnâd'ın kısımlarını izah ederken "Bir muhaddis rivayet edeceği hadisin isnadını zikrettikten sonra metni zikretmeden önce bir söz söyler. Onu işiten bazı talebeler de bu sözün o isnadın metni olduğunu zannedip kitaplarında kaydederler. Böylece zikredilen isnada ait olmayan farklı bir metin ortaya çıkmış olur." diyerek bu tür hadisleri ayrı bir kısım olarak değerlendirmiştir.²³⁵

Mütekaddim âlimlerden Kudâî (ö. 454/1062) ve muasır âlimlerden Ahmed b. Sıddık el-Gumârî tariklerin çokluğu sebebiyle bu hadisin sahih olduğu görüşünü savunmuşlardır. Kudâî'nin, kendisinden önce Ebû Hâtim, İbn Hibbân, İbn Adî, Dârekutnî, Ukaylî, Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Sûrî gibi âlimlerin bu rivayeti tenkit etmiş olmasına rağmen "hiç kimse (bu hadisin) sened ve metnini tenkit etmedi"²³⁶ demesi biraz gariptir. İbnü'l-Kayrserânî (ö. 507/1113) Kudâî'nin sözüne cevaben "Kudâî tarikin çokluğu sebebiyle sahih olduğunu zannetmiştir. O, mazurdur. Zira o hafız değildi." diyerek cevap vermiştir.²³⁷ Nitekim hadis ilminin geleneğinde hafız unvanı yüksek derecelere ulaşmış muhaddislere verilmektedir.²³⁸

²³⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelî'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 37.

²³¹ Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, c.1, s. 176; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 2, s. 305; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif* (thk. Muvaffâk b. Abdullah b. Abdulkâdir), Beyrut, 1406/1986, c. 3, s. 1718.

²³² Ukaylî, A.g.e.; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bişerhi Elfiyeti'l-hadîs* (thk. Abdülkerîm b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah Âl Fehîd), Riyad, 1426/2005, c. 2, s. 123.

²³³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 100.

²³⁴ Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-tezkire*, c. 1, s. 316.

²³⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 621; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 90.

²³⁶ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî), Beyrut, 1407/1986, c. 1, s. 253.

²³⁷ Sehâvî, *el-Makâsidü'l-hasene* (thk. Muhammed Osman el-Huş), Beyrut, 1405/1985, s. 666.

²³⁸ Hatîb el-Bağdâdî hafız'da bulunması gereken vasıfları şöyle açıklamıştır: "Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri ve bu rivayetlerin senedleri arasındaki farkları iyi bilmesi; muhaddislerin sahih olduğunda ittifak ettikleri rivayetlerle râvilerinin durumunda ihtilâf ettikleri haberleri ezberlemesi; râviler hakkında kullanılan "hüccet, sika, makbul, vasat, lâ be'se bih, sadûk, sâlih, şeyh, leyyin, zayıf, metrûk, zâhibü'l-hadîs" gibi terimlerin arasındaki farktan haberdar olması; "an fülân, enne fülân" gibi değişik ifadelerle nakledilen rivayetleri birbirinden ayırıp râvilerinin sahâbî veya tâbîî olmasına göre hükmün

İbnü'l-Cevzî bu rivayete *el-Mevzû'ât* isimli kitabında yer vermiştir. Hadisin muhtelif tariklerini inceledikten sonra, onların kusurlarını tek tek açıklayarak tenkit etmiştir. Hadisi nakleden kişiler mechûl, kezzâb ve zayıf raviler kabîlinden olduğu için bu rivayetlerin birbirini takviye etmeyeceğini belirtmiştir.²³⁹

Netice itibariyle, “Kim gece çok namaz kılsa gündüz onun yüzü güzel olur.” sözü Hz. Peygamber’e ait olmadığı için bazı mütekaddim hadis âlimler bu hadisin mevzû, bâtil veya lâ asle lehu olduğuna hükmetmişlerdir. Bunun için bu hadisi ilelül-hadîs kitaplarının yanında zayıf ravileri toplayan du’afâ ve mevzuât eserlerinde bulmak mümkündür. İbn Hibbân daha önce bu hadisin müdrec olduğunu ifade etmişse de, İbn Salâh *Ulûmü’l-hadîs*’inde bu tür hadisleri mevzu hadis başlığı altında incelemiştir. İrâkî, İbn Hacer ve Sehâvî gibi sonraki gelen hadis usûlü âlimleri bu rivayeti müdrecü’l-isnâd başlığı altında incelemiştir. Ebû Hâtim ise bu rivayeti mevzû kavramıyla vasıflandırmayı tercih etmiştir.

1.2. Metni Etkilemeyen

Hadisin metninde yapılan bazı ilaveler sadece isnadı etkilemiş olup hadis metnine hiçbir değişiklik yapmamıştır. Metni etkilemeyen müdrecü’l-isnâd birinci bölümde alt başlıklara ayrılarak örnekleriyle beraber incelenmiştir. Bu tür müdrec hadis İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde 309 rivayette tespit edilmiştir. Aşağıda hadis metnini ekilemeyen isnadda bulunan idracların sadece hadis numaralarına işaret etmekle yetinilmiştir.

1.2.1 İdrac Sebebiyle Mevkûf Hadisin Ref’ Edilmesi

Râvi, aslında mevkûf olan bazı hadislere sahâbeyi zikrettikten sonra yanlışlıkla “an Resûlillah” veya “kâle Resûlullah” gibi ifadeleri ilave ederek merfû zannedilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle mevkûf hadisin ref’ edilen müdrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde tespit edilen bu tür müdrec hadislerin numarası zikredilecektir.

değişeceğini bilmesi ve râvinin “kâle fülân, an fülân” diye rivayet ettiği haberlerin hocadan bizzat duyularak öğrenilmediğini ve özellikle bunun, rivayet kusurlarını saklayan (müdelîs) bir râvi tarafından nakledilmesinin hiçbir değeri olmadığını anlaması; bütün bunlardan başka hadiste geçen bir kelimenin vehim eseri olabileceğini, ancak o hadisin diğer kelimelerinde kusur bulunmadığını bilmesi, metne karışıp âdeta onun bir parçası haline gelen “müdrec” lafızları ötekilerden ayırması gerekir.” (Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, c. 2, s. 173).

²³⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (thk. Nureddin b. Şükrî Boyacılar), Riyad, 1418/1997, c. 2, s. 414.

15,²⁴⁰ 40,²⁴¹ 51,²⁴² 59,²⁴³ 75,²⁴⁴ 116,²⁴⁵ 133,²⁴⁶ 136,²⁴⁷ 165,²⁴⁸ 175,²⁴⁹ 191,²⁵⁰
 195,²⁵¹ 215,²⁵² 223,²⁵³ 231,²⁵⁴ 238,²⁵⁵ 261,²⁵⁶ 293,²⁵⁷ 301,²⁵⁸ 303,²⁵⁹ 307,²⁶⁰ 334,²⁶¹ 339,²⁶²
 384,²⁶³ 398,²⁶⁴ 414,²⁶⁵ 422,²⁶⁶ 521,²⁶⁷ 528,²⁶⁸ 536,²⁶⁹ 548,²⁷⁰ 551,²⁷¹ 579,²⁷² 600,²⁷³ 635,²⁷⁴
 647,²⁷⁵ 650,²⁷⁶ 676,²⁷⁷ 694,²⁷⁸ 706,²⁷⁹ 734,²⁸⁰ 738,²⁸¹ 760,²⁸² 797,²⁸³ 814,²⁸⁴ 818,²⁸⁵ 876²⁸⁶

-
- ²⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 419-420.
²⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 459-460.
²⁴² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 473-474.
²⁴³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 485-487.
²⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 509-510.
²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 574-575.
²⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 600.
²⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 602-603.
²⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 641-642.
²⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 8.
²⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 28-29.
²⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 34-35.
²⁵² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 59.
²⁵³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 70-71.
²⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 87-88.
²⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 94-95.
²⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 129-131.
²⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 171-173.
²⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 183-184.
²⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 185-188.
²⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 195-196.
²⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 230-231.
²⁶² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 234-235.
²⁶³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 299-300.
²⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 317-318.
²⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 339-340.
²⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 349.
²⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 465.
²⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 473.
²⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 487.
²⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 501.
²⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Salât", c. 2, s. 506.
²⁷² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cümu'a", c. 2, s. 544.
²⁷³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cümu'a", c. 2, s. 570.
²⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zekât ve Sadakâ", c. 2, s. 608-609.
²⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zekât ve Sadakâ", c. 2, s. 623-624.
²⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zekât ve Sadakâ", c. 2, s. 627.
²⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 38-41.
²⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 65-67.
²⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 81-82.
²⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 111.
²⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 115-116.
²⁸² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 138-139.
²⁸³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 199-200.
²⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 221.
²⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 226-227.
²⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 290-291.

899,²⁸⁷ 927,²⁸⁸ 946,²⁸⁹ 951,²⁹⁰ 1035,²⁹¹ 1118,²⁹² 1129,²⁹³ 1135,²⁹⁴ 1137,²⁹⁵ 1180²⁹⁶ 1188,²⁹⁷
 1245,²⁹⁸ 1278,²⁹⁹ 1326,³⁰⁰ 1331,³⁰¹ 1351,³⁰² 1393,³⁰³ 1471,³⁰⁴ 1524,³⁰⁵ 1586,³⁰⁶ 1614,³⁰⁷
 1620,³⁰⁸ 1630,³⁰⁹ 1762,³¹⁰ 1792,³¹⁰ 1800,³¹¹ 1842,³¹² 1843,³¹³ 1895,³¹⁴ 1917,³¹⁵ 1931,³¹⁶
 1938,³¹⁷ 1987,³¹⁸ 2002,³¹⁹ 2007,³²⁰ 2045,³²¹ 2048,³²² 2070,³²³ 2089³²⁴ 2131,³²⁵ 2136,³²⁶

-
- ²⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 317-318.
²⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 353-354.
²⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 374-375.
²⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 381-383.
²⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 501-502.
²⁹² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 600.
²⁹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 610-611.
²⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 618-619.
²⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 621-622.
²⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 672-673.
²⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 3, s. 685-686.
²⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 3, s. 49.
²⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 3, s. 88-89.
³⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nüzûr ve Eymân", c. 4, s. 151-152.
³⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nüzûr ve Eymân", c. 4, s. 157.
³⁰² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Hudûd", c. 4, s. 184-186.
³⁰³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Ahkâm ve Akdiye", c. 4, s. 241.
³⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Libâs", c. 4, s. 341-342.
³⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Et'ime", c. 4, s. 409-411.
³⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Eşribe", c. 4, s. 485-486.
³⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Edâhî ve Zebâih", c. 4, s. 522-524.
³⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Sayd", c. 4, s. 532-533.
³⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Sayd", c. 4, s. 542.
³¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zühd", c. 5, s. 44-45.
³¹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zühd", c. 5, s. 58-60.
³¹² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zühd", c. 5, s. 108.
³¹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zühd", c. 5, s. 108-109.
³¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zühd", c. 5, s. 171-172.
³¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Zühd", c. 5, s. 196-197.
³¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "İmân", c. 5, s. 214-216.
³¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "İmân", c. 5, s. 227.
³¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Sevâbü'l-a'mâl", c. 5, s. 285-286.
³¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Sevâbü'l-a'mâl", c. 5, s. 306-307.
³²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Sevâbü'l-a'mâl", c. 5, s. 313-315.
³²¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Duâ", c. 5, s. 360.
³²² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Duâ", c. 5, s. 365.
³²³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Duâ", c. 5, s. 396.
³²⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Duâ", c. 5, s. 424-425.
³²⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Duâ", c. 5, s. 490-491.
³²⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Arz ve Hisâb", c. 5, s. 500.

2140,³²⁷ 2141,³²⁸ 2144³²⁹ 2150,³³⁰ 2184,³³¹ 2202,³³² 2204,³³³ 2220,³³⁴ 2224,³³⁵ 2236,³³⁶
2243,³³⁷ 2271,³³⁸ 2285³³⁹ 2314,³⁴⁰ 2324,³⁴¹ 2328³⁴² 2372,³⁴³ 2373,³⁴⁴ 2445³⁴⁵ 2486,³⁴⁶
2506,³⁴⁷ 2524,³⁴⁸ 2567, 2626,³⁴⁹ 2727³⁵⁰ 2776³⁵¹ ve 2835.³⁵²

1.2.2. İdrac Sebebiyle Maktû'un Ref' Edilmesi

Râvi, aslında maktû' olan bazı hadislerle tâbiîn raviyi zikrettikten sonra yanlışlıkla “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) an Resûlillah” veya “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) kâle, kâle Resûlullah” gibi ifadeleri ilave ederek merfû zannedilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle maktû'un ref' edilen müdrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde tespit edilen bu tür müdrec hadislerini numarası zikredilecektir.

-
- ³²⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Arz ve Hisâb”, c. 5, s. 504-505.
³²⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Arz ve Hisâb”, c. 5, s. 505-506.
³²⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Arz ve Hisâb”, c. 5, s. 508.
³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Arz ve Hisâb”, c. 5, s. 514.
³³¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 567-568.
³³² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 595-596.
³³³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 599-600.
³³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 627-629.
³³⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 636-638.
³³⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 656.
³³⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 666-667.
³³⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 11-12.
³³⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 26.
³⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 56-57.
³⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 70-71.
³⁴² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 74-75.
³⁴³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 120-121.
³⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 121-123.
³⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 192-193.
³⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 239-240.
³⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 260-261.
³⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 278.
³⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Fezâil”, c. 6, s. 409-410.
³⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 530-531.
³⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 579.
³⁵² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “İcâre”, c. 6, s. 653.

27,³⁵³ 224,³⁵⁴ 1490,³⁵⁵ 1814,³⁵⁶ 1836,³⁵⁷ 1899³⁵⁸ 2054³⁵⁹ 2393³⁶⁰ ve 2471.³⁶¹

1.2.3. İdrac Sebebiyle Maktû'un Vakf Edilmesi

Râvi, aslında maktû' olan bazı hadislerle tâbiîn raviyi zikrettikten sonra yanlışlıkla “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) kâle” veya “kâle fulân (sahâbe tabakasından bir ravi)” gibi ifadeleri ilave ederek mevkûf zannedilmeksine sebep olmuştur. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle maktû'un vakf edilen müdrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde tespit edilen bu tür müdrec hadislerini numarası zikredilecektir.

542³⁶² 1566,³⁶³ 1190,³⁶⁴ 1720, 1749³⁶⁵ ve 2030.³⁶⁶

1.2.4. İdrac Sebebiyle Mürsel'in Vasl Edilmesi

Râvi, aslında mürsel³⁶⁷ olan bazı hadislerle tâbiîn raviyi zikrettikten sonra hata sebebiyle “an fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) kâle ‘ani’n-Nebî” veya “kâle fulân (sahâbe tabakasından bir ravi) ‘ani’n-Nebî” gibi ifadeleri ilave ederek mevsûl zannedilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle mürsel'in vasl edilen müdrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde tespit edilen bu tür müdrec hadislerini numarası zikredilecektir.

³⁵³ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 436-437.

³⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 72-75.

³⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Et'ime”, c. 4, s. 365-366.

³⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 73-74.

³⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 101-103.

³⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 177.

³⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 373.

³⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 139-140.

³⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 225.

³⁶² İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 494-495.

³⁶³ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Eşribe”, c. 4, s. 460-462.

³⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Nikâh”, c. 3, s. 687-689.

³⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Kur'ân ve Tefsîr”, c. 4, s. 701-702.

³⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 343.

³⁶⁷ Müttekaddim hâdis âlimleri mürsel kavramını münkatı', mu'dal, mu'allak ve müdelles gibi senedin herhangi bir yerinden bir veya birden fazla ravi düşen hadis gibi geniş bir anlamda kullanmıştır (bkz. Selahattin Polat, “Mürsel”, *DİA*, c. 32, s. 52; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi - Hicrî İlk Üç Asır-*, s. 180; Sefa Yılmaz, *Sünen-i Erba'a'da Mürsel hadis* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 3-4). Fakat burada hadis usûlü eserlerinde daha çok tercih edilen tâbiîn tabakasından bir ravinin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmesi anlamında kullanılacaktır.

23,³⁶⁸ 42,³⁶⁹ 70,³⁷⁰ 78,³⁷¹ 212,³⁷² 225,³⁷³ 249,³⁷⁴ 262,³⁷⁵ 280,³⁷⁶ 284,³⁷⁷ 310,³⁷⁸
318,³⁷⁹ 327,³⁸⁰ 329,³⁸¹ 371,³⁸² 373,³⁸³ 397,³⁸⁴ 415,³⁸⁵ 425,³⁸⁶ 463,³⁸⁷ 481,³⁸⁸ 484,³⁸⁹ 512,³⁹⁰
513,³⁹¹ 567,³⁹² 586,³⁹³ 601,³⁹⁴ 673,³⁹⁵ 680,³⁹⁶ 719,³⁹⁷ 782,³⁹⁸ 803,³⁹⁹ 827,⁴⁰⁰ 849,⁴⁰¹ 861,⁴⁰²
880,⁴⁰³ 911,⁴⁰⁴ 938,⁴⁰⁵ 942,⁴⁰⁶ 991,⁴⁰⁷ 1015,⁴⁰⁸ 1031,⁴⁰⁹ 1033,⁴¹⁰ 1039,⁴¹¹ 1047,⁴¹² 1048,⁴¹³

³⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 427-428.

³⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 461-462.

³⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 502.

³⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 514-516.

³⁷² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 55-566.

³⁷³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 75-77.

³⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 111-112.

³⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 131-132.

³⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 154-155.

³⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 159-160.

³⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 202-203.

³⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 210-212.

³⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 222-223.

³⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 225.

³⁸² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 279-280.

³⁸³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 281-282.

³⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 315-317.

³⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 341-342.

³⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 350.

³⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 393.

³⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 414.

³⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 418.

³⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 459.

³⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 459-460.

³⁹² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cümu'a", c. 2, s. 532-533.

³⁹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cümu'a", c. 2, s. 555-556.

³⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cümu'a", c. 2, s. 571.

³⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 35-36.

³⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 45-46.

³⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 93-94.

³⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Savm", c. 3, s. 171-174.

³⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 206-208.

⁴⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 235-237.

⁴⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 261-262.

⁴⁰² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 274-275.

⁴⁰³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 294-295.

⁴⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 334-336.

⁴⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 366-367.

⁴⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 370-371.

⁴⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 437-438.

⁴⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s. 468-471.

⁴⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 497.

⁴¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 499-500.

⁴¹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 506-507.

⁴¹² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 517.

⁴¹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 518-519.

1058,⁴¹⁴ 1059,⁴¹⁵ 1075,⁴¹⁶ 1125, 1147,⁴¹⁷ 1149,⁴¹⁸ 1155,⁴¹⁹ 1162,⁴²⁰ 1201,⁴²¹ 1243,⁴²²
 1250,⁴²³ 1255,⁴²⁴ 1259,⁴²⁵ 1261,⁴²⁶ 1263,⁴²⁷ 1290,⁴²⁸ 1294,⁴²⁹ 1297,⁴³⁰ 1307,⁴³¹ 1322,⁴³²
 1328,⁴³³ 1330,⁴³⁴ 1337,⁴³⁵ 1338,⁴³⁶ 1382,⁴³⁷ 1390,⁴³⁸ 1399, 1402,⁴³⁹ 1422,⁴⁴⁰ 1460,⁴⁴¹
 1494,⁴⁴² 1495,⁴⁴³ 1503,⁴⁴⁴ 1525,⁴⁴⁵ 1588,⁴⁴⁶ 1595,⁴⁴⁷ 1605,⁴⁴⁸ 1631,⁴⁴⁹ 1656,⁴⁵⁰ 1690,⁴⁵¹

-
- ⁴¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 526-527.
⁴¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 527-528.
⁴¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Cenâiz", c. 3, s. 549-550.
⁴¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 632-633.
⁴¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 634.
⁴¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 641-642.
⁴²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Büyû", c. 3, s. 649-651.
⁴²¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 3, s. 692-693.
⁴²² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 4, s. 46-47.
⁴²³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 4, s. 54-55.
⁴²⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 4, s. 59-61.
⁴²⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 4, s. 64-66.
⁴²⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 4, s. 68.
⁴²⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nikâh", c. 4, s. 70-71.
⁴²⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Talâk", c. 4, s. 107-108.
⁴²⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Talâk", c. 4, s. 112-113.
⁴³⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Talâk", c. 4, s. 117-118.
⁴³¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Talâk", c. 4, s. 127.
⁴³² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nüzûr ve Eymân", c. 4, s. 145-146.
⁴³³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nüzûr ve Eymân", c. 4, s. 154-155.
⁴³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nüzûr ve Eymân", c. 4, s. 156-157.
⁴³⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Hudûd", c. 4, s. 164.
⁴³⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Nüzûr ve Eymân", c. 4, s. 164-166.
⁴³⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Hudûd", c. 4, s. 220-221.
⁴³⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Diyât", c. 4, s. 233-234.
⁴³⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Ahkâm ve Akdiye", c. 4, s. 253-254.
⁴⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Şüf'a", c. 4, s. 278-279.
⁴⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Libâs", c. 4, s. 331-332.
⁴⁴² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Et'ime", c. 4, s. 372-373.
⁴⁴³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Et'ime", c. 4, s. 373-374.
⁴⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Et'ime", c. 4, s. 385-386.
⁴⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Et'ime", c. 4, s. 411-412.
⁴⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Eşribe", c. 4, s. 487-488.
⁴⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Edâhî ve Zebâih", c. 4, s. 494.
⁴⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Edâhî ve Zebâih", c. 4, s. 511-512.
⁴⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Akîka", c. 4, s. 543-544.
⁴⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Kur'ân ve Tefsîr", c. 4, s. 583-584.
⁴⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Kur'ân ve Tefsîr", c. 4, s. 630-631.

1693⁴⁵² 1775,⁴⁵³ 1806,⁴⁵⁴ 1826,⁴⁵⁵ 1837,⁴⁵⁶ 1857,⁴⁵⁷ 1863,⁴⁵⁸ 1914,⁴⁵⁹ 1990,⁴⁶⁰ 1991,⁴⁶¹
1999,⁴⁶² 2008,⁴⁶³ 2056,⁴⁶⁴ 2060,⁴⁶⁵ 2074,⁴⁶⁶ 2114,⁴⁶⁷ 2124,⁴⁶⁸ 2209,⁴⁶⁹ 2253,⁴⁷⁰ 2263,⁴⁷¹
2283,⁴⁷² 2288,⁴⁷³ 2316,⁴⁷⁴ 2465,⁴⁷⁵ 2482,⁴⁷⁶ 2508,⁴⁷⁷ 2511,⁴⁷⁸ 2520,⁴⁷⁹ 2545,⁴⁸⁰ 2551,⁴⁸¹
2585,⁴⁸² 2587,⁴⁸³ 2634,⁴⁸⁴ 2660,⁴⁸⁵ 2755,⁴⁸⁶ 2774,⁴⁸⁷ 2816,⁴⁸⁸ ve 2837.⁴⁸⁹

1.2.5. İdrac Sebebiyle Munkatı'nın Vasıl Edilmesi

Râvi, aslında münkâtı' olan bazı hadislerle yanlışlıkla isnadda inkıta bulunduğu yere “haddesenâ fulân” veya “an fulân” gibi ifadeleri ilave ederek mevsûl zannedilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle munkatı'nın vasıl edilen

⁴⁵² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Kur'ân ve Tefsîr”, c. 4, s. 633-634.

⁴⁵³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Tefsîru'l-Kur'ân”, c. 5, s. 18-21.

⁴⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 66-67.

⁴⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 88-89.

⁴⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 103-104.

⁴⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 125.

⁴⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 134-135.

⁴⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Zühd”, c. 5, s. 193-194.

⁴⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Sevâbü'l-a'mâl”, c. 5, s. 288-290.

⁴⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Sevâbü'l-a'mâl”, c. 5, s. 290-291.

⁴⁶² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Sevâbü'l-a'mâl”, c. 5, s. 300-302.

⁴⁶³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Sevâbü'l-a'mâl”, c. 5, s. 315-316

⁴⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 374-375.

⁴⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 379-380.

⁴⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 400-401.

⁴⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Birr ve Sıla”, c. 5, s. 461-462.

⁴⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Birr ve Sıla”, c. 5, s. 477-478.

⁴⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 607-608.

⁴⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 681-682.

⁴⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 692-693.

⁴⁷² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 24.

⁴⁷³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 28-29.

⁴⁷⁴ ⁴⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 58-59.

⁴⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 218-219.

⁴⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 234-235.

⁴⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 263-264.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 266-267.

⁴⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 273-274.

⁴⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 303-304.

⁴⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 309-310.

⁴⁸² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Fezâil”, c. 6, s. 355-356.

⁴⁸³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Fezâil”, c. 6, s. 357.

⁴⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Fezâil”, c. 6, s. 418.

⁴⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Fezâil”, c. 6, s. 452-453.

⁴⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 558.

⁴⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 577-578.

⁴⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Hibe”, c. 6, s. 629.

⁴⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “İcâre”, c. 6, s. 653-656.

müddrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde tespit edilen bu tür müddrec hadislerini numarası zikredilecektir.

57,⁴⁹⁰ 164,⁴⁹¹ 211,⁴⁹² 274⁴⁹³ 585,⁴⁹⁴ 762,⁴⁹⁵ 824,⁴⁹⁶ 1567,⁴⁹⁷ 1093,⁴⁹⁸ 1617,⁴⁹⁹ 1677,⁵⁰⁰ 1687,⁵⁰¹ 2086,⁵⁰² 2234,⁵⁰³ ve 2675⁵⁰⁴ ve 1767.

1.2.6. İdrac Sebebiyle Mu'dal'ın Vasl Edilmesi

Râvi, aslında mu'dal olan bazı hadislerle senede yanlışlıkla kopukluğu giderecek şekilde raviler ilave ederek mevsûl zannedilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle mu'dal'ın vasl edilen müddrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde tespit edilen bu tür müddrec hadislerini numarası zikredilecektir.

24,⁵⁰⁵ 88,⁵⁰⁶ 432,⁵⁰⁷ 1199,⁵⁰⁸ 1460⁵⁰⁹ ve 2257.⁵¹⁰

1.2.7. İdrac Sebebiyle “el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd”

Râvinin, muttasıl iki isnad arasında yanlışlıkla bir ravi daha ekleyerek yaptığı hataya hadis usulünde “el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd” denilmektedir. Hata sebebiyle eklenen ravi isnadın aslından olmadığı için müddrec olarak da isimlendirilebilir. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle “el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd” olduğu müddrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde tespit edilen bu tür müddrec hadislerini numarası zikredilecektir.

⁴⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 482-483.

⁴⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 640-641.

⁴⁹² İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 53-54.

⁴⁹³ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 145-146.

⁴⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 554-555.

⁴⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Savm”, c. 3, s. 140-141.

⁴⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Menâsik”, c. 3, s. 232-233.

⁴⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Eşribe”, c. 4, s. 460-463.

⁴⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Cenâiz”, c. 3, s. 568-569.

⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Edâhî ve Zebâih”, c. 4, s. 527-528.

⁵⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Kur'ân ve Tefsîr”, c. 4, s. 613-615.

⁵⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Kur'ân ve Tefsîr”, c. 4, s. 627-628.

⁵⁰² İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 421-422.

⁵⁰³ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 653-654.

⁵⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Fezâil”, c. 6, s. 468-469.

⁵⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 429-431.

⁵⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 531-533.

⁵⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 358-359.

⁵⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Nikâh”, c. 3, s. 706-707.

⁵⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Libâs”, c. 4, s. 331-332.

⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 618-620.

35,⁵¹¹ 148,⁵¹² 171,⁵¹³ 177,⁵¹⁴ 178,⁵¹⁵ 213,⁵¹⁶ 226,⁵¹⁷ 351,⁵¹⁸ 381,⁵¹⁹ 430,⁵²⁰ 482,⁵²¹ 547,⁵²² 619, 648,⁵²³ 867,⁵²⁴ 977,⁵²⁵ 1175,⁵²⁶ 1354,⁵²⁷ 1567,⁵²⁸ 1584,⁵²⁹ 1616,⁵³⁰ 1164,⁵³¹ 1805,⁵³² 1821,⁵³³ 2062,⁵³⁴ 2195,⁵³⁵ 2298,⁵³⁶ 2428,⁵³⁷ 2513⁵³⁸ ve 2808.⁵³⁹

1.2.8. İdrac Sebebiyle “Ta’adüdü’l-isnâd”

Râvi, aslında bir râviden gelen bir hadise yanlışlıkla “ve ‘an fülân” diyerek hadis tarikinin sayısının artmasına sebep olmuştur. Böylece isnadda zikredilen ravi yanında şâhid veya mütâbi’ bulunduğu zannedilebilmektedir. Bu çalışmanın birinci bölümünde idrac sebebiyle “Ta’adüdü’l-isnâd” olduğu müdrec hadis örneği incelenmiştir. Aşağıda İbn Ebî Hâtim’in *İlel*’inde tespit edilen bu tür müdrec hadislerini numarası zikredilecektir.

1401,⁵⁴⁰ 1508⁵⁴¹ ve 2728.⁵⁴²

-
- ⁵¹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 451-452.
⁵¹² İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 618-620.
⁵¹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 649-650.
⁵¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 10-11.
⁵¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 11-13.
⁵¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 56-58.
⁵¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 77-80.
⁵¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 249-250.
⁵¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 294-295.
⁵²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 356.
⁵²¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 415-416.
⁵²² İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 500.
⁵²³ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Zekât ve Sadakâ”, c. 2, s. 624-626.
⁵²⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Menâsik”, c. 3, s. 280.
⁵²⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “el-Ğazv ve’s-siyer”, c. 3, s. 420-421.
⁵²⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Büyû”, c. 3, s. 665-666.
⁵²⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Hudûd”, c. 4, s. 189-190.
⁵²⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Eşribe”, c. 4, s. 462-463.
⁵²⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Eşribe”, c. 4, s. 483.
⁵³⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Edâhî ve Zebâih”, c. 4, s. 526-527.
⁵³¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Büyû”, c. 3, s. 652-653 (hadis no. 1164).
⁵³² İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Zühhd”, c. 5, s. 65-66.
⁵³³ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Zühhd”, c. 5, s. 83.
⁵³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Duâ”, c. 5, s. 381.
⁵³⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 5, s. 584-585.
⁵³⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 37-38.
⁵³⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 178.
⁵³⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Adâb ve Tıbb”, c. 6, s. 268-269.
⁵³⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Kader”, c. 6, s. 618-619.
⁵⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Şüf’a”, c. 4, s. 252-253.
⁵⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Et’ime”, c. 4, s. 393-394.
⁵⁴² İbn Ebî Hâtim, *İlelû’l-hadîs*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 531-532.

2. Metinde İdrac Bulunan Hadisler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebî Hâtîm'in *İlelü'l-hadîs* adlı eserinde 25 hadis "müdreccü'l-metn" sebebiyle tenkit edilmiştir. Aşağıda bu eserde idrac sebebiyle ta'lil edilen bu hadis metinleri yer aldıkları bâb tertibi dikkate alınarak incelenecektir. Bunu yaparken rivayetlerin hangi temel hadis kaynaklarında geçtiği belirtilecek ve rivayetler karşılaştırıp tahlil edilecektir.

2.1. Sarık Üzerine Mesh Etmekle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtîm, sarığa mesh etmekle ilgili rivayette yer alan sarıkla ilgili kısmın idrac olduğuna işaret ederek bunun bir illet olduğunu söylemiştir. Müellif bunu ifade etmek için idrac değil münker kavramını kullanmıştır. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

٥٦- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ رَوَاهُ عَبْدُ الصَّمَدِ بْنِ عَبْدِ الْوَارِثِ، عَنْ الْهَيْثَمِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمٍ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ (ص): أَنَّهُ رَخَّصَ لِلْمُسَافِرِ فِي الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْعِمَامَةِ، لِلْمُقِيمِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَلِلْمُسَافِرِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَأَنَّهُ نَهَى عَنِ الصَّرْفِ؛ قَالَ أَبِي: هَذَا الْحَدِيثَانِ مُنْكَرَانِ؛ حَدَّثَنَا بِهِمَا قُرَّةُ بْنُ حَبِيبٍ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِيهِ الْعِمَامَةَ، وَلَيْسَ لِيَسَارٍ صُحْبَةٌ.

İbn Ebî Hâtîm babasına, Abdussamed b. Abdulvâris → el-Heysem b. Kays Abdullah b. Müslim b. Yesâr → Babası (Müslim) → Dedesi (Yesâr b. Süveyd el-Cühenî) isnadıyla rivayet edilen "Resulullah (sav.) mest ve **sarık** üzerine meshetmenin müddeti mukim için bir gün bir gece, yolcu için üç gündür. Ve O (sav.) sarf'tan menetmiştir." rivayeti hakkında sormuştur.⁵⁴³

Ebû Hâtîm: "Bu iki hadis (mesh ve sarf hadisi) münkerdir. Kurra b. Habîb bize bu iki hadisi rivayet etmiştir. Onun rivayet ettiği hadiste sarık lafzı geçmemiştir. (İlk râvi) Yesâr sahâbi değildir." demiştir.⁵⁴⁴

Açıklama:

Mukim ve yolcunun mesh müddeti ile ilgili bu hadisi el-Heysem b. Kays'tan itibaren aynı isnadla Ukaylî (ö. 322/934) *ed-Du'afâ*,⁵⁴⁵ Ebû Saîd İbnü'l-A'rabî (ö. 341/952) *el-*

⁵⁴³ Sarf kelimesi fıkıhta paranın parayla değişimini konu edinen akdi ifade eder (Bkz. Bilal Aybakan, "Sarf", *DİA*, c. 36, s. 137).

⁵⁴⁴ İbn Ebî Hâtîm, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 479-480 (hadis no. 56).

⁵⁴⁵ Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-kebîr* (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Beyrut, 1404/1984, c. 4, s. 354.

Mu'cem,⁵⁴⁶ İbn Kâni' (ö. 351/962) *Mu'cemü's-sahâbe*, Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*⁵⁴⁷ ve *Ma'rifetü's-sahâbe*⁵⁴⁸ ve İbn Asâkir *Târîhu medîneti Dimaşk*⁵⁴⁹ isimli eserinde kendi isnadlarıyla Kurra b. Habîb'den rivayet etmişlerdir. Onların Kurra b. Habîb tarikinden rivayet ettikleri hadiste Ebû Hâtim'in de ifade ettiği gibi "sarık" lafzı geçmemektedir. Dolayısıyla hadisin ifade etmek istediği yolcu için üç gün, mukim için bir gün bir gece meshin müddeti hükmü sadece mest üzerine meshte geçerli olup sarık için söz konusu değildir.

Ukaylî, "bu el-Heysem b. Kays el-'Ayşî isnadıyla gelen hadis sahih değildir. Hadisin metnine gelince başka bir tarikten sabittir." diye ifade etmiştir. Ukaylî'nin söylediği başka tarikle sabit olan hadis metnine baktığımız zaman "sarık" ilavesi bulunmamaktadır.⁵⁵⁰

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, *Sünen-i Dârimî*, *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Ebî Dâvud*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Nesâî* ve *Sahih-i İbn Hibbân* gibi bazı hadis kaynaklarında mest üzerine mesh ve müddeti ile ilgili rivayetler yer almışsa da hiçbirinde mest lafzından sonra "sarık" lafzı geçmemiştir.⁵⁵¹

Sarık meshi konusunda vârid olan hadisler incelendiği zaman, bunların iki konuya işaret ettikleri görülür. Birincisi sadece sarık üzerine meshin uygulamasının Hz. Peygamber'den vârid olduğunu anlatan rivayetler,⁵⁵² ikincisi ise sarık üzerine mesh ederken başın bazı kısımları mesh edilmesi gerektiğini anlatan rivayetler hakkındadır.⁵⁵³ Bu rivayetlerin neticesi olarak sarık üzerine mesh konusunda âlimler iki görüşe ayrılmışlardır.

Birinci görüş, ilk kategoride bulunan hadislerle dayanarak Evzâ'î (ö. 157/774), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebu Sevr (ö. 240/854) gibi bazı âlimler abdest alırken başın herhangi bir kısmını mesh etmeden sadece sarık

⁵⁴⁶ İbnü'l-A'rabî, *el-Mu'cem*, Su'ûdi Arabistan, 1418/1997, c. 2, s. 572.

⁵⁴⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Mısır, 1394/1974, c.2, s. 298.

⁵⁴⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî), Riyad, 1419/1998, c. 5, s. 2808.

⁵⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (thk. Amr b. Ğarâme el-Amrevî, Dimaşk, 1415/1995, c. 58, s. 124.

⁵⁵⁰ Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, c. 4, s. 354.

⁵⁵¹ Ahmed b. Hanbel, c. 2, s.170; c. 30, s.18; c. 36, s. 170; Dârimî, "Tahâret", 42; Müslim, "Tahâret", 85; İbn Mâce, "Tahâret", 86; Ebû Dâvud, "Tahâret", 58; Tirmizî, "Tahâret", 71; İbn Hibbân, "Tahâret", 18 (Hadis no: 1322, 1324, 1327,1328,1329,1330,1331, 1333).

⁵⁵² Buhârî, "Vudû", 48; İbn Mâce, "Tahâret", 89; Tirmizî, "Tahâret", 71; Nesâî, "Tahâret", 99;

⁵⁵³ 113, 114 ve 115 nolu dipnota bakınız.

üzerine mesh etmekle abdestin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Sarık üzerine meshi câiz görenler, “mest üzerine mesh” konusunda olduğu gibi mesh edilecek sarığın, abdestliyen takılması gerektiği gibi bazı şartlar koşmuşlardır.⁵⁵⁴

Sahabe ve tâbiîn'nin çoğunluğu ikinci görüşe göre ikinci kategoride bulunan hadislere dayanarak abdest alırken sarık çıkarmadan başın bazı kısmını özellikle başın ön kısmını mesh edip sarık üzerine de devam edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Zira ilgili hadislerde “başın ön kısmını mesh edip sarık üzerine devam etmesi,”⁵⁵⁵ “sarığı çıkarmadan elini sarığa sokup başın ön kısmını mesh etmesi”⁵⁵⁶ veya “saçı su ile mesh etmesi”⁵⁵⁷ gibi ifadeler geçmektedir. Dolayısıyla mücerret sarık üzerine mesh etmek ayette geçen abdestin şartlarından biri olan “*başlarınızı mesh edin*”⁵⁵⁸ emrini terk ettiği için abdestin geçerli olmadığını ifade etmişler. Zira sadece sarığını mesh eden kişi başını mesh etmiş olmaz.⁵⁵⁹

Sarık ve mesh etme müddeti ile ilgili rivayetler ve bu konu hakkında bazı şârihlerin açıklamalar incelendiği zaman şöyle bir netice çıkacaktır. Efendimizin (sav.) sarık üzerine mesh uygulamasını anlatan sahih rivayetlerin hiç birisinde sarık üzerine mesh müddeti ile ilgili açıklama bulunmamaktadır. Mukim ve yolcunun mesh müddeti konusuyla ilgili hadisler incelendiği zaman sadece mest için geçerli olup sarık lafzı geçmediği için bu hükmün sarık için geçerli olmadığı anlaşılır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mesh müddeti ile ilgili rivayetler, “sarık lafzı geçen hadis” olarak incelediğimiz rivayet dışında Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* isimli eserinde mest ve sarık lafzını yan yana zikreden rivayette yer almaktadır.

قال الطبراني: حَدَّثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ الْكُتَيْبِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، قَالَا: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ، ثنا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، ثنا مَرْوَانُ أَبُو سَلَمَةَ، ثنا شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَالْعِمَامَةِ ثَلَاثًا فِي السَّفَرِ، وَيَوْمًا وَلَيْلَةً فِي الْحَضَرِ»

⁵⁵⁴ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, Haleb, 1351/1932, c. 1, s. 56.

⁵⁵⁵ Müslim, “Tahâret”, 81, 82, 83.

⁵⁵⁶ İbn Mâce, “Tahâret”, 89; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 55.

⁵⁵⁷ Tirmizî, “Tahâret”, 75.

⁵⁵⁸ el-Mâide 5/6.

⁵⁵⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Riyad, 1423/2003, c. 1, s. 307.

Tâberânî'nin, Ebû Müslim el-Keşşî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel → Muhammed b. Ebî bekr el-Mukaddemî → Abdussamed b. Abdulvâris → Mervân Ebû Salame → Şehr b. Hauşeb → Ebû Umâme isnadıyla rivayetine göre Resulullah (sav.) yolcuken üç gün mukimken bir gün bir gece mest ve **sarık** üzerine mesh etmiştir.⁵⁶⁰

Taberânî'nin de kitabında zikrettiği bu hadisin metni, incelediğimiz hadisin metnini destekler gibi gözükse de isnad açısından bazı problemler bulunmaktadır. Bu hadisin isnadında bulunan Mervân Ebû Seleme isimli ravi, bazı cerh ve ta'dil âlimleri tarafından cerh edilmiştir. Ebû Hâtim onun hakkında “mechûl, münkerü'l-hadîs (hadisi münkerdir)” demiştir.⁵⁶¹ Buhârî ise onun “münkerü'l-hadîs” olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶²

Mervân'ın şeyhi Şehr b. Havşeb'in durumu hakkında ise cerh ve ta'dil âlimleri aynı görüşe sahip değildir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve İclî onun hakkında “sika”, Ebû Zûr'a ise “la be'se bihi” demiştir. Diğer tarafta, Ebû Hâtim er-Râzî “lâ yuhteccü bi hadîsihi”, Nesâî “leyse bi'l-kavî” ve İbn Adî “la yuhteccü bihi ve la yütedeyyenü bi hadîsihi” gibi cerh ifadeleri kullanmışlardır. Yakub b. Şeybe onun hakkındaki kanaatini “Şehr sikadır, bazıları onu ta'n etmiştir” şeklinde özetlemiştir.⁵⁶³

Görüldüğü gibi sadece Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde bulunan sarık lafzı ilaveli metin, isnadında bulunan problemlerden dolayı “sarık hadisi” olarak incelediğimiz hadisteki sarık lafzının Hz. Peygamber'den geldiği görüşüne destek olamamıştır. Dolayısıyla İbn Ebî Hâtim'in rivayetinde zikredilen sarık lafzı hadis metnine idrac edilmiştir. Nitekim Ebû Hâtim “onun (Kurra b. Habîb) rivayet ettiği hadiste sarık lafzı geçmemiştir” diyerek sarık lafzının müdrec olduğuna dolaylı olarak işaret etmiştir.

İbn Ebî Hâtim ve Taberânî'nin zikrettiği bu rivayetlerin isnadları başta farklı tarikten gelse de senedin ortasında Abdussamed b. Abdulvâris isimli ravide birleşir. Taberânî ile Abdussamed arasında iki vasıta bulunmaktadır. Bunlar Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî'dir. Bu iki râvi sika olduğu için ilk önce iki isnadın ortak ravisi olan Abdussamed'in durumunun araştırılması gerekmektedir.

⁵⁶⁰ Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. 8, s. 112.

⁵⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8, s. 274.

⁵⁶² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 7, s. 373.

⁵⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 382-383; Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn* (thk. Muhammed İbrahim Zâyd), Halep, 1396/1976, s. 56; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut, 1382/1963, c. 2, s. 284.

Zira o bu hadis metnini iki farklı isnadla rivayet ederek her iki isnadın metnine sarık lafzını ilave etmiştir.

Abdussamed b. Abdulvâris'in durumu hakkında Hâkim en-Nîsâbûrî, Vâkidî ve İbn Nümejr gibi âlimler “sika” demişlerdir. Ebû Hâtim ise onu “sadûk, sâlihu'l-hadîs” lafızlarıyla nitelemiştir. İbn Kâni' onun hakkında “sika” lafzını kullanarak güvenilir olduğunu ve “yuhti” ibaresi ile de hata yaptığını belirtmiştir. Dolayısıyla metinde bulunan sarık lafzının ilavesinin Abdussamed'in hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2.2. Avret Mahalline Dokunma Sebebiyle Abdest Almak ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, avret mahalline dokunma sebebiyle abdest almak ile ilgili rivayette yer alan “kadın” lafzı'nın müdrec olduğuna işaret etmiştir. Bu sebeple müellif hadisin illetli olduğu sonucuna varmıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٨١- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ الْوَلِيدُ بْنُ مَسْلَمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَمِرٍ الْيَحْصُبِيِّ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ مَرْوَانَ، عَنْ بُسْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (ص): أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِالْوُضُوءِ مِنْ مَسِّ الذَّكَرِ، وَالْمَرْأَةِ مِثْلَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ أَبِي: هَذَا حَدِيثٌ وَهُمْ فِيهِ فِي مَوْضِعَيْنِ: أَحَدُهُمَا، أَنَّ الزُّهْرِيَّ يَرْوِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ أَبِي بَكْرٍ. وَلَيْسَ فِي الْحَدِيثِ ذِكْرُ الْمَرْأَةِ.

قلتُ لأبي: فحديثُ أمِّ حَبِيبَةَ عَنِ النَّبِيِّ (ص). في: مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ، فَلْيَتَوَضَّأْ؟ قَالَ أَبِي: رَوَى ابْنُ لَهْيَعَةَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ مِمَّا يُوهَّنُ الْحَدِيثَ، أَي: تَدُلُّ رَوَايَتُهُ أَنَّ مَكْحُولًا قَدْ أَدْخَلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَنَبَسَةَ رَجُلًا.

İbn Ebî Hâtim'in el-Velîd b. Müslim → Abdurrahman b. Nemir el-Yahsûbî → Zührî → Urve → Mervân → Bûsre isnadıyla rivayet edilen “Hz. Peygamber zeketine dokunan kişiye abdest almasını emretmiştir. **Kadınlar da aynı şekildedir.**” rivayeti hakkındaki sorusuna babası “Bu hadiste iki yerde hata yapılmıştır. Ayrıca, Zührî bunu Abdullah b. Ebî Bekr'den rivayet etmiştir. İkincisinde, hadiste **kadın lafzı geçmemiştir.**” şeklinde ifade etmiştir.

İbn Ebî Hâtim'in Ümmü Habîbe'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği “kim zeketine dokunursa abdest alsın.” hadisi hakkındaki sorusuna babası “İbn Lehîa bu hadisi zayıf kılacak şekilde rivayet etmiş, yani onun rivayetinde Mekhûl kendisi ile Anbese arasında bir kişi ilave etmiş.” demiştir.⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 1, s. 519-522.

Açıklama:

Erkeklik organına dokunmayı abdest bozan hususlar arasında sayan âlimler bu hadisin metniyle amel etmişlerdir. Büsre bint Safvân dışında aynı manaya gelen hadis Ümmü Habîbe,⁵⁶⁵ Ebû Eyyûb,⁵⁶⁶ Abdullah b. Ömer,⁵⁶⁷ Ebû Hüreyre,⁵⁶⁸ Hz. Aişe,⁵⁶⁹ Câbir,⁵⁷⁰ Zeyd b. Hâlid⁵⁷¹ ve Abdullah b. Amr b. Âs⁵⁷² gibi sahâbe tarafından da rivayet edilmiştir. Bu sahâbîlerin rivayet ettikleri metnin hiçbirinde “والمراة مثل ذلك” ilavesi bulunmamaktadır. Fakat bazı metinlerde geçen “الذكر” lafzın yerine “الفرج” lafzı kullanıldığı için bazı âlimler kıyasa başvurmada hadisin ifade ettiği hükmün hem erkek hem de kadınlara geçerli olduğuna hükmetmişler. Zira Arap dilinde “الفرج” kelimesi hem erkek hem de kadınların cinsel organını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁵⁷³

İbn Ebî Hâtim Büsre bint Safvân'ın hadisini zikrettikten sonra Ebû Hâtim'in “Zührî bunu Abdullah b. Ebî Bekr'den rivayet etmiş” ifadesini naklederek Zührî ile Urve arasında bir vasita olduğunu açıklamıştır. Zührî, Urve'nin talebelerinden sayılsa da bu hadisi doğrudan Urve'den almayıp Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm vasıtasıyla rivayet etmiştir.

Daha sonra Ebû Hâtim “ليس في الحديث ذكر المرأة” diyerek kadın lafzının hadisin asıl metninde bulunmadığı dolayısıyla bu hadisin müdrec olduğuna işaret etmiştir. Hadisi Abdurrahman b. Nemr dışında Zührî'den Evzâ'î,⁵⁷⁴ Leys b. Sa'd (ö. 175/791),⁵⁷⁵ İbn Cüreyc (ö. 150/767),⁵⁷⁶ Muhammed b. İshâk (ö. 151/768),⁵⁷⁷ Ma'mer (ö. 153/770),⁵⁷⁸ İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776),⁵⁷⁹ Şu'ayb b. Ebî Hamza (ö. 162/779),⁵⁸⁰ el-'Alâ b. Süleyman⁵⁸¹ ve

⁵⁶⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 63.

⁵⁶⁶ İbn Mâce, “Tahâret”, 63; Şâşi, *el-Müsned*, c. 3, s. 98.

⁵⁶⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. el-A'zamî, “Vukûtu's-salâ”, 129, 131, 132.

⁵⁶⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, “Tahâret”, Hadis no. 485.

⁵⁶⁹ A.g.e, Hadis no. 486, 487.

⁵⁷⁰ İbn Mâce, “Tahâret”, 63.

⁵⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 36, s. 19.

⁵⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 11, s. 647-648.

⁵⁷³ Nitekim Kur'an'da bu tür kullanımları mevcuttur. Bkz. el-Mü'minûn 23/5; en-Nûr 24/30, 31; el-Ahzâb 33/35; el-Meâric 70/29.

⁵⁷⁴ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, c. 1, s. 72.

⁵⁷⁵ Nesâî, “Güsl ve Teyemmüm”, 30.

⁵⁷⁶ Abdürrezâk es-San'ânî, *el-Müsannef* (thk. Habiburrahman el-Azamî), c. 1, s. 113, (Hadis no. 412).

⁵⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef*, “Tahâret”, 199 (Hadis no. 1735); Dârimî, “Tahâret”, 50.

⁵⁷⁸ Nesâî, “Güsl ve Teyemmüm”, 30.

⁵⁷⁹ Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. 24, s. 196.

⁵⁸⁰ Nesâî, “Tahâret”, 118.

⁵⁸¹ Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. 12, s. 281.

İshâk b. Ebî Ferve⁵⁸² gibi âlimler de rivayet etmiştir. Onların rivayetlerinde İbn Nemr'in tarihinde bulunan ziyade zikredilmemiştir. İbn Adî, Abdurrahman b. Nemr hakkında "Zühri'den rivayeti zayıftır" demiş ve bu hadisin sened ve metnini zikrettikten sonra "والمراة مثل ذلك" ilavesi İbn Nemr'den başka hiç kimsenin rivayet etmediğini ifade etmiştir.⁵⁸³

Beyhakî *es-Sünenü'l-kübrâ*'da İbn Nemr'in metinde ilaveli olan hadisini zikrettikten sonra başka bir isnadla İbn Nemr'den asıl metne ve idrac ihtiva eden rivayetine yer vermiştir:

...عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَمِرٍ، قَالَ: سَأَلْتُ الزُّهْرِيَّ عَنْ مَسِّ الْمَرْأَةِ فَرْجَهَا أَتَتَوَضَّأُ؟ فَقَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ بُسْرَةَ بِنْتِ صَفْوَانَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِذَا أَفْضَى أَحَدُكُمْ بِيَدِهِ إِلَى فَرْجِهِ فَلْيَتَوَضَّأْ " قَالَ: " وَالْمَرْأَةُ كَذَلِكَ " ظَاهِرٌ هَذَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ قَوْلَهُ: قَالَ: " وَالْمَرْأَةُ مِثْلُ ذَلِكَ " .

Abdurrahman b. Nemr şöyle demiştir: Zühri'ye, 'Cinsel organına dokunan kadının abdest alması gerekli midir?' diye sordum. Zühri, Abdullah b. Ebî bekr → Urve → Mervân b. el-Hakem → Büsre bint Safvân isnadıyla Resûlullah'ın (sav.) "Sizden biriniz eliyle cinsel organına dokunursa abdest alsın." buyurduğunu rivayet etti ve "kadınlarda da aynıdır." diye cevap verdi.

Bu rivayeti naklettikten sonra Beyhakî, "Bu rivayetin zahirinden anlaşıldığına göre "ve'l-mer'etü mislü zâlik" ifadesi Zühri'nin yaptığı istinbatdır. Zira Zühri'den rivayet eden diğer talebeler bu ziyadeyi zikretmeden nakletmişlerdir." açıklamasını yapmaktadır.⁵⁸⁴ Bu durum, idrac yapan ravinin Abdurrahman b. Nemr olduğuna işaret eder.

Netice itibariyle İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği "Hz. Peygamber zekerine dokunan kişiye abdest almasını emretmiştir. **Kadınlarda da aynı şekildedir.**" hadisi müdrec bir hadistir. Hadise idrac edilen "والمراة مثل ذلك" ifadesi Zühri'nin naklettiği hadisten yaptığı bir istinbattan ibarettir. Zira Zühri, hadisin zahirinde sadece erkeklere yönelik emredilen bu hükmün kadınlar için de geçeli olduğunu ifade etmiştir. Fakat, onun bu açıklaması

⁵⁸² İbn Mâce, "Tahâret", 63.

⁵⁸³ İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-ricâl* (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Beyrut, 1418/1997, c. 5, s. 477.

⁵⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Tahâret", 145 (Hadis no. 636).

sonrakiler tarafından temyiz edatı (قال) kaldırılarak Hz. Peygamber'in sözlerine idrac edilmiştir. Ebû Hâtim bu ziyadenin açık bir şekilde müdrec olduğunu söylemese de "وَلَيْسَ فِي الْحَدِيثِ ذِكْرُ الْمَرَأَةِ" diyerek bu duruma dolaylı olarak işaret etmiştir.

2.3. Uykudan Kalkan Kişinin Abdest Alacağı Zaman Elini Kaba Sokmadan Önce Yıkaması İle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, uykudan kalkan kişinin abdest alacağı zaman elini kaba sokmadan önce yıkaması ile ilgili rivayette yer alan "sağ eliyle kaptan su alıp sol eline döksün..." kısmının hadisten olmadığını belirtmiştir. Müellif bu hadisin müdrec olduğuna işaret etmektedir. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

۱۷۰- قال أبو محمد: وذكر أبي حديثاً رواه حفص بن عبد الله النيسابوري عن إبراهيم بن طهمان، عن هشام بن حسان، عن محمد بن سيرين، عن أبي هريرة، وسهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة؛ قال: قال رسول الله (ص): إذا استيقظ أحدكم من منامه، فليغسل كفيه ثلاث مرات قبل أن يجعلها في الإناء؛ فإنه لا يدري أين باتت يده، ثم ليغتفر بيمينه من إنائه، ثم ليصب على شماله فليغسل مقلته.

قال أبي: ينبغي أن يكون: «ثم ليغتفر بيمينه...»، إلى آخر الحديث، من كلام إبراهيم بن طهمان؛ فإنه قد كان يصل كلامه بالحديث؛ فلا يميزه المستمع.

Ebû Muhammed (İbn Ebî Hâtim) dedi ki, babam Hafs b. Abdullah en-Nîsâbûrî → İbrahim b. Tahmân → Hişâm b. Hassân → Muhammad b. Sîrîn → Ebû Hüreyre, (başka bir tarikten Hişam) → Süheyl b. Ebî Sâlih → Babası (Ebû Sâlih) → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet edilen Resûlullah'ın (sav.) "Sizden biriniz uyandığı zaman kabın içine ellerini sokmadan önce iki elini üç kere yıkasın. Çünkü gece uyurken ellerinin nerede gecelediğini bilemez. **Sonra sağ eliyle kaptan su alıp sol eline döksün ve makatını yıkasın.**" buyurduğunu nakletmiş ve şöyle demiştir: "Sonra sağ eliyle..." ifadesi İbrahim b. Tahmân'ın açıklamasından olmalıdır. Zira o kendi sözünü hadis (metni) ile beraber zikrettiği için hadisi duyan talebeler onu ayıramamıştır.⁵⁸⁵

Açıklama:

Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, Ebû Dâvud'un *es-Sünen*, Tirmizî'nin *el-Câmi*, Nesâî'nin *es-Sünen (el-Müctebâ)* ve İbn Mâce'in *es-Sünen*'inden oluşan *Kütüb-i Sitte*'in

⁵⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 1, s. 647.

tamamında geçmektedir.⁵⁸⁶ Ebû Hüreyre dışında aynı manaya gelen hadis de Hz. Aişe,⁵⁸⁷ Abdullah b. Ömer⁵⁸⁸ ve Câbir b. Abdullah⁵⁸⁹ tarafından rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde “Sonra sağ eliyle kaptan su alıp sol eline döksün ve makatını yıkasın.” ilavesi geçmemektedir.

Ebû Hâtim, açık bir şekilde bu ilavenin İbrahim b. Tahmân (ö. 163/780) tarafından yapıldığını ifade etmiştir. İbrahim b. Tahmân kendi açıklamasını Hz. Peygamber’in hadisinden ayırmadığı için talebe hadisi tahammül ederken onun yaptığı açıklamayı hadise ilave edip müdrec olmasına sebep olmuştur.

2.4. Namazda Ellerin Kaldırılacağı Yerler ile İlgili Rivayet I

İbn Ebî Hâtim, Hz. Ömer’den namazda ellerin kaldırılacağı yerler konusunda nakledilen rivayette yer alan “ثُمَّ لَا يَعُودُ” (sonra bir daha kaldırmadı)” kısmının hadisten olmadığını belirtmiş ve bu lafzın müdrec olduğuna işaret etmiştir. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

٢٥٦- وَسَأَلْتُ أَبِي وَأَبَا زُرْعَةَ عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عِيَّاشٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَرٍّ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عُمَرَ: أَنَّهُ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ، ثُمَّ لَا يَعُودُ: هَلْ هُوَ صَحِيحٌ؟ أَوْ يَرْفَعُهُ حَدِيثُ الثَّوْرِيِّ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَدِيٍّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عُمَرَ: أَنَّهُ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ حَتَّى تَبْلُغَا مَنْكَبَيْهِ، فَقَطُّ؟ فَقَالَا: سُفْيَانُ أَحْفَظُ.

وَقَالَ أَبُو زُرْعَةَ: هَذَا أَصَحُّ. يَعْنِي: حَدِيثَ سُفْيَانَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَدِيٍّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عُمَرَ.⁵⁹⁰

Babama ve Ebû Zür’a’ya, Yahyâ b. Âdem → Hasan b. Ayyâş → İbn Ebcer → el-Esved isnadıyla rivayet edilen Hz. Ömer namazın iftitah tekbirinde elini kaldırırdı ve bir daha kaldırmadı rivayeti mi yoksa Süfyân es-Sevrî → Zübeyr b. Adiy → İbrahim → el-

⁵⁸⁶ Buhârî, “Vudû”, 26; Müslim, “Tahâret”, İbn Mâce, “Tahâret”, 40; 87; Ebû Dâvud, “Tahâret” 47; Tirmizî, “Tahâret” 19; Nesâî, “Tahâret”, 1 ve 116.

⁵⁸⁷ Tirmizî, “Tahâret” 19.

⁵⁸⁸ İbn Mâce, “Tahâret”, 40.

⁵⁸⁹ A.g.e.

⁵⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelül’l-hadîs*, “Salât”, c. 2, s. 121-122 (hadis no. 256).

Esved isnadıyla rivayet edilen Hz. Ömer sadece iftitah tekbirinde elini omuzları hizasında kaldırırdı rivayeti mi sahihtir? diye sordum.

Onlar “Süfyân daha hafızdır” diye söylediler.

Ebû Zür’a, Süfyân → ez-Zübeyr b. Adiy → İbrahim → Esved → Hz. Ömer rivayetini kastederek bu daha sahihtir.” diye söyledi.

Açıklama:

İftitah tekbirinde elleri kaldırmanın meşruluğu konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd ve Berâ’ b. ‘Âzib rivayetine dayanarak Hanefî ve Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüşe göre eller sadece iftitah tekbirinde kaldırılır. Şâfi’î, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî’ye göre ise Ebû Sa’îd el-Hudrî, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr’in⁵⁹¹ rivayet ettikleri hadise dayanarak namazda eller; iftitah tekbiri, rükû’ya gideceği ve rükû’dan kalktığı zaman kaldırılır. Hatta bazı âlimler Vâil b. Hucr⁵⁹² rivayetine dayanarak secdeye giderken ve secdeden kalkarken de ellerin kaldırılmasının müstehab olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹³

İlelû’l-hadîs dışında Hz. Ömer’den nakledilen namazda ellerin kaldırılacağı ile ilgili hadisleri incelediğimiz zaman *Musannef-i İbn Ebî Şeybe*, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, *Şerhu me’âni’l-âsâr* ve *el-Hilâfiyât beyne’l-imâmeyn* gibi hadis kaynaklarında geçtiği görülmektedir. Bu rivayetlerde Yahyâ b. Âdem → Hasan b. Ayyâş → Mâlik b. Ebcer → Zübeyr b. Adî → İbrahim en-Nehâî’i eklemişlerdir → Esved isnadıyla Hz. Ömer’den rivayet ettiği metinde “ثُمَّ لَا يَعُودُ” ifadesini zikretmişlerdir.⁵⁹⁴ İbn Ebî Hâtim’in yukarıda naklettiği isnadında Zübeyr b. Adî ve İbrahim en-Nehâî’yi zikretmemiştir.

Ebû Hâtim ve Ebû Zür’a Yahyâ b. Âdem’in naklettiği “ثُمَّ لَا يَعُودُ” ziyadeli rivayeti tenkit etmiştir. Zira Yahyâ b. Âdem bu ziyadeyle Süfyân es-Sevrî’ye muhalefet etmiştir. Süfyân es-Sevrî’nin Zübeyr b. Adiy → İbrahim → el-Esved isnadıyla rivayet ettiği hadisinde “ثُمَّ لَا يَعُودُ” kısmı bulunmamaktadır. Süfyân’ın ezberi daha güçlü olduğu için

⁵⁹¹ Ebû Dâvud, “Salât”, 116

⁵⁹² Ebû Dâvud, “Salât”, 116

⁵⁹³ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, c. 2, s. 354; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, c. 1 s. 408-409.

⁵⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. 1, s. 214 (Hadis no. 2454); Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, c. 15, s. 50; Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, c. 1, s. 227; Beyhakî, *el-Hilâfiyât beyne’l-imâmeyn*, c. 2, s. 382.

Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a onun "ثُمَّ لَا يَعُودُ" ilave olmayan rivayeti tercih edip bu kısmı müdrec olarak kabul etmişlerdir.⁵⁹⁵

2.5. Namazda Ellerin Kaldırılacağı Yerler ile İlgili Rivayet II

İbn Ebî Hâtim, Abdullah b. Mes'ûd'den namazda ellerin kaldırılacağı yerler konusunda nakledilen rivayette yer alan "ثُمَّ لَا يَعُودُ" (sonra bir daha kaldırmadı)" kısmının hadisten olmadığını belirtmiş ve bu lafzın müdrec olduğuna işaret etmiştir. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

٢٥٨- وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلاَيْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عُلْفَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص) قَامَ، فَكَبَّرَ فَرَفَعَ يَدَيْهِ، ثُمَّ لَمْ يَعُدْ؟ قَالَ أَبِي: هَذَا خَطَأٌ؛ يُقَالُ: وَهُمْ فِيهِ الثَّوْرِيُّ، وَرَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ عَاصِمِ جَمَاعَةٌ، فَقَالُوا كُلُّهُمْ: إِنَّ النَّبِيَّ (ص) افْتَتَحَ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ، ثُمَّ رَكَعَ، فَطَبَّقَ، وَجَعَلَهَا بَيْنَ رُكْبَتَيْهِ. وَلَمْ يَقُلْ أَحَدٌ مَا رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ.⁵⁹⁶

Babama şu hadisi hakkında sormuştum: Süfyân es-Sevrî → Âsım b. Küleyb → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame → Abdullah b. Mes'ûd isnadıyla rivayet edildiğine göre Resûlullâh (sav.) (namazı kılacağı zaman) ayağa kalkıp elini kaldırarak tekbir ederdi ve **bunu bir daha tekrar etmezdi**.

Babam dedi ki: Bu yanlıştır. Sevrî, bu rivayette hata etmiştir. Bazı raviler, Âsım'dan rivayet ederek şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber iftitah tekbirinde elini kaldırdı. Rükû'ya varacağı zaman bir daha tekrarladi. Ellerini omuzlarına kadar kaldırırdı. Hiç kimse Sevrî'nin dediği gibi rivayet etmiştir.

Açıklama:

İbn Ebî Hâtim'in Süfyân es-Sevrî → Âsım b. Küleyb → Abdurrahman b. el-Esved → Alkame → Abdullah b. Mes'ûd isnadıyla naklettiği hadis *Müsned-i Ebû Ya'la et-Tayâlisî*, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, *Sünen-i Ebû Dâvud* ve *Sünen-i Tirmizî* gibi eserlerde de rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde ellerin sadece iftitah tekbirinde kaldırılacağı anlamındaki "ثُمَّ لَا يَعُودُ" ifadesi geçmektedir.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Hanefîlerin bu ziyade hakkındaki görüşünü bir sonraki rivayette zikredeceğiz.

⁵⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Tahâret", c. 2, s. 123-124 (hadis no. 258).

⁵⁹⁷ Ebû Dâvud, "Salât", 119; Tirmizî, "Salât", 76.

Ebû Hâtim, Süfyân es-Sevrî'nin rivayet ettiği hadiste bazı ziyadeler bulunduğuna işaret ederek tenkit etmiştir. Âsım b. Küleyb'ten Süfyân es-Sevrî, Ebû Bekr en-Nehşelî ve Abdullah b. İdrîs gibi raviler rivayet etmişlerdir. Ebû Huzeyfe ve Himmânî'nin Vekî' vasıtasıyla Süfyân es-Sevrî'den naklettikleri rivayette “تَمْ لَا يَعُودُ” ziyadesi bulunmaktadır. İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve İbn Nümejr gibi Vekî' vasıtasıyla rivayet ederken “تَمْ لَا يَعُودُ” ziyadesini zikretmemişlerdir.⁵⁹⁸ Abdullah b. İdrîs de Âsım b. Küleyb'den naklederken “تَمْ لَا يَعُودُ” ziyadesini zikretmemiştir.⁵⁹⁹ Nitekim Ebû Hâtim'den önce Abdullah b. Mübârek ise İbn Mes'ûd'un naklettiği rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.⁶⁰⁰

Hanefiler ise Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen ellerin sadece iftitah tekbirinde kaldırılır anlamındaki rivayeti kabul edip onunla amel ederler. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu rivayet *Sünen-i Ebû Dâvud* ve *Sünen-i Tirmizî* gibi eserlerde geçmektedir. Hatta Tirmizî bu İbn Mes'ûd'un rivayetini zikrettikten sonra “Hasen bir hadis” olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Berâ b. Âzib, İbn Mes'ûd'un rivayetiyle aynı anlama gelen bir hadisi de rivayet etmiştir.⁶⁰¹ Dolayısıyla Hanefilerin sadece iftitah tekbirinde elleri kaldırmaları sünnete muhalif bir uygulama değildir. Zira Efendimiz'den (sav.) namazın birkaç yerinde ve sadece iftitah tekbirinde elleri kaldırdığını anlatan rivayetler bize ulaşmıştır.⁶⁰²

2.6. Namazda Ellerin Kaldırılacağı Yerler ile İlgili Rivayet III

İbn Ebî Hâtim, namazda tekbir alırken elin kaldıracağı yerler ile ilgili rivayette yer alan “elini kaldırırdı” ifadesinin hadisten olmadığını belirtmiştir. Böylece müellif bu ifadenin müdrec olduğuna işaret ederek hadisin illetli olduğunu kabul etmiştir. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

٢٩١- وَسمعتُ أَبِي وَحَدَّثَنَا عَنْ وَهْبِ بْنِ بَيَّانٍ، عَنْ حَفْصِ بْنِ النَّجَّارِ، عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي الْأَخْضَرِ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ؛ قَالَ: كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَصَلِّي بِنَا فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ (ص)، فَكَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ، وَإِذَا رَكَعَ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ،

⁵⁹⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, c. 5, s. 173.

⁵⁹⁹ Ebû Dâvud, “Salât”, 118.

⁶⁰⁰ Tirmizî, “Salât”, 76.

⁶⁰¹ Ebû Dâvud, “Salât”, 119.

⁶⁰² M. Zâhid el-Kevserî, *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs 'an rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, Kahire, 1420/2000, s. 8.

وَكَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا سَجَدَ، وَكَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا نَهَضَ مِنَ الرَّكَعَتَيْنِ، فَإِذَا سَلَّمَ التَّغَتَّ إِلَيْنَا وَقَالَ: إِنِّي أَشَبَّهُكُمْ صَلَاةً بِالنَّبِيِّ (ص).

قَالَ أَبِي: هَذَا خَطَأٌ؛ إِنَّمَا يُرَوَّى هَذَا الْحَدِيثُ: أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ فَقَطُّ، لَيْسَ فِيهِ رَفْعُ الْيَدَيْنِ.⁶⁰³

Babam ve Vehb b. Beyân'ın bana rivayet ettiklerine göre, Hafs b. en-Neccâr → Sâlih b. Ebû'l-Ahdar → Zührî → Ebû Bekr b. Abdurrahmân b. el-Hâris isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre, Efendimizin (sav.) mescidinde namaz kılırdı. İftitâh tekbirinde, rükû' ettiğinde, rükû'dan kalktığında, secdeye gittiğinde ve ikinci reka'attan kalktığında **ellerini kaldırırdı**. Selâm verdikten sonra bize dönüp “ Şüphesiz ki, namaz olarak Hz. Peygamber'e en benzeyeniniz benimdir.” diye söylerdi.

Babam, “Bu yanlıştır. Zira sadece ‘O, tekbir ederdi’ diye rivayet edilmiştir. Söz konusu rivayette elleri kaldırmak ile ilgi hiçbir ifade yoktur.” dedi.

Açıklama:

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in namazının keyfiyetiyle ilgili Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen hadisler incelendiği zaman hepsinde “ellerini kaldırırdı” ifadesi olmadan iftitah tekbirinde ve namazın bir rükününden başka bir rüküne intikal ettiği zaman “tekbir okurdu” ifadesi geçmektedir.⁶⁰⁴

İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadîs* dışında Ebû Hüreyre'den “elleri kaldırırdı” ilaveli rivayet Dârekutnî'nin *İlel*'inde de geçmektedir. Dârekutnî'nin Amr b. Ali el-Fellâs → İbn Ebî 'Adiy → Muhammed b. 'Amr → Ebû Seleme isnadıyla ettiği rivayete göre Ebû Hüreyre namazın bir rükününden başka bir rüküne intikalinde ellerini kaldırırdı. Ebû Hüreyre “Şüphesiz ki, namaz kılmakta Hz. Peygamber'e en benzeyeniniz benimdir.” açıklamasını da yapmıştır.

2.7. Cünüp Bir Kimsenin Camiye Giremeyeceği ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, cünüp bir kimsenin camiye girmesi ile ilgili rivayette yer alan “Ancak, Peygamber (sav.), eşleri, Hz. Ali ve Hz. Fatıma müstesnadır.” kısmının hadisten olmadığını belirtmiş ve hadisin müdrec olduğuna işaret etmiştir. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

⁶⁰³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Salât”, c. 2, s. 170.

⁶⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. 1, s. 218 (Hadis no. 2496); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 14, s. 7; c. 15, s. 521; c. 16, s. 308.

٢٦٩- وسمعتُ، أبا زُرْعَةَ وَذَكَرَ حَدِيثًا حَدَّثَنَا بِهِ عَنْ أَبِي نُعَيْمٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي غَنِيَّةٍ، عَنْ أَبِي الْخَطَّابِ، عَنْ مَخْدُوجِ الدُّهْلِيِّ، عَنْ جَسْرَةَ؛ قَالَتْ: أَخْبَرْتَنِي أُمُّ سَلَمَةَ؛ قَالَتْ: خَرَجَ النَّبِيُّ (ص.) إِلَى صَرْحَةِ هَذَا الْمَسْجِدِ، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: إِنَّ الْمَسْجِدَ لَا يَصْلُحُ لِحُجُبٍ وَلَا لِحَائِضٍ، إِلَّا لِلنَّبِيِّ، وَلِأَزْوَاجِهِ، وَعَلِيٍّ، وَفَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ.

قَالَ أَبُو زُرْعَةَ يَقُولُونَ: عَنْ جَسْرَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ؛ وَالصَّحِيحُ: عَنْ عَائِشَةَ.
قال أبو محمد: قد رَوَى أَفَلْتُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ جَسْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ النَّبِيِّ (ص.) هَذَا الْحَدِيثُ؛ غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ: إِلَّا لِلنَّبِيِّ وَأَزْوَاجِهِ ... ، وَإِنَّمَا قَالَ: لَا يَصْلُحُ لِحُجُبٍ وَلَا حَائِضٍ فَقَطُّ.

Ebû Zür'a'yı, Ebû Nuaym → İbn Ebî Ganiyye Ebû'l-Hattâb → Mahdûc ez-Zühli → Cesre → Ümmü Seleme isnadıyla rivayet edilen (Bir gün) Hz. Peygamber bu caminin avlusuna çıkmış ve yüksek bir sesle: “Şüphesiz ki cami cünüp ve hayızlı kimselere uygun (bir yer) değildir. Ancak, Peygamber (sav.), eşleri, Hz. Ali ve Hz. Fatıma müstesnadır.” hadisini rivayet ederken işittim.

Ebû Zur'a devamla “Onlar (raviler) Cesre'den o da Ümmü Seleme'den rivayet etmişler. Fakat sahih olan Hz. Aişe rivayetidir.” demiştir.

Ebû Muhammed'in (İbn Ebî Hâtim) hadisle ilgili açıklaması şöyledir: Eflet b. Halife bu hadisi Cesre'den, o da Hz. Aişe'den rivayet etmiştir. Fakat o hadisinde sadece “Şüphesiz ki cami cünüp ve hayızlı kimselere uygun (bir yer) değildir.” ibaresini zikredip “Hz. Peygamber, eşleri, Hz. Ali ve Hz. Fatıma” istisnasını zikretmemiştir.⁶⁰⁵

Açıklama:

Hadis kaynaklarında bu hadis Ümmü Seleme ve Hz. Aişe tarikinden gelmiştir. Yukarıda zikredilen Ebû Nuaym → İbn Ebî Ganiyye → Ebû'l-Hattâb → Mahdûc ez-Zühli → Cesre → Ümmü Seleme isnadıyla gelen hadis, İbn Mâce,⁶⁰⁶ Taberânî'nin *el-Mü'cemü'l-kebir*⁶⁰⁷ ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*⁶⁰⁸ eserlerinde geçmektedir. İbn Mâce dışında hadisi rivayet edenler hadisi “إِلَّا لِلنَّبِيِّ، وَلِأَزْوَاجِهِ، وَعَلِيٍّ، وَفَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ” ziyadesiyle nakletmektedir. Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sındaki rivayette ise “eşleri” ifadesi yerine Hasan ve Hüseyin isimlerine yer verilmiştir. Bu hadisin metninde Hz. Peygamber,

⁶⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 137-139.

⁶⁰⁶ İbn Mâce, “Salât” 126.

⁶⁰⁷ Tâberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. 23, s. 273.

⁶⁰⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Nikâh”, 46 (Hadis no. 13400).

Hiz. Ali, Hiz. Fatıma, Hasan ve Hüseyin isimleri geçtikten sonra hadis “*Dikkat edin! dalalete düşmeyeziniz diye isimleri beyan ettim*” ifadesiyle tamamlanmıştır.

Hiz. Aişe isnadıyla gelen rivayeti ise Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde⁶⁰⁹ ve İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde⁶¹⁰ kendi isnadlarıyla → Abdolvâhid b. Ziyâd → Eflet b. Halife → Cesre b. Decâce → Hiz. Aişe isnadıyla “Ancak Hiz. Peygamber...” istisnası olmadan rivayet edilmektedir. Dolayısıyla bu rivayetler farklı bir sahâbî yani Hiz. Aişe’den gelse de *Sünen-i İbn Mâce*’de geçen Ümmü Seleme’nin rivayet ettiğı metniyle örtüşmektedir. Fakat, bazı kaynaklarda Hiz. Aişe isnadıyla “ancak Muhammed (sav.) ve ailesi istisnadır.” ziyadeli rivayet de geçmektedir.⁶¹¹

Her ne kadar İbnü’l-Mülakkın (ö. 804/1401) ve İbn Hacer gibi müteahhir hadis âlimleri Hiz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin hadisnini birbirine şahid olabileceğini söyleyeler de Ebû Zur’a gibi mütekaddim münekkit hadis âlimine göre bu hadisın sahîh tarikinin Hiz. Aişe’den olduğunu ifade etmiştir.⁶¹² Dolayısıyla Cesre’nin Ümmü Seleme’den rivayet ettiğı hadis, seneddeki ravilerden birinin yaptığı hatadan ibarettir. 33 hadis kaynağından oluşan *Câmi’u hâdimi’l-Harameyn* programında Cesre’nin Ümmü Seleme’den rivayet ettiğı hadisleri taradığımız zaman sadece 5 hadis tespit ettik. Bu hadislerin hepsi sadece tartışma konumuz olan cünüp ve hayızlı kimsenin camiye girmesinin hükmü ile ilgilidir. Halbuki Cesre’nin Hiz. Aişe’den rivayet ettiğı hadislerin sayısı 21 hadis olup sadece cünüp ve hayızlının camiye girmesinin hükmü değil, aynı zamanda kabir azabı, damân ve müskirât gibi farklı konular ile ilgilidir.

Bunun yanında Ümmü Seleme rivayetinin tarikinde bulunan raviler hadis âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Cesre bint Decâce’den rivayet eden Mahdûc ez-Zühli mechûl bir ravidir.⁶¹³ Bûsîrî ise onun hakkında “*lem yüvessak*” demiştir.⁶¹⁴ Büyük ihtimal Mahdûc bu hadisi Hiz. Aişe isnadında bulunan Eflet b. Halife’den almış ve rivayet

⁶⁰⁹ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 90.

⁶¹⁰ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, “el-İmâme fi’s-salât”, 600 (Hadis no. 1327).

⁶¹¹ İbn Râhûye, *el-Müsned* (thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belveşi), Medine, 1414/1991, c. 3, s. 1032; Dûlabî, *el-Künâ ve’l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Beyrut, 1421/2000, c. 2, s. 466; Beyhakî *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Salât”, 542 (Hadis no. 4324).

⁶¹² İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr fi tahrîci ehâdisi’s-Şerhi’l-kebîr* (thk. Mustafa Ebu’l-Çayt, Abdullah b. Süleyman ve Yasir b. Kemâl), Riyad, 1425/2004, c. 2, s.561; İbn Hacer, *İthâfî’l-hayreti’l-mehere bi zevâidi’l-mesânîdi’l-‘aşere* (thk. Dârül-mişkât li’l-bahsi’l-ilmî), Riyad, 1420/1999, c. 2, s. 55; İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 138.

⁶¹³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Suriye, 1406/1986, s. 521.

⁶¹⁴ Bûsîrî, *Misbâhu’z-zücâce fi zevâidi İbn Mâce* (thk. İvad b. Ahmed eş-Şehrî), Medine, 1424/2003, c. 1, s. 442.

ederken onu düşürmüştür. Böylece Cesre b. Decâce'den Eflet b. Halife ve Mahdûc ez-Zühli iki ravi tarafından rivayet edilmiş gibi gözükmektedir. Bundan dolayı Buhârî, Mahdûc'un Cesre'den rivayet ettiği hadise "*fîhi nazar*" demiştir.⁶¹⁵ Nitekim İbn Hazm "Mecdûh *sâkıt*"tır. Cesre'den mu'dal rivayetler aktarır." demektedir.⁶¹⁶

Mahdûc'dan rivayet eden kişi Ebu'l-Hattâb el-Hacerî de Mechûl bir ravidir.⁶¹⁷ 33 hadis kaynaklarından oluşan *Câmi'u hâdimi'l-Harameyn*'de taradığında bu ravinin sadece altı hadis rivayet ettiği görülmektedir. Dördü konumuz olan cünüp ve hayızlı kişinin camiye girmesinin hükmü hakkındadır. Ondan bu hadisleri rivayet eden ravi Abdulmelik b. Humeyd b. Ebî Ganiyye'dir. Kalan iki hadis ise Hz. Hasan'nın doğumuyla ilgilidir. Ondan bu hadisleri rivayet eden Ali b. Müyessir'dir. Dolayısıyla o hadisi az ve ondan sadece iki kişi rivayet edilen biri olarak mechûl olması tabiidir. Bu sebeple Ümmü Seleme'den rivayet edilen bu hadisi ayrı bir tarik olarak kabul görüp Hz. Aişe'nin hadisine bir şâhid olarak kabul etmenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim işaret edildiği gibi Ebû Zur'a'nın bu hadis hakkındaki kanaati de bu şekildedir.

Hz. Aişe isnadıyla gelen rivayet de bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir. Cesre b. Decâce'den rivayet eden Eflet b. Halîfe mechûl olmakla tenkit edilmiştir. Hattâbî onun hakkında "mechûl, onun hadisiyle ihticac edilmez."⁶¹⁸ İbn Hazm "Eflet meşhur değil ve sika vasfıyla bilinmiş değildir." diyerek tenkit etmişlerdir.⁶¹⁹ Begavî'nin naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel bu hadisi zayıf görüp onunla amel etmemiştir. Zira ona göre Eflet b. Halîfe mechûl bir ravidir.⁶²⁰ Fakat, onun hakkında Dârekutnî "sâlih",⁶²¹ Ahmed b. Hanbel "*mâ erâ bihi be's* (onda bir beis görmedim)"⁶²² ve Ebû Hâtim "şeyh"⁶²³ demişlerdir.

⁶¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-ricâl*, c. 8, s. 196; Zehebî, İbn Kesir ve diğer bazı âlimlere göre Buhârî bir kişiye fîhi nazar dediği zaman bu şiddetli bir cerh lafzıdır. Fakat bu görüşün bazı sebeplerden dolayı tenkit edilmiştir. Birincisi, *el-İlelü'l-kebîr*'de Buhârî'nin "lenâ fîhi nazar" söyledikten sonra Tirmizî "onun hakkında hiçbir karar vermedi (ve lem ya'zem fîhi ale's-şey)" demiştir (Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, s. 390). Buhârî bu ifadedden şiddetli bir cerhi kastetseydi Tirmizî onun ifadesini açıklarken kesin olmayan bir ifadeyle açıklamazdı. İbn Adî el-Kâmil'de Buhârî'nin bu ifadesini de şiddetli bir cerhe hamletmemiştir. (Bkz. Hâtim el-Avnî, *el-Mürselü'l-hafî ve 'alâkatühû bi't-tedlîs*, Riyad, 1418/1997, s. 440-442).

⁶¹⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Beyrut, c. 1, s. 401.

⁶¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 637.

⁶¹⁸ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, Halep, 1351/1932, c. 1, s. 38.

⁶¹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, c. 1, s. 401.

⁶²⁰ Begavî, *Şerhü's-Sünne* (thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Muhammad Zühayr el-Şâviş), Dimaşk-Beyrut, 1403/1983, c. 2, s. 46.

⁶²¹ Berkânî, *Sualâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî*, (thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), Lahor, 1404/1983, s. 17.

⁶²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 346.

⁶²³ A.g.e.

Bundan dolayı İbn Hacer, Eflet b. Halîfe'yi “sadûk” olarak nitelemiştir.⁶²⁴ Netice itibariyle bazı âlimler Hz. Aîşe'den rivayet edilen hadisi açıkça makbul olarak görmüşler. İbn Huzeyme bu hadisi *es-Sahîh*'inde rivayet ederek sahih olarak kabul etmiştir.⁶²⁵ İbnü'l-Kattân el-Fâsî (ö. 628/1231) bu hadisi sahih derecede olmasa da hasen olarak görmüştür.⁶²⁶ Zira ona göre hadisi zayıf derecesine düşürecek kusuru bulunmamaktadır.⁶²⁷

Bu hadisi makbul olarak gören âlimlerin hadis metninde “Muhammed (sav.) ve ailesi istisnadır” veya “Hz. Peygamber, eşleri, Hz. Ali ve Hz. Fatıma istisnadır” gibi ilaveler geçmemektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye bu ilavenin batıl ve mevzu olduğuna hükmetmiştir. O bu lafzın gulâtı-ı şîa tarafından uydurulduğunu söylemiştir.⁶²⁸ Netice itibariyle “*Şüphesiz ki cami cünüp ve hayızlı kimselere uygun (bir yer) değildir. Ancak, Peygamber (sav.), eşleri, Hz. Ali ve Hz. Fatıma müstesnadır.*” hadisinde zikredilen istisnanın, bu hadisin asıl metinden olmadığını ve sonradan idrac edildiğini anlaşılmaktadır.

2.8. İkinci Namazını Kaçırmak ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, ikinci namazını kaçırmak ile ilgili rivayette yer alan “onu kaldırmanın alameti de güneş ışığının sarılık alması” kısmının hadisten olmadığını belirterek bu ilavenin tabiîn tabakasında yer alan ravi'ye, Nâfi'ye, ait olduğunu ifade etmiştir. Böylece müellif bu hadisin müdrec olduğuna işaret ederek bunun bir illet olduğunu söylemiştir. Aşağıdaki rivayet bize bu durumu göstermektedir.

٤١٩- وسألت أبي عن حديث رواه الوليد، عن الأوزاعي، عن نافع، عن ابن عمر؛ قال:

قال رسول الله (ص): مَنْ فاتتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ وفواتها: أَنْ تَدْخُلَ الشَّمْسُ صُفْرَةً فَكَأَنَّمَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ؟

قَالَ أَبِي: التفسيرُ مِنْ قَوْلِ نَافِعٍ.

⁶²⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. 1, s. 336.

⁶²⁵ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, “el-İmâme fi's-salât”, 600 (Hadis no. 1327).

⁶²⁶ İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehmî ve'l-ihâm fi kitâbi'l-Ahkâm* (thk. el-Hüseyn Âyet Sa'id), Riyad, 1418/1997, c. 5, s. 332.

⁶²⁷ A.g.e., c. 5, s. 328.

⁶²⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzibü's-Sünen* (thk. İsmail b. Gazi Merhabâ), Riyad, 1428/2007, c. 1, s. 286.

İbn Ebî Hâtîm, Velîd → Evzâî → Nâfi' → İbn Ömer isnadıyla rivayet edildiğini göre Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Kim ikindi namazını kaçırırsa, **onu kaçırmanın alameti de güneşin (ışığının) sarılık almasıdır**, sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.” rivayetini sorması üzerine babası “Açıklayan cümle Nâfi' e aittir.” diye cevap verdi.⁶²⁹

Açıklama:

İkinci namazını kaçırmak hadisi incelendiğinde *İlelü'l-hadîs* dışında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Ebû Dâvud*, *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesâî* gibi temel hadis kaynaklarında da geçmekle beraber hiç birisinde ikinci namazını kaçırmanın tefsiri bulunmamaktadır.⁶³⁰ Bu durum Ebû Hâtîm'in dediği gibi tefsir cümlesinin Hz. Peygamber'e ait olmadığını bilakis Nâfi'in sözü olup hadise idrac edildiğini göstermektedir. Bazı *Sahîh-i Buhârî* şârihleri *Sünen-i Ebû Dâvud*'da⁶³¹ yer alan rivayete dayanarak bu tefsirin Evzâî'ye ait olduğunu söylemişlerdir.⁶³²

Hadise idrac edilen açıklamayı bazı şârihlerin dediği gibi Evzâî'ye nispet etmek daha uygun gözükmemektedir. Zira Abdürrezzâk'ın *Müsannef*'inde rivayet edildiğine göre İbn Cüreyc, Nâfi'den “Kim ikindi namazını kaçırırsa sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.” hadisini tahammül ettikten sonra ona “Onun kaçırması güneşin batması mı demektir?” diye sormuştur. Nâfi' de cevaben “evet” demiştir.⁶³³

Netice itibarıyla “Kim ikindi namazını kaçırırsa, **onu kaçırmanın alameti de güneşin (ışığının) sarılık almasıdır**, sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.” hadisinde bulunan “onu kaçırmanın alameti...” açıklaması Hz. Peygamber'in hadisi değildir. Bazı âlimler bu açıklamanın Evzâî'ye ait olduğunu söylemişlerse de Ebû Hâtîm bunun Nâfi' e ait olduğunu ifade etmiştir.

⁶²⁹ İbn Ebî Hâtîm, *İlelü'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 344-345.

⁶³⁰ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c. 10, s. 57; Buhârî, “Mevâkîtu's-salât”, 14; Müslim, “Mesâcid”, 200; Ebû Dâvud, “Salât”, 5; Tirmizî, “Salât”, 14; Nesâî, “Salât”, 17.

⁶³¹ Ebû Dâvud, “Salât”, 5 (Hadis no. 415).

⁶³² İbn Receb, *Fethu'l-Bârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Ebû Mu'âz Târık b. İvadullah), Riyad, 1417/1996, c. 3, s.112; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 2, s.524.

⁶³³ Abdürrezzâk, “Salât”, 99.

2.9. İmam Namazda Kur'an-ı Kerim Okurken Cemaatin Durumu ile İlgili

Rivayet

İbn Ebî Hâtim, imam namazda Kur'an-ı Kerim okurken cemaatin durumu ile ilgili rivayette yer alan “İmam Kur'an'ı okurken susunuz.” ifadesinin ravi hatasından kaynaklanarak hadis metnine ilave edildiğine işaret etmiştir. Böylece müellif, bu ifadenin müdrec olması sebebiyle hadisin illetli olduğunu kabul etmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٤٦٥- وَسمعتُ أَبِي وَذَكَرَ حَدِيثَ أَبِي خَالِدٍ الْأَحْمَرِ، عَنِ ابْنِ عَجَلَانَ، عَنْ زَيْدِ ابْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ؛ فَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا. قَالَ أَبِي: لَيْسَ هَذِهِ الْكَلِمَةُ بِالْمَحْفُوظِ، وَهُوَ مِنْ تَخَالِيطِ ابْنِ عَجَلَانَ.

وَقَدْ رَوَاهُ خَارِجَةُ بْنُ مُصْعَبٍ أَيْضًا، وَتَابَعَ ابْنَ عَجَلَانَ، وَخَارِجَةُ أَيْضًا لَيْسَ بِالْقَوِيِّ.⁶³⁴

Babamdan, Ebû Hâlid el-Ahmar⁶³⁵ → İbn ‘Aclân → Zeyd b. Eslem → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet edilen Resûlullâh'ın (sav.) “*İmam ancak kendisine uyulmak için vardır. O, Kur'an'ı okurken susunuz.*” buyurduğunu duydum.

Babam hadis ile ilgili “Bu lafız mahfûz değildir. Bu İbn Aclân'ın hatalarından biridir. Hârice b. Mus'ab İbn Aclân'a mutabaat etmiştir. Ancak Hârice sağlam bir ravi değildir.

Açıklama:

Bazı hadis kaynaklarında “*İmam ancak kendisine uyulmak için vardır.*” hadisi ile “(İmam) Kur'an'ı okurken susunuz.” ziyadesini barındıran rivayet Ebû Hâlid el-Ahmar, İbn ‘Aclân → Zeyd b. Eslem → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet edilmiştir.⁶³⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*'inde bu hadisi ziyadeli olarak rivayet ettikten sonra Ebû Hâtim'in görüşüne katılarak hadis metninde geçen “(İmam) Kur'an'ı okurken susunuz.” ifadesinin mahfûz olmadığını açıklamıştır. Ebû Hâtim ve diğer âlimler bu ilaveyi İbn Aclân'a nispet ederken Ebû Dâvud ise ziyadenin Ebû Hâlid el-Ahmar tarafından yapıldığını söylemiştir.⁶³⁷

⁶³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadis*, “Tahâret”, c.2, s. 395-396.

⁶³⁵ Onun tam ismi Ebû Hâlid Süleymân b. Hayyân el-Ahmar'dır.

⁶³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 15, s. 257; İbn Mâce, “İkâmetu's-salât”, 13; Nesâî, “İftitâh”, 30; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, c. 1, s. 217.

⁶³⁷ Ebû Dâvud, “Salât”, 69. Bu hata hatayı Ebû Hâlid'e nispet edilmes konusunda Ebû Dâvud tek kalmıştır. Onun dışında Yahya b. Ma'in, Ebû Hâtim ve Beyhakî gibi hadis âlimleri hadisteki ziyadeyi hata olarak kabul edenlerin hepsi hatayı İbn Aclân'a nispet etmişlerdir.

Bazı âlimler Ebû Dâvud'un hatayı Ebû Hâlid el-Ahmar'a nispet etmesini tenkit etmiştir.⁶³⁸ Zira Ebû Hâlid el-Ahmar, Buharî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde rivayetleri bulunan sika ravilerden biridir.⁶³⁹ Ayrıca Ebû Hâlid el-Ahmar bu ziyadeyi İbn Aclân'dan rivayet ederken tek kalmamıştır. Zira aynı ziyade Muhammed b. Sa'd el-Ensârî,⁶⁴⁰ Muhammed b. Müyesser es-Sâğânî⁶⁴¹ ve İsmail b. Ebân el-Ğanevî tarafından da rivayet edilmiştir. es-Sâğânî ve el-Ğanevî zayıf⁶⁴² olsa da Muhammed b. Sa'd sika bir ravidir.

Müslim, *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'nin rivayetine yer vermezse de ona şahid olabilecek Ebû Avâne → Katâde isnadıyla nakledilen Ebû Musa rivayetini eserine almıştır. Bu rivayete yer verdikten sonra Ebû Avâne dışında Katâde'den rivayet edilen aşağıdaki diğer tarikleri zikretmiştir:

- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe → Ebû Üsâme → Sa'îd b. Ebî 'Arûbe → Katâde
- Ebû Ğassân el-Misma'î → Mu'âz b. Hişâm → Babası Hişâm → Katâde
- İshâk b. İbrâhîm → Cerîr → Süleymân et-Teymî → Katâde

Bu tariklerden sadece Cerîr → Süleymân et-Teymî → Katâde isnadında "Kur'an'ı okurken susunuz." ziyadesi bulunmaktadır. Süleymân, Katâde'den rivayet eden diğer ravilere muhalefet etse de kendisi hâfız olduğu için Müslim onun ziyadesini kabul etmiştir.

Müslim, Ebû Musa'nın rivayetini zikrettikten sonra Ebû Bekr b. Uhti'n-Nadr isimli talebesi ona, incelediğimiz Ebû Hüreyre'nin ziyadeli olan rivayetinin durumu hakkında sormuştur. Müslim, *Sahîh*'inde bu rivayete yer vermemesine rağmen sahih olduğunu ifade etmiştir. Sahih olduğunu kabul ettiği halde niçin eserine almadığı sorusuna, kitabında ancak icmâ' edilmiş sahih hadislere yer verdiğini ifade etmiştir.⁶⁴³ Hadisin "Kur'an'ı okurken susunuz." ziyadesini kabul edenler de Müslim'in bu görüşüne

⁶³⁸ Münzirî, *Muhtasar Sünen Ebî Dâvud* (thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk), Riyâd, 1431/2010, c. 1 s. 184; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. 6, s. 15; Aynî, *Nuhabü'l-eskâr*, c. 4, s. 101.

⁶³⁹ Her ne kadar Ebû Hâlid el-Ahmar hakkında "sika" ve "sikatün emîn" denilse de bazı âlimler onun hakkında "sadûk", "sadûk leyse bi hüccce" ve "leyse bih be's lem yekûn bizâke'l-mütakîn" gibi ifadeler kullanmışlardır. Bunu ancak yüksek mertebede sikalardan olmadığını bize göstermektedir. (Onun durumu hakkında bkz. Mizzî, *Tezhibü'l-Kemâl*, c. 11 s. 394-398; İbn Hacer, *Tezhibü't-Tezhib*, c. 4. s. 181-182). Fakat yine de sonuçta hatayı Ebû Hâlid'e nispet edilmesi konusunda Ebû Dâvud tek kalmıştır.

⁶⁴⁰ Nesâî, "İftitâh", 30; Dârekutnî, *es-Sünen*, c. 2 s. 115, Hadis no. 1243.

⁶⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 14, s. 469.

⁶⁴² Beyhakî, *el-Kirâe halfe'l-imâm*, s. 131.

⁶⁴³ Müslim, "Salât", 62 ve 63.

dayanak olarak kullanmışlarsa da aslında onun ifadesi dolaylı olarak aslında bu ziyade konusunda ihtilaf olduğuna da işaret etmektedir.

Dârekutnî ve Beyhakî ise Müslim'in sahih olarak kabul ettiği Ebû Musa el-Eş'arî'nin rivayetindeki ziyadeyi tenkit etmiştir. Onlara göre her ne kadar Süleymân et-Teymî sika bir râvi olsa da bu ziyadeyle Hişâm ed-Destüvâî, Sa'îd, Şu'be, Hemmâm, Ebû 'Avâne, Ebân ve 'Adî b. Ebî 'Umâre gibi Katâde'nin hâfız talebelerine muhalefet etmiştir.⁶⁴⁴

Âlimlerin “(İmam) Kur'an'ı okurken susunuz.” ziyadesi hakkındaki görüşlerini özetlemek gerekirse bu görüşleri biri kabul eden diğeri reddeden üzere iki görüş altında toplamak mümkündür. Müslim, İbn Abdilberr, Münzirî ve Aynî gibi bazı âlimler hem Ebû Hüreyre hem de Ebû Musa'nın rivayetindeki ziyadeyi “ziyadetü's-sikâ makbuldür” kaidesi gereği olarak kabul etmişlerdir. Bunun yanında iki farklı sahâbîden gelen bu hadislerin birbirlerini takviye edebileceğini söylemişlerdir. Yahyâ b. Ma'in,⁶⁴⁵ Ebû Hâtim, Ebû Dâvud ve Beyhakî gibi bazı âlimler ise Ebû Hüreyre rivayetindeki ziyadeyi rivayet eden ravinin kendisinden daha mütkın ve hâfız ravilere muhalefet ettikleri için tenkit etmişlerdir. Dolayısıyla hata sebebiyle şâz veya münker durumuna düşen bu ziyadeye müdrec hükmü verilebilir.

2.10. Cuma Namazına Bir Reka'atla Yetişmek İle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, Cuma namazına bir reka'atla yetişmek ile ilgili rivayette yer alan “Cuma” kelimesinin hadisten olmadığını ifade etmiştir. Bu kelime ravinin hatası sebebiyle hadis metnine ilave edilmiştir. Dolayısıyla müellif, bu ifadenin müdrec olması sebebiyle hadisin illetli olduğunu kabul etmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٤٩١- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ بَقِيَّةٌ، عَنْ يُوسُفَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ،

عَنِ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنْ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ وَغَيْرَهَا، فَقَدْ أَدْرَكَ؟

قَالَ أَبِي: هَذَا خَطَأٌ؛ الْمَثْنُ وَالْإِسْنَادُ؛ إِنَّمَا هُوَ: الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ

النَّبِيِّ (ص): مَنْ أَدْرَكَ مِنْ صَلَاةِ رَكْعَةً، فَقَدْ أَدْرَكَهَا.

⁶⁴⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, c. 2 s. 121, Hadis no. 1250; Beyhakî, *el-Hilâfât beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe ve eshâbih*, c. 2, s. 473-474.

⁶⁴⁵ Yahyâ b. Ma'in, İbn Aclân'ın ziyadesi hakkında “leyse bi şey” denilmiştir (bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 2 s. 223, Hadis no. 2891.

وَأَمَّا قَوْلُهُ: مِنْ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ ... ، فَلَيْسَ هَذَا فِي الْحَدِيثِ، فَوَهُمْ فِي كَلْبِهِمَا.⁶⁴⁶

Babama, Bakıyye → Yûnus → Zührî → Sâlim → İbn Ömer isnadıyla rivayet edilen Resûlullâh'ın (sav.) “*Her kim Cuma ve diğer namazın bir rek'atına yetişirse o namaza yetişmiş olur.*” buyurduğuna dair hadisini sordum.

Babam “Hem isnadda hem de metinde hata bulunmaktadır. Doğru olan ise şudur: Zührî → Ebû Salame → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet edilendir. Bu rivayette Efendimiz (sav.) “*Her kim namazın bir rek'atına yetişirse o namaza yetişmiş olur*” diye buyurmuştur. Ancak hadiste yer alan “Cuma namazından” ifadesi ise hadisten değildir. Dolayısıyla ravi isnad ve metinde hata yapmıştır.

Açıklama:

Ebû Hâtîm, Bakıyye → Yûnus → Zührî → Sâlim → İbn Ömer isnadıyla rivayet edilen bu hadisi isnad ve metin açısından tenkid etmiştir. Ona göre bu hadisin sahih isnadı Zührî → Ebû Salame → Ebû Hüreyre'dir. Bakıyye'nin rivayeti isnad açısından problemlidir. Halbuki diğer raviler herhangi bir namazla kayıtlamadan mutlak olarak “*Her kim namazın bir rek'atına yetişirse o namaza yetişmiş olur.*” şeklinde rivayet etmişlerdir.

Mâlik b. Enes,⁶⁴⁷ Evzâî, İbn Cüreyc, Süfyân b. Uyeyne,⁶⁴⁸ Şu'ayb b. Ebî Hamza, Abdurrahmân b. İshâk, Abdulvehhâb b. Ebî Bekr, Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî,⁶⁴⁹ Kurra b. Abdurrahmân, Ma'mer b. Râşid, İbrâhîm b. Ebî 'Ulbe⁶⁵⁰ ve Yezîd b. el-Hâdî gibi raviler bu hadisi Zührî → Ebû Salame → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet etmişlerdir. Bakıyye, Yûnus vasıtasıyla Zührî'den rivayet ederken Sâlim → İbn Ömer isnadını kullanarak teferrüd etmiştir.⁶⁵¹ Fakat Abdullah b. Mübârek ve İbn Vehb gibi raviler Yûnus'tan rivayet ederken Zührî → Ebû Salame → Ebû Hüreyre isnadıyla “Cuma namazı” ifadesi olmadan rivayet etmiştir.⁶⁵² Her ne kadar başta sanki Yûnus, Zührî'nin

⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *İlelû'l-hadîs*, “Tahâret”, c. 2, s. 431-432.

⁶⁴⁷ Buhârî, “Mevâkîtu's-salât”, 29; Tahâvî, *Serhu müşkili'l-âsâr*, c. 6, s. 93.

⁶⁴⁸ İbn Huzeyme, c. 3, s. 172, Hadis no. 1848.

⁶⁴⁹ Nesâî, “Mevâkîtu", 30.

⁶⁵⁰ Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, c. 1, s. 415; Müslim, “Mesâcid”, 162.

⁶⁵¹ İbn Mâce, “İkâmetu's-salât”, 91; Nesâî, “Mevâkîtu", 30; Dârekutnî, *en-Sünen*, c. 2, s. 321, Hadis no. 1606; A.mlf., *Etrâfü'l-ğarâib ve'l-efrâd*, c. 1, s. 120.

⁶⁵² Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, c. 10, s. 389, Hadis no. ; Müslim, “Mesâcid”, 162; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. 6, s. 92.

diğer talebelere muhalefet ettiği görölse de İbn Mübârek'in rivayet ettiği hadis bize hatanın Yûnus'tan kaynaklanmadığını göstermektedir.

Bakıyye her ne kadar bazı âlimler tarafından meşhur ravilerden rivayet ettiği zaman sika ve sadûk olarak kabul edilse de onu cerh eden âlimler de az değildir. Zira kendisi zayıf ravilerden çokça rivayet etmekle beraber aynı zamanda onlardan rivayet ederken tedlîs de yapardı. Hatta o tedlîsü't-tesviye yapmakla bilinen raviler arasında kabul edilmiştir. Nitekim Bakıyye, bu rivayette Yûnus'dan rivayet ederken tedlis ihtimaline delalet eden 'an lafzını kullanmıştır.

İbn Huzeyme, metinde “Cuma namazı” ifadesi bulunan rivayetin manen nakledildiğini söylemiştir. Zira Efendimizin ifadesi Cuma namazı dahil bütün namazları kapsayacak şekildedir. İbn Hibbân ise *Sahih*'inde “ذَكَرُ الْخَبَرِ الدَّالِّ عَلَى أَنَّ الطَّرْقَ الْمَرْوِيَّةَ” “فِي خَبَرِ الزُّهْرِيِّ مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْجُمُعَةِ رَكْعَةً كُلَّهَا مُعَلَّلًا لَيْسَ يَصِحُّ مِنْهَا شَيْءٌ” isimli başlık açarak Zührî tarikinden “Cuma namazı” ilaveli olarak nakledilen bütün rivayetlerin illetli olduğu görüşünü savunmuştur.⁶⁵³

Usâme b. Zeyd el-Leysî ve Sâlih b. Ebi'l-Ahdar gibi bazı raviler, Bakıyye'nin yaptığı “Cuma namazı” ilavesini görünüşte destekleyecek şekilde Zührî → Ebû Salame → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet etmişlerdir.⁶⁵⁴ Fakat bunların hepsi zayıf ravi oldukları için Bakıyye'nin hadisine mütâba'ât olamamıştır.⁶⁵⁵

Mâlik,⁶⁵⁶ Evzâ'i,⁶⁵⁷ ve Ma'mer⁶⁵⁸ gibi bazı âlimler bu hadisi Zührî'den rivayet ettikten sonra onun “Her kim Cuma namazının bir reka'atına yetişirse kalan bir reka'atını tamamlasın.” veya “Cuma da namazdandır.”⁶⁵⁹ ifadesine yer vermiştir. Büyük ihtimal Zührî'nin “Cuma namazı” açıklaması Bakıyye, Usâme b. Zeyd ve Sâlih b. Ebi'l-Ahdar gibi zayıf raviler tarafından yanlışlıkla hadis metnine ilave edilmiştir.

⁶⁵³ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, c. 4, s. 352.

⁶⁵⁴ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, c. 3 s. 174 (Hadis no. 1851); Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, c. 1, s. 245 (Hadis no. 644).

⁶⁵⁵ İbnü'l-Kayserânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, s. 308; A.mlf., *Zehîretü'l-huffâz*, c. 4, s. 2180; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, c. 1, s. 469.

⁶⁵⁶ Mâlik, *el-Muvatta'* (A'zamî), “Cenâiz”, 350.

⁶⁵⁷ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, c. 3 s. 173, Hadis no. 1849, 1850.

⁶⁵⁸ Abdürrezzâk, *es-Müsannef*, c. 3, s. 235 (Hadis no. 5478).

⁶⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, c. 1, s. 244 (Hadis no. 641).

2.11. Oruçlu ve İhramlı Kimsenin Hacamat Yaptırması ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, oruçlu ve ihramlı kimsenin hacamat yaptırması ile ilgili rivayette yer alan “Oruçlu ve ihramlı iken” ifadesinin hadis metninden olmadığını belirtmiştir. Bunun için müellif hadis metnine ilave edilen bu ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٦٦٨- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص) احْتَجَمَ وَهُوَ صَائِمٌ مُحْرَمٌ؟ فَقَالَ: هَذَا خَطَأٌ؛ أَخْطَأَ فِيهِ شَرِيكٌ، وَرَوَى جَمَاعَةٌ هَذَا الْحَدِيثَ، وَلَمْ يَذْكُرُوا: صَائِمًا مُحْرَمًا؛ إِنَّمَا قَالُوا: احْتَجَمَ وَأَعْطَى الْحَجَّامُ أَجْرَهُ .

فَحَدَّثَ شَرِيكٌ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ جَفْظِهِ بِأَخْرَةٍ، وَقَدْ كَانَ سَاءَ جَفْظُهُ، فَعَلِطَ فِيهِ.⁶⁶⁰

Babama, Şerîk → ‘Âsım el-Ahvel → Şa’bî → İbn Abbâs isnadıyla rivayet edilen Hz. Peygamber’in oruçlu ve ihramlıyken hacamat yaptırdığına dair hadisi sordum.

O, bu yanlıştır. Şerîk bu rivayette hata etmiştir. Bazı raviler bu hadisi “oruçlu ve ihramlı iken” ifadesini zikretmeden “Efendimiz (sav.) hacamat yaptırıp hacamatçıya ücretini vermiştir” şekilde nakletmişlerdir. Şerîk hayatının sonlarında bu hadisi hafızasından nakletmiştir. O zamanda hafızasının zayıf olması sebebiyle hata etmiştir.

Açıklama:

Hz. Peygamberin oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırması ile ilgili rivayetler Kütüb-i sitte ve diğer eserlerde Ali b. Ebî Tâlib,⁶⁶¹ Ebû Sa’îd el-Hudrî, Abdullah b. Abbâs, Câbir b. Abdullah⁶⁶² ve Enes b. Mâlik⁶⁶³ gibi sahâbiler tarafından da rivayet edilmiştir. İbn Ebî Hâtim’in eserinden inceleyeceğimiz hadis İbn Abbâs isnadıyla geldiği için burada daha çok onun rivayetleri çerçevesinde tetkik edilecektir.

Hacamat hadisi İbn Abbâs’dan birkaç ravi rivayet etmiştir. Bunların isnadları şu şekilde gösterilebilir:

... → Yezîd b. Ebî Ziyâd → Miksem → İbn Abbâs

... → Eyyûb → İkrime → İbn Abbâs

... → Abdullah b. Tâvus → Tâvus → İbn Abbâs

... → ‘Âmir eş-Şa’bî → İbn Abbâs

⁶⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadîs*, “Zekât ve sadaka”, c. 3, s. 28-29.

⁶⁶¹ Ahmed . Hanbel, *el-Müsned*, c. 2, s. 348

⁶⁶² İbn Mâce, “Menâsik”, 87.

⁶⁶³ İbn Mâce, “Ticârât”, 10; Bezzâr, *el-Müsned*, c. 13, s. 239 (Hadis no. 6744).

Yezîd b. Ebî Ziyâd zayıf, Miksem ise sadûk bir ravi olarak bilinmektedir. Bu ravilerin naklettiği hadiste “Efendimiz (sav.) oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırmıştır.” şeklinde rivayet edilmektedir.⁶⁶⁴

İkrime’nin İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre “Hz. Peygamber oruçlu iken hacamat yaptırmıştı. Yine o ihramlı iken hacamat yaptırdı.”⁶⁶⁵ İkrime’den gelen başka bir rivayette sadece “Hz. Peygamber oruçlu iken hacamat yaptırmıştır.” ifadesi geçmektedir.⁶⁶⁶ Bu rivayetlerin zahir anlamına göre Efendimiz (sav.) bir zamanda oruçlu iken ve diğer zamanda ihramlıyken olmak üzere iki hacamat yaptırmıştır. Bu hadisin zahir anlamına göre Efendimizin (sav.) hacamat yaptırması iki farklı zamanda vuku bulmuştur. Başka bir deyişle Hz. Peygamber oruçlu ve aynı zamanda ihramlı iken hacamat yaptırmamıştır.⁶⁶⁷

Buhârî’nin İkrime isnadıyla rivayet ettiği hadisler göz önünde bulundurulursa büyük ihtimal Yezîd b. Ebî Ziyâd → Miksem → İbn Abbâs isnadıyla rivayet edilen “Efendimiz (sav.) oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırmıştır.” hadisinin ihtisar edilmiş şeklidir.⁶⁶⁸ Nitekim Humeydî bu rivayetin “هَذَا رِيحٌ” yani çok zayıf olduğuna işaret etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber hiçbir zaman aynı zamanda oruçlu ve ihramlı olmamıştır. Mekke fethine Ramazan ayında çıkmış, fakat o zamanda Efendimiz (sav.) ihramlı değildi. Vedâ haccında ise ihramlı olduğu halde oruç tutmamıştır. Zira Hac ibadeti Ramazan’da değil Zilhicce ayında yapılmaktadır.⁶⁶⁹

Tirmizî ise Abdülvâris → Eyyûb → İkrime → İbn Abbâs isnadıyla Buhârî ve Ebû Dâvud’dan farklı olarak Miksem’in rivayeti gibi “Efendimiz (sav.) oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırmıştır.” şeklinde rivayet etmiştir. Hadisi naklettikten sonra bunu “hasen sahih” diye nitelemiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁴ Ebû Dâvud, *el-Müsned*, c. 4, s. 419 (Hadis no. 2823); Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. 4, s. 213 (Hadis no. 7541); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 3, s. 348; c. 4, s. 356-357; İbn Mâce, “Siyâm” 18; “Menâsik”, 87; Ebû Dâvud, “Siyâm”, 29.

⁶⁶⁵ Buhârî, “Savm”, 32.

⁶⁶⁶ Buhârî, “Savm”, 32; Ebû Dâvud, “Siyâm”, 29.

⁶⁶⁷ San’ânî, *Sübülu’s-selâm*, c. 1, s. 569.

⁶⁶⁸ Ebû Dâvud, “Savm”, 32 (2373 nolu hadisin dipnotu).

⁶⁶⁹ İbn Hacer, *et-Telhîsu’l-habîr*, c. 2, s. 415; San’ânî, *Sübülu’s-selâm*, c. 1, s. 569.

⁶⁷⁰ Tirmizî, “Savm”, 61.

Tâvus'un İbn Abbâs'tan rivayet ettiği metninde ise "Hz. Peygamber hacamat yaptırdı ve hacamatçıya ücretini verdi." diye anlatılmaktadır.⁶⁷¹ Şa'bî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre de "Hz. Peygamber hacamat yaptırdı ve hacamatçıya ücretini verdi." şeklindedir.⁶⁷²

İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inden incelediğimiz hadis ise Şa'bî → İbn Abbâs isnadıyla gelmiştir. Şerîk, 'Âsım el-Ahvel → Şa'bî → İbn Abbâs isnadıyla "Hz. Peygamber oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırmıştır." diye rivayet etmiştir. Ebû Hâtim, Şa'bî → İbn Abbâs isnadıyla nakledilen hadiste "oruçlu ve ihramlı iken" ifadesinin bulunmadığını, bu ifadenin Şerîk'in yaptığı hata sebebiyle Şa'bî'nin rivayetine ilave edildiğini belirtmiştir. Şa'bî'nin rivayet ettiği metin "Efendimiz (sav.) hacamat yaptırıp hacamatçıya ücretini vermiştir." şeklindedir. Bu metin Tâvus'un İbn Abbâs'dan rivayet ettiği metinle aynıdır. Nitekim Şerîk'in hayatının sonlarında hafızası zayıflamış, bu sebeple hadis naklederken hata etmiştir.

2.12. Evladın Ebeveynin Hac Farızasını Yerine Getirmesi İle İlgili Rivayeti

İbn Ebî Hâtim, evladın ebeveynin hac farızasını yerine getirmesi ile ilgili rivayette yer alan "*Babanın en büyük evladıysan*" ifadesinin hadis metninden olmadığını belirtmiştir. Bunun için müellif hadis metnine ilave edilen söz konusu ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

۸۳۸- وسألت أبي عن حديثٍ رواه زيدُ ابنُ الحُبَاب، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يَوْسُفَ ابْنِ مَاهِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ؛ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أَبِي أَدْرَكَتْهُ فَرِيضَةُ الْحَجِّ، فَمَاتَ وَلَمْ يَحْجَّ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: إِنْ كُنْتَ أَكْبَرَ وَلَدِ أَبِيكَ، فَحُجَّ عَنْهُ. قَالَ أَبِي: لَيْسَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْحَدِيثِ: أَكْبَرَ وَلَدِ أَبِيكَ، غَيْرَ هَذَا الْحَدِيثِ.⁶⁷³

Zeyd b. el-Hubâb → Süfyân es-Sevrî → Mansûr b. el-Mu'temir → Mücâhid → Yûsuf b. Mâhik → Abdullah b. ez-Zübeyr isnadıyla rivayet edildiğine göre bir adam

⁶⁷¹ Ahmed . Hanbel, *el-Müsned*, c. 4, s. 114; Müslim, "Müsâkât ve Müzâra'a", 65; İbn Mâce, "Ticârât", 10; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, c. 4, s. 449 (Hadis no. 8238).

⁶⁷² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, c. 4, s. 250 (Hadis no. 2362); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 4, s. 53.

⁶⁷³ İbn Ebî Hâtim, *İlelû'l-hadîs*, "Menâsik", c.3 s. 250

Efendimiz'e (sav.) şöyle demiştir: Ya Resûlullah, babam haccı eda etme farızasına yetişmiş fakat hacedememişti, onun yerine hacedeyim mi? Efendimiz (sav.) “**Sen bâbanın en büyük evladıysan onun yerine haccet.**” diye buyurduğuna dair hadisi babama sorduğumda o, “Bu hadiste geçen ‘bâbanın en büyük evladı’ ifadesinin hadisten olmadığını söyledi.

Açıklama:

Hadis kaynakları incelendiğinde bir adamın vefat eden babasının hac farızasını eda etme konusundaki hadis Abdullah b. Abbâs,⁶⁷⁴ Abdullah b. ez-Zübeyr⁶⁷⁵ ve Ebû Rezîn⁶⁷⁶ tarafından rivayet edilmiştir. el-Fazl b. Abbâs ve İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bazı tariklerde ise Hz. Peygamber'e soru soran kişinin bir kadın olduğu anlatılmıştır.⁶⁷⁷ Efendimize soru soran kişinin kimliği konusundaki ihtilaflar bir tarafa bırakılırsa Abdullah b. Zübeyr dışındaki rivayetlerin hiçbirinde “babanın en büyük evladıysan” ifadesi zikredilmemiştir.

Efendimizin yaptığı veda haccında meydana gelen bu olay ile ilgili her ne kadar ufak tefek farklılıklar bulunsa da büyük ihtimalle rivayetler aynı vakaya delalet etmektedir.⁶⁷⁸ Abdullah b. Zübeyr rivayeti dışındaki rivayetler “babanın en büyük evladıysan” ifadesini zikretmeme konusunda ittifak etmişlerdir. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr* isimli eserinde Abdullah b. Zübeyr'in ilaveli olan rivayetine yer vermekle birlikte aynı zamanda diğer sahâbîlerin rivayetlerine de uyacak şekilde ilavesiz olan rivayete de yer vermiştir. İbnü'z-Zübeyr'den gelen bazı rivayetlerde bulunan ihtilaf, Ebû Hâtim'in mezkûr hadisin metninde bulunan “babanın en büyük evladıysan” ifadesinin hadisten olmadığı görüşünü desteklemiştir.

⁶⁷⁴ Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 11; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. 6, s. 370.

⁶⁷⁵ Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 11, 14.

⁶⁷⁶ Ebû Dâvud, “Menâsik”, 25; Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 10.

⁶⁷⁷ Buhârî, “Hac”, 1; “Cezâu's-sayd”, 23, 24; “Megâzî”, 77; “İsti'zân”, 2; Müslim, “Hac”, 407; Nesâî, “Menâsikü'l-hac”, 8, 9, 12; İbn Hacer, bazı rivayetlere dayanarak soru soran kişi Husayn b. 'Avf el-Has'amî isimli bedevî bir adam olduğunu tercih etmiştir. Bu bedevî yanına kızını alarak onu Hz. Peygamber'e soru sormaya emretmiştir. Onun yaptığından tam ilgi görmeyince bedevî kendisi sormuştur (bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 4, s. 68). Mu'âsır hadis araştırmacılarından Nâsirüddîn el-Elbânî ise soru soran kişi erkek olduğu anlatan rivayet şâz veya münker olarak kabul edip mahfûz olan kadın olduğunu ifade etmiştir.

⁶⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 4, s. 68

2.13. Mekke Fethi ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, Muhammed b. İshak tarafından rivayet edilen Mekke fethi ile ilgili hadisin sonundaki açıklamanın İbn İshak’a ait olup hadise ilave edildiğini ifade etmiştir. Müellif bu hadisin müdrec olması sebebiyle illetli olduğunu kabul etmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٨٥٩- وسألتُ أبي عن حديثٍ رَوَاهُ محمدُ ابنُ إسحاقَ، عنُ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عنُ عُبَيْدِ اللَّهِ بنِ عبدِ اللَّهِ بنِ أَبِي ثَوْرٍ، عنُ صَفِيَّةَ ابْنَتِ شَيْبَةَ؛ قَالَتْ: إِنِّي لَأَنْظُرُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) الْغَدَاةَ، وَهُوَ قَائِمٌ عَلَى بَابِ الْكَعْبَةِ، بِيَدِهِ حَمَامَةٌ مِنْ عِيدَانٍ وَجَدَهَا فِي الْبَيْتِ، فَكِرْهَهَا؟ قَالَ أَبِي: مَا بَعْدَ هَذَا الْكَلَامِ، فَهُوَ مِنْ كَلَامِ ابْنِ إِسْحَاقَ؛ قَوْلُهُ: فَلَمَّا قَامَ عَلَى الْبَابِ، رَمَى بِهَا، ثُمَّ جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) فِي الْمَسْجِدِ، حَتَّى فَرَغَ مِنْ مَقَالَتِهِ، فَقَامَ إِلَيْهِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ - وَمِفْتَاحُ الْكَعْبَةِ فِي يَدِهِ - قَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، اجْمَعْ لَنَا الْحِجَابَةَ مَعَ السِّقَايَةِ، فَلْيَكُنْ إِلَيْنَا جَمِيعًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): أَيْنَ عُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ؟، فَدُعِيَ لَهُ، فَقَالَ: هَاكَ مِفْتَاحُكَ، فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) مَكَّةَ، هَرَبَ عِكْرَمَةُ بْنُ أَبِي جَهْلٍ، فَلَحِقَ بِالْيَمَنِ، فَقَدْ رَزَعَمَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ: أَنَّهُ كَانَ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ (ص) بِقَتْلِهِ.

قَالَ أَبِي: هَذَا كُلُّهُ مِنْ كَلَامِ ابْنِ إِسْحَاقَ، إِلَّا مَا وَصَفْنَا فِي أَوَّلِ الْحَدِيثِ.⁶⁷⁹

Babama, Muhammad b. İshâk → Muhammad b. Ca'fer b. ez-Zübeyr → Ubeydullah b. Abdullah b. Ebû Sevr isnadıyla rivayet edilen Safiyye bint Şeybe'nin "Öğle vaktinde Hz. Peygamber'i halde görüyorum." hadisini sordum.

Babam şöyle cevap verdi: Bu sözden sonra gelen sözler İbn İshâk'a aittir. Onun ifadesi "(Kabe) kapısında durduğunda onu atmıştır. Sonra konuşmasını bitirinceye kadar Mescid-i Haram'da oturmuştur. Kabe anahtarını tutarak Ali b. Ebû Tâlib Efendimiz'e (sav.) gelip, "Ey Allah'ın Resûlü Kabe'nin perdedarlığı ve hacıları sulama görevleri bizde toplansın mı?" diye talepte bulunmuştu. Resûlullah (sav.) "Osman b. Talha nerede?" diye sormuştu. O çağırıldı. Hz. Peygamber (sav.) "İşte bu senin anahtarın" diye buyurdu. Hz. Peygamber Mekke'ye girdiğinde İkrime b. Ebû Cehl oradan kaçıp Yemen'e gitmiştir. Bazı âlimler onun Hz. Peygamber'in onun hakkında verdiği öldürülmesi emri sebebiyle kaçtığını ileri sürmüşlerdir.

Açıklama:

⁶⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Menâsik", c. 3, s. 272

Hadis metninde biraz farklılık bulunsa da yukarıda Safiyye bnt. Şeybe tarafından nakledilen hadis aynı isnadla Ebû Dâvud ve İbn Mâce tarafından da rivayet edilmiştir.⁶⁸⁰ Onların rivayetinde Ebû Hâtîm'in dediği gibi sadece Efendimizin (sav.) tavaf olayı mevcuttur. Hz. Ali ile onun arasındaki konuşma, Kabe'nin anahtarının Osman b. Taha'ya teslim edilmesi ve İkrime'nin kaçtığı bilgisi gibi ifadeler zikredilmemiştir.

İbn İshak, *Siyer*'inde Muhammad b. Ca'fer → Ubeydullah b. Abdullah → Safiyye bnt. Şeybe isnadıyla Efendimizin Mekke'ye girdiğini, Kabe etrafında tavaf ettiğini ve Kabe'ye girdiğini aktardıktan sonra, “فَحَدَّثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ” mechûl ravilerden oluşan bir isnadı zikrederek bazı olaylar aktarmıştır. Daha sonra Kabe'nin perdedarlığı ve hacıların sulama görevleri hakkında Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında geçen konuşmaları nakletmiştir.⁶⁸¹ Dolayısıyla rivayetin ikinci kısmı zikredilen isnadın metni değildir. Nitekim Ebû Hâtîm sonraki sözlerin hepsinin İbn İshak'a ait olduğunu ifade etmiştir.

2.14. Bedir Savaşı İle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtîm, Muhammed b. İshak tarafından rivayet edilen Bedir savaşı hakkındaki hadisinden sonra gelen açıklamanın İbn İshâk'a ait olup temyiz edati olmadan hadis metnine ilave edildiğini ifade etmiştir. Müellif bu hadisin müdrec olması sebebiyle illetli olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٩٨١- وسمعتُ أَبِي وَحَدَّثَنَا عَنْ هَلَالِ بْنِ الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ -وَهْشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ-: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) التَّقَى هُوَ وَالْمَشْرُكُونَ بِبَدْرٍ صَبِيحَةَ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، لِسَبْعِ عَشْرَةَ خَلَّتْ مِنْ رَمَضَانَ، ثُمَّ تَنَامَ الْوَحْيُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص)، وَمَضَى مُصَدِّقًا لِمَا جَاءَ بِهِ، قَدْ قَبِلَهُ بِقَبُولِهِ، وَتَحَمَّلَ مَا حُمِّلَ عَلَى رِضَا الْعِبَادِ وَسَخَطِهِمْ. وَلِلنَّبِيِّ أَثْقَالٌ وَمَوْنَةٌ؛ لَا يَسْتَطِيعُ لَهَا إِلَّا أَهْلُ الْقُوَّةِ وَالْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ، بِعَوْنِ اللَّهِ وَقُوَّتِهِ؛ لِمَا يُلْقَوْنَ مِنَ النَّاسِ، وَمِنْ رَدِّهِمْ عَلَيْهِمْ.

قَالَ أَبِي: الْحَدِيثُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ؛ قَدْ أَسْقَطَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ مِنَ الْوَسْطِ. قَوْلُهُ: «ثُمَّ تَنَامَ الْوَحْيُ» : مِنْ كَلَامِ ابْنِ إِسْحَاقَ.⁶⁸²

⁶⁸⁰ İbn Mâce, “Menâsik”, “Ebû Dâvud, “Menâsik”, 48.

⁶⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, c. 2, s. 411-412.

⁶⁸² İbn Ebî Hâtîm, *İlelü'l-hadîs*, “el-Gazv ve's-siyer”, c. 3, s. 425-426.

Hilâl b. Alâ' → Babası → İbrahîm b. Sa'd → İbn Şihâb ez- Zührî → Ali b. Hüseyin ve Hişâm b. Urve → Babası (Urve b. ez-Zübeyr) isnadıyla rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 17 Ramazan'ın Cuma günü sabahı Bedir'de müşriklerle karşılaşmıştı... hadisini babamdan işittim. Devamında babam, "Bu hadis Muhammed b. İshâk'tan rivayet edilmiştir. Muhammed b. İshâk isnad ortasından düşürülmüştür. Hadiste geçen 'Sonra vahyi tamamlanmış' ifadesi İbn İshâk'ın sözlerindendir." açıklamasını yaptı.

Açıklama:

Ebû Hâtîm bu hadisin Muhammed b. İshak'tan rivayet ettiğini fakat yukarıdaki isnadda onun düşürüldüğünü belirtmektedir. İbn İshâk, *Siyer*'inde Muhammed b. Ali b. Hüseyin vasıtasıyla "Hz. Peygamber 17 Ramazan'ın Cuma günü sabahı Bedir'de müşriklerle karşılaşmıştı" hadisini rivayet etmiştir. Bu hadis metninden sonra gelen "Daha sonra vahiy tamamlanmıştır..." ifadesi kendi açıklaması olup ondan önce zikrettiği Muhammed b. Ali b. Hüseyin isnadına ait bir ifade değildir. Nitekim İbn İshak, İbn Ebî Hâtîm'in naklettiği metinden farklı olarak *Siyer*'inde Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den rivayet ettiği metinden sonra "İbn İshak dedi ki" diyerek kendi ifadesinden ayırt etmiştir.⁶⁸³

Yukarıda İbn Ebî Hâtîm'in naklettiği rivayette hadis metni ile İbn İshak'ın sözü hiçbir şeyle ayırt edilmemiştir. Babası Ebû Hâtîm de bu hadiste "تَمَّ تَنَامَ الْوَحْيُ" ile başlayan sözün İbn İshak'a ait olduğuna ve hiçbir temyiz edatı kullanılmadığı için hadis metnine ilave edildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla müellif bu hadisin, ravinin sözünün hadis metnine idrac edildiği için, illetli olduğu görüşünü benimsemiştir.

2.15. Hz. Peygamber'in Sahâbînin Vefat Durumunu Bildirmesi ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtîm, Hz. Peygamber'in sahâbînin vefat durumunu bildirmesi ile ilgili rivayette yer alan "Huzeyfe" isminin hadisten olmadığını belirtmiştir. Böylece müellif bu hadise ilave edilen lafız sebebiyle müdrec olduğunu kabul ederek bu hadisi illetli hadislerden saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

١٠٣٧- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ حَدَّثَنَا، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى؛ قَالَ: ثنا شَرِيكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ؛ قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ سُوقِنَا مِنَ الْحَمَّالِينَ يُقَالُ لَهُ: حُجْرٌ؛ قَالَ: عَلَا السَّعْرُ بِالْمَدِينَةِ، قَالَ:

⁶⁸³ İbn Hisâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, c. 1, s. 240.

فَجَلَسْتُ إِلَيْهَا، قَالَ: فَجَلَسْتُ إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، فَقَالَ لِي: مِنْ أَيْنَ أَنْتَ؟ قُلْتُ: مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ، قَالَ: مَا فِعْلُ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ؟ قُلْتُ: حَيٌّ، قَالَ: اللَّهُ، فَقُلْتُ: اللَّهُ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: مَا مِنْ أَحَدٍ أَحَبُّ إِلَيَّ بَقَاءً مِنْهُ. قَالَ: قُلْتُ: وَلَمْ ذَاكَ؟ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ (ص) وَلَحْدِيفَةً وَلَهُ -يَعْنِي سَمُرَةَ بْنُ جُنْدُبٍ -: أَخْرُكُم مَوْتًا فِي النَّارِ؟

قَالَ أَبِي: لَيْسَ فِيهِ حُدَيْفَةٌ.⁶⁸⁴

Babama şu hadis hakkında sormuştum: İsmail b. Musa → Şerîk → Ubeydullah b. Sa'd isnadıyla nakledilen hadisi sordum. Ubeydullah şöyle demiştir: Çarşıımızın hamallardan Hucr denilen bir adamın anlattığına göre Medîne'de fiyatlar yükselmiştir. Oraya Ebû Hüreyre'nin yanına geldim. Nereden geldin diye sordu? Ben de Basra ahalisinden diye söyledim. Semüre b. Cündeb ne yaptı? diye sordu. Ben, yaşıyor diye söyledim. Gerçekten mi? diye sordu. Ben de evet diye cevap verdim. Onun hayatta kalmasından bana daha sevimli bir şey yoktur diye söyledi. Niçin? diye sordum. Çünkü Hz. Peygamber bana, Huzeyfe ve ona -yani Semüre b. Cündeb'e- "Sizden en son vefat edeniniz ateştedir." diye buyurmuştu.

Babam, hadiste Huzeyfe'nin bulunmadığını söyledi.

Açıklama:

Hadis kaynakları incelendiğinde Efendimiz (sav.) bir grup sahabeye "Sizden en son vefat edeniniz ateştedir." anlamında nakledilen hadisin Ebû Hüreyre⁶⁸⁵ ve Ebû Mahzûre⁶⁸⁶ tarafından rivayet edildiği görülür. Onların rivayetlerinde Hz. Peygamber'e muhatap olan o grup içinde hem kendilerinin hem de Semüre b. Cündeb'in bulunduğunu ifade etmişler.

Onlar Hz. Peygamber'in haber verdiği ileride olacak gayb bilgisinin muhakkak gerçekleşeceğine inanırlardı. Bunun için Hz. Peygamber'in "Sizden en son vefat edeniniz ateştedir." hadisinin gereği bu üç sahâbî bir birilerinin durumu hakkında bilgi edinmeye çalışırlardı. Tâbiîn tabakasından bir râvi Basra'dan Medine'ye gittiği zaman Ebû

⁶⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "el-Ğazv ve's-siyer", c. 3, s.503-504.

⁶⁸⁵ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, c. 2, s. 756; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. 14, s. 485; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. 6 s. 458.

⁶⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, c. 2, s. 329 (Hadis no. 827); Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. 14, s. 487.

Mahzûre⁶⁸⁷ veya Ebû Hüreyre,⁶⁸⁸ Semüre'nin durumu hakkında soru sorarlardı. Basra'ya döndüğünde de Semüre ona Ebû Mahzûre ve Ebû Hüreyre'nin durumu hakkında soru sorardı.

Bunların arasında en son vefat eden kişi Semüre b. Cündeb'dir. Semüre hayatının sonlarında şiddetli bir ateş hastalığına yakalandığında büyük bir kazanda su kaynatıp onun üzerinde oturarak tedavi olmaya çalışırdı. Fakat Semüre kazana düşmüş ve bu kaza sonucunda Basra'da vefat etmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in sözü gerçekleşmiş oldu. Bu hadiseden önce veya bundan habersiz olan âlimler Hz. Peygamber'in "Sizden en son vefat edeniniz ateştedir." sözünden hangi anlamı kastettiğini tartışarlardı. Zira hadiste yer alan söz konusu ifadeden "en son vefat edeniniz ateştedir, yani ahirette cehenneme girecektir" manası da anlaşılabilir. ⁶⁸⁹

Buhârî, *el-Târîhu 'l-evsat*,⁶⁹⁰ İbn Ebî Hâtim'in *İlelü 'l-hadîs*⁶⁹¹ ve Tahâvî'nin *Şerhu müşkili 'l-âsâr*⁶⁹² gibi bazı kaynaklar, Efendimizin muhatabı olduğu bu grup içinde Huzeyfe'nin de bulunduğu işaret etmiştir. Nitekim Buhârî ve İbn Ebî Hâtim, İsmail b. Mûsa → Şerîk → Ubeydullah b. Sa'd → Hucr isnadıyla rivayet ettiklerine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Hz. Peygamber bana, Huzeyfe ve ona -yani Semüre b. Cündeb'e- "Sizden en son vefat edeniniz ateştedir." diye buyurmuştur. Tahâvî, Buhârî ve İbn Ebî Hâtim'den farklı olarak Ebû Ümeyye → Muhammed b. Sa'id el-İsfahânî → Şerîk → Ubeydullah b. Sa'd → Hucr isnadıyla aynı hadisi Ebû Mahzûre vasıtasıyla rivayet etmiştir. Büyük ihtimal Tahâvî'nin rivayetinde hadisin Ebû Mahzûre'ye nispet edilmesi konusunda ravi hata etmiştir. Zira bu hadislerin isnadı Şerîk'ten Hucr'a kadar aynı isnadla nakledilmiştir. Nitekim Buhârî ve İbn Ebî Hâtim gibi hadis imamları Ebû Hüreyre'nin isnadını tercih etmiştir.

Netice itibariyle, hadis kaynaklarının çoğunluğunda Ebû Hüreyre, Ebû Mahzûre ve Semüre b. Cündeb, Efendimizin (sav) "Sizden en son vefat edeniniz ateştedir."

⁶⁸⁷ el-Eşyeb, *Cüz 'ü 'l-Hasan b. Mûsa el-Eşyeb*, s. 58 (Hadis no. 31); İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, c. 2, s. 329 (Hadis no. 827); Tahâvî, *Şerhu müşkili 'l-âsâr*, c. 14, s. 487 (Hadis no. 5779); Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-kebîr*, c. 7, s. 177 (Hadis no. 6748); Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Delâilü 'n-nübüvve*, s. 555 (Hadis no. 497); Beyhakî, *Delâilü 'n-nübüvve*, c. 6, s. 459.

⁶⁸⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-esmâ*, c. 2, s. 756; Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-evsat*, c. 6, s. 208 (Hadis no. 6206); Beyhakî, *Delâilü 'n-nübüvve*, c. 6, s. 458.

⁶⁸⁹ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma 'rifeti 'l-eshâb*, c. 2, s. 654; Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, c. 2, 502.

⁶⁹⁰ Buhârî, *el-Târîhu 'l-evsat*, c. 1, s. 106 (Hadis no. 446).

⁶⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü 'l-hadîs*, "el-Ğazv ve 's-siyer", c. 3, s.503-504.

⁶⁹² Tahâvî, *Şerhu müşkili 'l-âsâr*, c. 14, s. 487 (Hadis no. 5780).

hadisinin muhatapları olarak zikredilmektedir. İbn Ebî Hâtim'in *İlel'*inde ve diğer bazı kaynaklarda hadis metninde yanlışlıkla Huzeyfe ismi zikredilmiştir. Ebû Hâtim, açıkça Huzeyfe isminin hadis metninden olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Ebû Hâtim, Huzeyfe ilavesinin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır.

2.16. Pazara Getirilen Malları Yolda Karşılama ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, pazara getirilen malları yolda karşılama ile ilgili rivayette yer alan “Şehre indiğinde malın sahibi öğle vaktine kadar muhayyerlik hakkına sahiptir.” ifadesinin hadisten olmadığını belirtmiştir. Böylece müellif hadisin müdrec olduğuna işaret ederek bunun bir illet olduğunu kabul etmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

۱۱۷۷- وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ بَقِيَّةٌ، عَنْ أَبِي وَهْبٍ الْأَسَدِيِّ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَنْ تَلْقَى الْجَلْبِ، فَإِنْ اشْتَرَاهُ مُشْتَرٍ فَإِنَّ صَاحِبَ السِّلْعَةِ بِالْخِيَارِ - إِذَا دَخَلَ الْمِصْرَ - مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ؟
فَسَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: لَيْسَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْحَدِيثِ: إِذَا دَخَلَ الْمِصْرَ فَإِنَّ صَاحِبَهُ بِالْخِيَارِ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ. وَأَبُو وَهْبٍ: هُوَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو الرَّقِّيِّ.

Babama, Bakıyye → Ebû Vehb el-Esedî → Eyyûb → İbn Sirîn isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Resûlullah (sav.), pazara getirilmekte olan malları yolda karşılamayı yasaklamıştır. **Kim karşılar da ondan bir şey satın alırsa malın ilk sahibi şehre (pazara) indiğinde öğle vaktine kadar muhayyerlik hakkına sahiptir** hadisini sordum. O, “Şehre indiğinde malın sahibi öğle vaktine kadar muhayyerlik hakkına sahiptir ifadesi hadisten değildir.” diye cevap verdi ve Hadisin isnadında zikredilen Ebû Vehb’in ismi Ubeydullah b. Amr er-Rakk’tır diye ilave etti.⁶⁹³

Açıklama:

Şehir dışından pazara getirilen malları yolda karşılamak olarak bilinen *telakki'l-celeb* İslam hukunda *telakki'r-rukbân* olarak da bilinmektedir.⁶⁹⁴ Ebû Hâtim, *Telakki'l-celeb* hadisi olarak isimlendirdiğimiz bu rivayette “نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَنْ تَلْقَى الْجَلْبِ” sözü dışında kalan ifadeler için müdrec lafzını kullanmasa da bu ifadelerin hadisten olmadığını belirterek hadisin müdrec olduğuna işaret etmiştir.

⁶⁹³ İbn Ebî Hâtim, *İlel'ü'l-hadîs*, “Büyû”, c. 3, s. 668-669.

⁶⁹⁴ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Redd'ü'l-Muhtar*, Beyrut, 1412/1992, c. 5, s. 102

İbn Ebî Hâtim'in *İlelû'l-hadîs* adlı eserin dışında telakki'l-celeb'i yasaklayan ve mal sahibine muhayyerlik hakkını veren rivayet *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Ebû Dâvud*, *Câmi'-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesâî* gibi temel hadis kaynaklarında geçmektedir.⁶⁹⁵ Onların rivayet ettiği metin şöyledir: “ لَا تَلْقُوا الْجَلْبَ، فَمَنْ تَلَقَّاهُ فَاشْتَرَى مِنْهُ، فَإِذَا أَتَى سَيِّدَهُ السُّوقَ، فَهُوَ بِالْخِيَارِ (Pazara getirilmekte olan malları yolda karşılamayın. Kim karşılar da ondan bir şey satın alırsa malın ilk sahibi pazara inerse muhayyerlik hakkına sahiptir.”⁶⁹⁶ Görüldüğü gibi bu rivayetlerde muhayyerlik hakkının bitiş müddetini açıklayan “مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ” ibaresi geçmemektedir. Bu da İbn Ebî Hâtim'in ilgili ibarenin müdrec olduğu görüşünü desteklemektedir.

İbn Ebî Hâtim “إِذَا دَخَلَ الْمِصْرَ فَإِنَّ صَاحِبَهُ بِالْخِيَارِ مَا بَيْنَهُ” sözünden sadece muhayyerlik hakkın bitiş müddetini açıklayan “مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ” kısmını değil, aynı zamanda muhayyerlik hakkını tanıyan “إِذَا دَخَلَ” kısmını da idrac sebebiyle ta'lil etmiştir. Nitekim telakki'l-celeb'i yasaklayan bazı rivayetlerde muhayyerlik hakkı ve muhayyerlik bitiş vaktini zikretmeyip sadece “نَهَى رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَنْ تَلْقَى الْجَلْبِ/الْبُيُوعِ” metnini zikreden rivayetler bulunmaktadır.⁶⁹⁷ Fakat önceki paragrafta zikredilen rivayetler mal sahibinin muhayyerlik hakkını tanıyan ifadesinin merfû olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sadece muhayyerlik hakkının bitiş vaktini anlatan ifade “مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ” idrac sebebiyle ta'lil edilebilir.

İzzet Rûbî el-Cerhî, *el-Elfâzû'l-müdrece fî ehâdisi'i-kütübi'sitte* isimli eserinde muhayyerlik hakkının müddetini belirten ifadenin de merfû olduğunu tercih etmiştir. Zira asıl olan hadiste geçen her sözü aksine ispat edilmedikçe ondan sayılır. Bunun yanında bu ifade şer'î bir hüküm ile ilgili ve re'yyden söylenecek bir söz değildir.⁶⁹⁸

Netice itibariyle İbn Ebî Hâtim telakki'l-celeb veya telakki'r-rukban'ı yasaklayan rivayette yer alan “إِذَا دَخَلَ الْمِصْرَ فَإِنَّ صَاحِبَهُ بِالْخِيَارِ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ” ifadesinin

⁶⁹⁵ Müslim, “Büyû”, 17; İbn Mâce, “Ticârât”, 16; Ebû Dâvud, “Büyû”, 45; Tirmizî, “Büyû”, 12; Nesâî, “Büyû”, 18.

⁶⁹⁶ Bu metin Müslim ve Nesâî'nin rivayetine aittir, bkz. dipnot 305 ve 309.

⁶⁹⁷ Buhârî, “Büyû”, 71; Müslim, “Büyû”, 17; İbn Mâce, “Ticârât”, 16; Tirmizî, “Büyû”, 12; Nesâî, “Büyû”, 18.

⁶⁹⁸ İzzet Rûbî Mucâvir Selîm el-Cerhî, *el-Elfâzû'l-müdrece fî ehâdisi'l-Kütübi's-Sitte ve eseru zâlike fî htilâfi'l-fukahâ (el-eimmetü'l-erbaa): dirâse hadîsiyye fîkhiyye*, Riyad, 2017, s. 423.

müdreç olduğunu söylemiştir. Fakat temel hadis kaynaklarında geçen rivayetlerden hareket ederek müdreç olan kısmın sadece “مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نِصْفِ النَّهَارِ” olduğu söylenebilir.

2.17. Şüf’a Hakkı İle İlgili Rivayet

İbn Ebû Hâtim, şüf’a hakkı ile ilgili rivayette yer alan “Taksim edilip sınırları konulursa şüf’a hakkı kalkmıştır” açıklamasının hadisten olmadığını belirterek sahabe tabakasındaki ravi Câbir b. Abdullah’a ait olabileceğini ifade etmiştir. Böylece müellif bu hadisin müdreç olduğuna işaret ederek bunun bir illet olduğunu söylemiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu ve Ebû Hâtim’in bu neticeye nasıl ulaştığını göstermektedir.

١٤٣١- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ مَعْمَرٌ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرٍ؛ قَالَ:

إِنَّمَا جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) الشُّفْعَةَ فِيمَا لَمْ يُقَسِّمْ، فَإِذَا قُسِّمَ، وَقَعَتِ الْحُدُودُ؛ فَلَا شُّفْعَةَ؟

قَالَ أَبِي: الَّذِي عِنْدِي أَنَّ كَلَامَ النَّبِيِّ (ص). هَذَا الْقَدْرُ: "إِنَّمَا جَعَلَ النَّبِيُّ الشُّفْعَةَ فِيمَا لَمْ يُقَسِّمْ"

قَطُّ، وَيُشْبِهُ أَنْ يَكُونَ بَقِيَّةَ الْكَلَامِ هُوَ كَلَامَ جَابِرٍ: فَإِذَا قُسِّمَ، وَقَعَتِ الْحُدُودُ؛ فَلَا شُّفْعَةَ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

قُلْتُ لَهُ: وَبِمَ اسْتَدَلَّلْتَ عَلَى مَا تَقُولُ؟

قَالَ: لِأَنَّا وَجَدْنَا فِي الْحَدِيثِ: "إِنَّمَا جَعَلَ النَّبِيُّ (ص). الشُّفْعَةَ فِيمَا لَمْ يُقَسِّمْ" تَمَّ الْمَعْنَى، "إِذَا

وَقَعَتِ الْحُدُودُ ..."، فَهُوَ كَلَامٌ مُسْتَقْبَلٌ، وَلَوْ كَانَ الْكَلَامُ الْأَخِيرُ عَنِ النَّبِيِّ (ص)، كَانَ يَقُولُ: "إِنَّمَا

جَعَلَ النَّبِيُّ (ص). الشُّفْعَةَ فِيمَا لَمْ يُقَسِّمْ، وَقَالَ: إِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ ...". فَلَمَّا لَمْ نَجِدْ ذِكْرَ الْحِكَايَةِ عَنِ

النَّبِيِّ (ص). فِي الْكَلَامِ الْأَخِيرِ، اسْتَدَلَّلْنَا أَنَّ اسْتِقْبَالَ الْكَلَامِ الْأَخِيرِ مِنْ جَابِرٍ، لِأَنَّهُ هُوَ الرَّاوي عَنْ

رَسُولِ اللَّهِ (ص). هَذَا الْحَدِيثِ.

وَكَذَلِكَ بَعْضُ حَدِيثِ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدٍ وَأَبِي سَلَمَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص). قَضَى

بِالشُّفْعَةِ فِيمَا لَمْ يُقَسِّمْ، إِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ فَلَا شُّفْعَةَ»، فَيَحْتَمِلُ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: أَنَّ يَكُونَ الْكَلَامُ

الْأَخِيرُ كَلَامَ سَعِيدٍ وَأَبِي سَلَمَةَ، وَيَحْتَمِلُ أَنَّ يَكُونَ كَلَامَ ابْنِ شِهَابٍ، وَقَدْ ثَبَتَ فِي الْجُمْلَةِ قِضَاءُ النَّبِيِّ

(ص) بِالشُّفْعَةِ فِيمَا لَمْ يُقَسِّمْ فِي حَدِيثِ ابْنِ شِهَابٍ، وَعَلَيْهِ الْعَمَلُ عِنْدَنَا.

Babama, Ma'mer → Zührî → Ebû Seleme → Câbir isnadıyla rivayet edildiğine göre Resulullah (sav.) şüf'a hakkını taksim edilmemiş şeyde (akar malda) tanımıştır.

Taksim edilip sınırları konulursa şüf'a hakkı kalkmış demektir. hadisini sordum.

Babam, “Bana göre Hz. Peygamber’in sözü ‘Resulullah (sav.) şüf'a hakkını taksim edilmemiş olanda (akar malda) tanımıştır.’ kısmına kadardır. Kalan ‘**Taksim**

edilip sınırları konulursa şüf'a hakkı kalkmış demektir.' sözü Câbir'e ait gibi gözüküyor." dedi.

Söylediğin görüşe nasıl ulaştın? diye sordum.

Şöyle cevap verdi: Çünkü "Resulullah (sav.) şüf'a hakkını taksim edilmemiş şeyde (akar malda) tanımıştır." hadisinde mana tamamlanmıştır. "**Taksim edilip sınırları konulursa şüf'a hakkı kalkmış demektir.**" sonradan gelen yeni bir sözdür. Eğer sonundaki söz Hz. Peygamber ait olsaydı şöyle derdi: "Resulullah (sav.) şüf'a hakkını taksim edilmemiş şeyde (akar malda) tanımıştır. Ve dedi ki: sınır konulmuşsa..." Fakat sonundaki sözü Hz. Peygamber'e isnad etmediğini görürüz. Böylece sonunda gelen söz Câbir'e ait olduğu sonucuna vardık. Zira o, Hz. Peygamber'den rivayet eden kişidir."

O açıklamasına şöyle devam etmiştir: Mâlik → İbn Şihâb → Saîd ve Ebû Seleme isnadıyla gelen rivayette "Resulullah (sav.) şüf'a hakkını taksim edilmemiş olanda (akar malda) tanımıştır. Sınırları konulursa şüf'a hakkı kalkmış demektir." şeklindedir bu rivayete göre hadisin sonunda gelen söz Sa'id, Ebû Seleme veya İbn Şihâb'a ait olabilmektedir. Hz. Peygamber'in taksim edilmemiş malın şüf'a konusundaki kazası İbn Şihâb rivayetinde sabittir. Biz de onunla amel etmekteyiz.⁶⁹⁹

Açıklama:

Ebû Hâtim zikredilen hadisin müdrec olduğuna işaret etmiştir. Fakat asıl metin ile ilave edilen metni ayırırken hadis usulü kitaplarında incelenen idrac veya müdrec kavramını kullanmamıştır. Ebû Hâtim idrac kavramını kullanmadan açık olarak hadis metninin baş kısmının Hz. Peygamber'e, son kısmının ise sahâbî Câbir'e ait olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Mâlik → İbn Şihâb → Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme isnadıyla mürsel olan rivayeti zikrederek bu idracın Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme veya Zührî'ye ait olabileceğini de söylemiştir.

Oğlunun sorusu üzerine Ebû Hatim bir hadisin müdrec olduğuna hükmederken nasıl bir yöntem takip ettiğini bize açıklamıştır. Ona göre "Resulullah (sav.) şüf'a hakkını taksim edilmemiş akar malda tanımıştır." hadisinde mana tamamlanmıştır. Bu kısımdan sonra gelen "Taksim edilip sınırları konulursa şüf'a hakkı kalkmıştır." cümlesi, manası tamamlanmış bir söz üzerine ziyade olarak gelmiştir. Bunun yanında ilk ve son cümle farklı bir niteliğe sahiptir. Hadisin ilk kısmında ravi Efendimizin (sav.) bir fiili hakkında

⁶⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, "Şüf'a", c. 4, s. 293-295.

bilgi vermiştir. Son cümlede ise ravi Hz. Peygamber'in fiili hakkında bilgi verdikten sonra birden bir söz aktarmıştır. Bundan dolayı Ebû Hâtim, son cümlelerin eğer Efendimize (sav.) ait olsaydı ilk ve son cümlelerin “ve dedi ki” kelimesiyle bağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Böyle olmadığı için son cümlelerin Hz. Peygamber'e ait olmadığına işaret edilmiştir.

Şuf'a hakkı ile ilgili bazı rivayetler Zührî → Ebû Seleme → Câbir isnadıyla nakledilen “Resûlullah (sav.) taksim edilmedikçe her (akar) malda şuf'a hakkı bulunduğu hükmetti. Araya sınırlar konup, yollar tayin edilince şuf'a hakkı kalkar.” şeklinde metin tam olarak Buhârî, Nesâî, Ebû Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibbân, Ahmed b. Hanbel ve Abdürrezzâk es-San'ânî'nin eserlerinde geçmektedir.⁷⁰⁰ Bu alimler, bu hadisi tam bir şekilde rivayet ettikten sonra “Araya sınırlar konup, yollar tayin edilince şuf'a hakkı kalkar.” ifadesinin Hz. Peygamber'e ait olmadığına veya onun hadisine idrac edildiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Bu imamlara göre hadisin sonundaki “araya sınırlar koyup...” ibaresi Câbir'e ait olmayıp hadis metninin hepsi Hz. Peygamber'in sözüdür. Başka bir ifadeyle bu ibare mevkûf olmayıp merfû bir hadistir.

Bundan dolayı İbn Hacer, Ebû Hâtim'in “فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ فَلَا شُفْعَةَ” cümlesini Câbir'in sözü olduğu ve hadise idrac edildiği görüşüne itiraz etmiştir. Zira temel prensip, hadiste zikredilen her şey idrac olduğu delille ispat edilinceye kadar metinden kabul edilmesidir. Nitekim Sâlih'in babasının Ahmed b. Hanbel'den naklettiğine göre bu hadis merfûdur.⁷⁰¹ Bunun yanında Tirmizî de müstakil olarak “إِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ، وَصُرِّفَتْ” “الطُّرُقِ، فَلَا شُفْعَةَ” hadisini Câbir vasıtasıyla merfû olarak rivayet edip bu rivayetin *hasen sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰²

Tahâvî (ö. 321/933) *Şerhu me'âni'l-âsâr* isimli eserinde şuf'a hadisini Ebû Hüreyre tarikinden rivayet ettikten sonra idrac sebebiyle tenkit etmiştir. Süleymân b. Dâvud → Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn → Mâlik b. Enes → Zührî → Sa'îd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebu Hüreyre şöyle söylemiştir: Resûlullah (sav.) şuf'a hakkını taksim edilmemiş şeyde hükmetmiştir.

⁷⁰⁰ Buhârî, “Büyû”, 96,97; “Şuf'a”, 1; “Şirket”, 8, 9; “Hiyel”, 14; İbn Mâce, “Şuf'a”, 3; Ebû Dâvud, “İcâre”, 75; Nesâî, “Büyû”, 109; İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibbân (el-İhsân)*, c.11, s. 588 (Hadis no: 5184), s. 593 (Hadis no. 5187); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 22, s. 62.

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 4, s. 437.

⁷⁰² Tirmizî, “Ahkâm”, 33.

Sınırlar konulursa şüf'a hakkı kalkmış demektir.” Tahâvî'ye göre bu hadiste Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in şüf'a konusundaki hükmünü aktardıktan sonra “Sınırlar konulursa...” şeklinde kendi kanaatini açıklamıştır.⁷⁰³

Görüldüğü gibi Tahâvî şüf'a rivayetinde bulunan “إِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ...” ibaresi merfû olmayıp Hz. Peygamber'in hadisine idrac edildiği konusunda Ebû Hâtim ile hemfikiridir. Fakat bunlardan birisinin idrac edilen kısmı Câbir'e diğerinin ise Ebû Hüreyre'ye ait olduğunu söylemesi, bu ibarenin Hz. Peygamber'e ait yani merfû olduğunu teyit etmiştir. Nitekim Câbir⁷⁰⁴ ve Ebû Hüreyre⁷⁰⁵ “إِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ...” hadisini “إِنَّمَا جَعَلَ النَّبِيُّ الشُّفْعَةَ فِيمَا لَمْ يُقْسَمْ” hadisinden müstakil olarak merfû bir şekilde de rivayet etmişlerdir.

Netice itibarıyla İbn Ebî Hâtim şüf'a hadisinde bulunan “إِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ...” ibaresinin müdrec olduğunu söylemiştir. Fakat yukarıda açıkladığımız gibi birçok hadis âliminin idrac edilen lafzı merfû olarak rivayet etmeleri, tek başına bu ibarenin merfû olarak rivayet edilmesi ve birden fazla sahâbîye idracın nispet edilmesi gibi sebeplerden dolayı İbn Ebî Hâtim'in görüşüne katılmak mümkün gözükmemektedir.

2.18. Hz. Peygamber'in Yüzüğü ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, Hz. Peygamber'in mühür için kullandığı yüzüğü ile ilgili rivayette yer alan “O (sav.), sol elinde takardı.” ifadesinin hadisten olmadığını belirterek hata sebebiyle hadise ilave edildiğine işaret etmiştir. Böylece müellif ilave edilen ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

١٤٥١- وسألتُ أبا عبيدٍ رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ بِشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ (ص) اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فَضَّةَ، وَنَقَشَ عَلَيْهِ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، فَكَانَ يَلْبَسُهُ فِي شِمَالِهِ، وَلَيْسَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ بَعْدَهُ؟

⁷⁰³ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, c. 4, s. 121.

⁷⁰⁴ 302 nolu dipnota bkz.

⁷⁰⁵ Ebû Dâvud, “Büyû”, 75.

قَالَ أَبِي: أَمَّا قَوْلُهُ: «اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فَضَّةٍ، وَنَقَشَ عَلَيْهِ: مُحَمَّدٌ ...»، فَهُوَ صَحِيحٌ عَنِ النَّبِيِّ (ص).

وَأَمَّا قَوْلُهُ: «فَكَانَ يَلْبَسُهُ فِي شِمَالِهِ»، فَلَا أَعْلَمُ أَحَدًا رَوَاهُ، إِلَّا مَارِوَاهُ عَبْدُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص).

وَرَوَى بَعْضُهُمْ عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص).
وَالْحَفَاطُ تَرْوِيهِ عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ (ص)؛ لَا يَقُولُونَ: إِنَّهُ لَيْسَ فِي

يَسَارِهِ.⁷⁰⁶

Babama, Sa'îd b. Beşîr → Katâde → Enes b. Mâlik isnadıyla rivayet edildiğine göre “Resûlullâh (sav.) Gümüşten bir yüzük edinmiştir. Onun üzerine “Allah Resûlü Muhammed” ibaresini nakşetmiştir. Efendimiz (sav.) onu sol eline takardı. Ondan sonra Hz. Ebû Bekîr, Hz. Ömer ve Hz. Osman da takarlardı.” hadisini sordum.

Babam “Hadiste geçen ‘Gümüşten bir yüzük edinmiştir. Onun üzerine...’ ifadesinin hadisten olması sahihtir.” diye cevap verdi.

Abbâd b. el-Avâm’ın Sa’îd → Katâde → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ettiği hadiste yer alan “Efendimiz (sav.) onu sol eline takardı” ifadesi hiç kimse tarafından rivayet edilmemiştir.

Bazıları hadisi Hammâd b. Seleme → Sâbit → Enes → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir.

Hadis hafızları bu hadisi Sa’îd → Katâde → Enes → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ederek hiç kimse “Onu sol eline takardı.” ifadesini rivayet etmemiştir.

Açıklama:

Hiz. Peygamber’in mühür için kullandığı gümüş yüzük ile ilgili rivayetler incelendiği zaman bu rivayetlerin Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik gibi sahâbler tarafından rivayet edildiği görülür. İbn Ebî Hâtim’in Sa’îd b. Beşîr → Katâde → Enes b. Mâlik isnadıyla rivayet ettiğine göre Resûlullâh (sav.) Gümüşten bir yüzük edinmiştir. Onun üzerine “Allah Resûlü Muhammed” nakşetmiştir. **Onu sol elinde takardı.** Ondan sonra Hz. Ebû Bekîr, Hz. Ömer ve Hz. Osman da takarlardı rivayeti hakkındaki sorusuna babası Ebû Hâtim, hadiste yer alan “Onu sol elinde takardı” ifadesinin Sa’îd b. Beşîr’in hâfız talebeleri tarafından rivayet edilmediğini söylemiştir.

⁷⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadîs*, “Libâs”, c. 4, s. 319-321.

Enes b. Mâlik isnadıyla rivayet edilen Hatem hadisi *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Ebû Dâvud*, Tirmizî'nin *Şemâil*'i ve *Sünen-i Nesâî* gibi eserlerde geçmektedir.⁷⁰⁷ Bu rivayetlere göre Efendimiz (sav.) Rûmlara İslam davet mektubunu göndermek istemişti. Ona, Rûmlar mühürsüz mektup okumadıkları söylenince, gümüşten “محمد رسول الله” yazılan bir yüzük yaptırmıştı. Daha sonra gönderdiği mektupların üzerine bu yüzükle mühürlemişti. Bu rivayetler incelediğinde hiçbirinde Efendimiz (sav.) yüzüğü hangi elinde taktığı ile ilgili bir ibareye rastlanmamıştır.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in hangi elinde yüzük taktığı konusunda müstakil rivayetler zikredilmektedir. Bu rivayetlerin bazıları Efendimiz (sav.) yüzüğü sağ elinde taktığı,⁷⁰⁸ diğer bazıları ise sol elinde taktığı haberini vermiştir.⁷⁰⁹ Bundan dolayı âlimler, yüzüğün hangi ele takılacağına daha faziletli olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî ve Mâlikî âlimleri yüzüğün sol elin yüzük parmağına takılmasını daha faziletli görürken Şâfi'î âlimleri sağ elin yüzük parmağına takılmasının daha faziletli olduğunu söylemişlerdir.

Görüldüğü gibi Efendimizin (sav.) mühür için yüzük edinmesi ile hangi elde takılması gerektiği konusundaki hadisler birbirlerinden müstakil hadislerdir. Yukarıda İbn Ebû Hâtim'in naklettiği hadiste ise “Hz. Peygamber'in yüzüğü sol elinde taktığı” hadisi hatem veya mühür hadisine idrac edilmiştir. Ebû Hâtim, “Hadis hafızları bu hadisi Sa'id → Katâde → Enes → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet ederek hiç kimse “*Onu sol elinde takardı.*” ifadesini rivayet etmemiştir.” ifadesiyle bu duruma işaret etmektedir. Dârekutnî de Ebû Hâtim'in görüşüne katılarak, bazı hâtem hadislerinde yer alan “Sağ veya sol elinde takardı.” ifadesi hâfızası sağlam raviler tarafından zikredilmediği için bu ifadenin hâtem hadisinden olmadığını ifade etmiştir.⁷¹⁰

⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 20, s. 139, 151, 152, 272, 342; c. 21, s. 45, 368; Buhârî, “İlim”, 7; “Cihâd ve siyer”, 101; “Libâs”, 50, 54; Müslim, “Libâs ve zînet”, 55; İbn Mâce, “Libâs”, 39; Ebû Dâvud, “Hâtem”, 1; Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, s. 195 (Hadis no. 90); Nesâî, “Zînet”, 48.

⁷⁰⁸ Ebû Dâvud, “Hâtem”, 5; Tirmizî, *eş-Şemâil*, s. 201-209 (Hadis no. 95-104); Nesâî, “Zînet”, 49.

⁷⁰⁹ Müslim, “Libâs ve zînet” 63; Ebû Dâvud, “Hâtem”, 5;

⁷¹⁰ Dârekutnî, *el-İlel*, c. 13, s. 83.

2.19. Şarabın Dönüşümünden (Fermantasyon) Elde Edilen Sirkenin Hükümü

İle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, şarabın dönüşümünden elde edilen sirkenin hükümü ile ilgili Zührî'nin sözünün Hz. Ömer'in *tlâ*⁷¹¹ hakkındaki rivayetine idrac edildiğini söylemiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

١٥٦٦- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ؛ قَالَ: قَالَ عُمَرُ: لَا أَشْرَبُ خَلًّا مِنْ خَمْرٍ أَفْسَدَتْ حَتَّى يُبْدَى اللَّهُ إِفْسَادَهَا، فَعِنْدَ ذَلِكَ يَطِيبُ الْخَلُّ، فَلَا بَأْسَ عَلَى امْرِئٍ يَبْتَاعُ خَلًّا وَقَدْ وَجَدَهُ مَعَ أَهْلِ الْكِتَابِ، مَا لَمْ يَعْلَمْ أَنَّهُمْ تَعَمَّدُوا إِفْسَادَهَا بَعْدَ مَا صَارَ خَمْرًا؟

فَقَالَ أَبِي: يَشْبَهُ أَنْ يَكُونَ عَامَّةُ هَذَا الْكَلَامِ مِنَ الزُّهْرِيِّ؛ لِأَنَّهُ قَدْ رُوِيَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عُمَرَ كَلَامٌ فِي الطَّلَاءِ. وَرُوِيَ عَنِ الزُّهْرِيِّ - قَوْلُهُ - هَذَا الْكَلَامُ، فَاسْتَدَلَّنَا: أَنَّ هَذَا الْكَلَامَ لَيْسَ هُوَ مِنْ كَلَامِ عُمَرَ، وَأَنَّهُ كَلَامُ الزُّهْرِيِّ. وَقَدْ كَانَ الزُّهْرِيُّ يَحْدِّثُ بِالْحَدِيثِ، ثُمَّ يَقُولُ عَلَى إِثَرِهِ كَلَامًا، فَكَانَ أَقْوَامٌ لَا يَضْبِطُونَ، فَجَعَلُوا كَلَامَهُ فِي الْحَدِيثِ، وَأَمَّا الْحَقَاطُ وَأَصْحَابُ الْكُتُبِ فَكَانُوا يَمِيزُونَ كَلَامَ الزُّهْرِيِّ مِنَ الْحَدِيثِ.

فَذَكَرْتُ هَذَا الْحَدِيثَ لِأَبِي زُرْعَةَ؟ فَقَالَ: الَّذِي عِنْدِي أَنَّ هَذَا كُلُّهُ كَلَامُ الزُّهْرِيِّ، وَذَكَرَ نَحْوَ مَا قَالَ أَبِي فِي بَيَانِ عِلَّةِ هَذَا الْحَدِيثِ.

Babama, İbn Ebî Zi'b → Zührî → Kâsım b. Muhammed → Hz. Ömer'in Mevlâsı Eslem isnadıyla rivayet edilen Hz. Ömer'in “Bozulmuş şaraptan yapılan sirkenin bozulması kesinleşinceye kadar içmem. İşte o zaman sirke helal olur. Bir kişi Ehli kitaptan bozulmuş şaraptan elde edilen sirkeyi bilmeyerek satın alırsa hiçbir sakınca yoktur.” sözü hakkında sordum.

Babam “Bunların çoğu Zührî'nin sözüne benzemektedir. Çünkü bu isnadla Hz. Ömer'den *tlâ* konusunda bir söz rivayet edilmiştir. Zührî'den de bu konuda bir söz rivayet edilmiştir. Bundan dolayı bu sözün Hz. Ömer'e ait olmayıp Zührî'ye ait olduğu sonucuna vardık. Zührî bazen bir hadisi naklettikten sonra bir söz söyler. Bazı raviler bunu ezberleyemeyip hadise eklemiştir. Hadis hafızları ve musannifler Zührî'nin sözünü hadisten ayırmışlardır.” diye cevap verdi.

⁷¹¹ Kaynatılmış üzüm suyundan yapılan bir tür içecek.

Bunu Ebû Zûr'a'ya naklettim. O da “Bana göre bu söz Zührî'ye aittir.” diye cevap verdi. Bu hadisin illeti hakkında babamın dediğine yakın bir söz söylemiştir.⁷¹²

Açıklama:

İbn Ebî Hâtim eserinde aynı hadisi 1133 nolu “Büyû” isimli babda da nakletmiştir.⁷¹³ İbn Ebî Hâtim dışında İbn Zincûye, Beyhakî ve İbn Abdilber gibi âlimler tarafından da “ لَا أَشْرَبُ خَلًّا مِنْ خَمْرٍ أَفْسِدَتْ...” hadisi İbn Ebî Zi'b → Zührî → Kâsım → Eslem isnadıyla Hz. Ömer'e nispet ederek nakledilmiştir.⁷¹⁴ Ebû Hâtim, “ لَا أَشْرَبُ خَلًّا مِنْ خَمْرٍ أَفْسِدَتْ...” ifadesinin Hz. Ömer' ait olmadığı, Zührî *tlâ* hadisini Kâsım → Eslem → Hz. Ömer isnadıyla naklettikten sonra ilgili açıklamayı yaptığı, bazı râvilerin yanlışlıkla bu açıklamayı *tlâ* hadisinin devamı olarak anlamış olabileceklerini ifade etmiştir. İbn Ebî Şeybe ise “ لَا أَشْرَبُ خَلًّا مِنْ خَمْرٍ أَفْسِدَتْ...” hadisini İbn Ebî Zi'b → Zührî → Kâsım isnadıyla rivayet ederek Eslem'e nispet etmiştir.⁷¹⁵

Beyhakî'nin *tlâ* hadisi ve “ لَا أَشْرَبُ خَلًّا مِنْ خَمْرٍ أَفْسِدَتْ...” ifadesini müdrec olarak naklettiği rivayet Ebu Hâtim'in sözünü anlamamıza yardımcı olmaktadır:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، أَنبَأَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ
الْحَكَمِ، أَنبَأَ ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَسْلَمَ مَوْلَى
عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَتَى بِالطَّلَا وَهُوَ بِالْجَابِيَةِ وَهُوَ يَوْمُئِذٍ يُطْبَخُ وَهُوَ كَعَقِيدِ الرَّبِّ،
فَقَالَ: " إِنَّ فِي هَذَا لَشَرَابًا مَا انْتَهَى إِلَيْهِ فَلَا يُشْرَبُ خَلٌّ خَمْرٍ أَفْسِدَتْ حَتَّى يُبْدِيَ اللَّهُ فَسَادَهَا، فَعِنْدَ ذَلِكَ
يَطْبِيبُ الْخَلَّ، وَلَا بَأْسَ عَلَى امْرِئٍ أَنْ يَبْتَاعَ خَلًّا وَجَدَهُ مَعَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَا لَمْ يَعْلَمْ أَنَّهُمْ تَعَمَّدُوا إِفْسَادَهَا
بَعْدَ مَا عَادَتْ خَمْرًا " قَوْلُهُ: أَفْسِدَتْ يَعْنِي: غُولَجَتْ

Ebû Hâtim “Büyû” bâbında, İbn Ebî Zi'b “ لَا أَشْرَبُ خَلًّا مِنْ خَمْرٍ أَفْسِدَتْ...” ifadesini Hz. Ömer'e nispet etmesi konusunda hata ettiğini, zira diğer râvilerin Zührî → Kâsım b. Muhammed → Eslem isnadıyla Hz. Ömer'den *tlâ* hadisini naklettiklerini söylemiştir. Ebû Hâtim ayrıca Abdullah b. Mübârek → Yûnus → Zührî isnadıyla nakledilen “ لَا أَشْرَبُ... خَلًّا” rivayetiyle ilgili ifadenin Zührî'ye ait olduğu görüşünü desteklemeye çalışmıştır.

⁷¹² İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 586 587.

⁷¹³ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Büyû”, c. 3, s. 614-616.

⁷¹⁴ İbn Zincûyer, *el-Emvâl*, c. 1, s. 287; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 6, s. 62; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, c. 1, s. 262.

⁷¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. 5, s. 100 (Hadis no. 24101).

2.20. Hayvana Lanet Etmek İle İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, hayvana lanet etmekle ilgili rivayetten sonra gelen “Mü’min birisine lanet etmek onu öldürmek gibidir...” ifadesinin zikredilen senedin metninden olmadığını belirterek hadise ilave edildiğine işaret etmiştir. Müellif söz konusu ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٢٢٤٦- وسألتُ أَبِي عَنْ حَدِيثِ رَوَاهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَمِّهِ أَبِي الْمُهَلَّبِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ: أَنَّ امْرَأَةً كَانَتْ مَعَ النَّبِيِّ (ص) فِي سَفَرٍ، فَلَعَنْتُ بَعِيرَهَا ... ، وَذَكَرَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: أَنَّ لَعْنَ الْمُؤْمِنِ كَقَتْلِهِ، وَ: إِذَا قَالَ لِلرَّجُلِ: يَا كَافِرُ، فَهُوَ كَقَتْلِهِ، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ، عَذَّبَ بِهِ؟

قَالَ أَبِي: الْكَلَامُ الْأَوَّلُ - أَنَّ امْرَأَةً لَعَنْتُ بَعِيرَهَا -: صَحِيحٌ عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، عَنْ عِمْرَانَ، عَنْ النَّبِيِّ (ص)، وَرَوَاهُ جَمَاعَةٌ عَنْ أَيُّوبَ.

وَأَمَّا قَوْلُهُ: إِنَّ لَعْنَ الْمُؤْمِنِ كَقَتْلِهِ، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ، عَذَّبَ بِهِ: فَهُوَ خَطَأٌ بِهَذَا الْإِسْنَادِ؛ وَإِنَّمَا رَوَاهُ أَبُو قِلَابَةَ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ النَّبِيِّ، وَهُمْ حَمَّادٌ فِي هَذَا؛ فَجَعَلَ كُلَّهُ بِالْإِسْنَادِ الْأَوَّلِ.⁷¹⁶

Babama, Hammâd b. Seleme → Eyyûb → Ebû Kılâbe → Amcası Ebü'l-Mühalleb → İmrân b. Husayn isnadıyla rivayet edilen bir seferde Efendimiz'le (sav.) yolculuk yapan bir kadın devesine lanet etmiştir... Bu hadiste “Mü’min birisine lanet etmek onu öldürmek gibidir. Bir adama ‘Ey kâfir!’ denirse onu öldürmek gibidir. Kim de bir kişiyi öldürürse onun sebebiyle azap çekecektir.” hadislerini sordum.

Babam şöyle cevap verdi: ‘Bir kadın devesine lanet emiştir’ ilk ibare Ebü'l-Mühalleb'den geldiği sahihtir. O bunu İmrân → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet etmiştir. Birkaç ravi bunu Eyyûb isnadıyla rivayet etmiştir. Fakat “Mü’min birisine lanet etmek onu öldürmek gibidir. Kim de bir kişiyi öldürürse onun sebebiyle azap çekecektir” ifadesinin bu isnadla rivayet edilmesi hatadır. Doğru olan Ebû Kılâbe → Sâbit b. Dahhâk → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilendir. Hammâd bütün ifadeleri birinci isnadla rivayet ederek hata etmiştir.

⁷¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Âdâb ve tıbb”, c. 5, s. 668-670

Açıklama:

Hadis kaynakları incelendiğinde Ebû Kılâbe'nin Ebü'l-Mühalleb → İmrân b. Husayn isnadıyla naklettiği hadiste bir kadının bineğine lanet ettiği hadise anlatılır.⁷¹⁷ Bu rivayetlerde “Mü'min birisine lanet etmek onu öldürmek gibidir...” kısmı geçmemektedir. Mü'min birisine lanet etmek ile ilgili hadis de Ebû Kılâbe tarafından rivayet edilmiştir. Fakat Ebû Kılâbe bu hadisi Sâbit b. Dahhâk el-Ensârî vasıtasıyla rivayet etmiştir.⁷¹⁸ Dolayısıyla bir kadının devesine lanet etmesi ve mü'min birisine lanet etmek farklı iki hadis olup sonradan biri diğerine idrac edilmiştir. Ebû Hâtim bu durumu izah etmiş ve hatanın Hammâd b. Seleme'den kaynaklandığını söylemiştir. Nitekim Hammâd'ın hayatının sonlarında *ihtilata* düştüğü bilinmektedir.⁷¹⁹

2.21. Hediyeleşmek ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, paça olsa da hediyeleşmek ile ilgili rivayetinden sonra gelen “Gerçekten Müslüman olursanız aç kalmadan hediyeleşirsiniz ...” ifadesinin zikredilen senedin metninden olmadığını belirterek hadise ilave edildiğine işaret etmiştir. Müellif söz konusu ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٢٢٨٤- وسألت أبي عن حديث رواه سعيد بن بشير، عن قتادة؛ قال: أراه عن أنس: أن النبي (ص) قال: لو أهديت إلي كراع لقبلت، ولو دُعيت إلى كراع لأجبت، وكان يأمر بالهدية صلة بين الناس، وقال: لو قد أسلموا، تهادوا من غير جوع؛
قال أبي: أول الحديث رواه أبان عن قتادة، عن أنس، عن النبي (ص)؛ قال: لو أهديت إلي كراع لقبلت، ولو دُعيت إلى كراع لأجبت.

وَأَمَّا الْكَلَامُ الْأَخِيرُ: فَإِنَّمَا يُرَوَّى عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ؛ أَنَّ النَّبِيَّ (ص)، مُرْسَلٌ.⁷²⁰

Babama, Sa'îd b. Beşîr → Katâde → Enes b. Mâlik isnadıyla rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav.) “Bana paça hediye edilirse kabul ederim. Ben paça yemeye davet

⁷¹⁷ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, c. 10, s. 412 (Hadis no. 19532); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 33, s. 91 (Hadis no. 19859); c. 33, s. 103 (Hadis no. 19870); Müslim, “Birr, Sıla ve Edeb”, 80; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 8, s. 112 (Hadis no. 8765); Tahâvî, *Şerhu müşkilü'l-âsâr*, c. 9, s. 166 (Hadis no. 3537).

⁷¹⁸ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, c. 3, s. 521 (Hadis no. 1293); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 26, s. 312 (Hadis no. 16385); Dârimî, *es-Sünen*, c. 3, s. 1526 (Hadis no. 2405); Buhârî, “Edeb”, 73; “Eymân ve Nüzûr”, 7; Müslim, “İmân”, 176.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 3, s. 14.

⁷²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadîs*, “Âdâb ve Tıbb”, c. 6, s. 24-25.

edilirse ona icabet ederim.” diye buyurmuştur. Yine o (sav.) “**Gerçekten Müslüman olsalardı aç kalmadan hediyeleşirlerdi**” diyerek hediyeleşme ve insanlar arasındaki bağı güçlendirmeyi emrederdi” hadisini sordum.

Babam şöyle cevap verdi: Hadisin birinci kısmında Katâde → Enes isnadıyla rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber “Bana paça hediye edilirse kabul ederim. Ben paça yemeye davet edilersen ona icabet ederim.” diye buyurmuştur. Hadiste geçen son ifade ise Katâde → Hasan el-Basrî → Hz. Peygamber isnadıyla mürsel olarak rivayet edilmiştir.

Açıklama:

Efendimizin “Bana paça hediye edilirse kabul ederim. Ben paça yemeye davet edilirse ona icabet ederim.” anlamdaki hadisi Ebû Hüreyre,⁷²¹ Enes b. Mâlik⁷²² ve Ümmü Hakîm⁷²³ gibi sahâbiler tarafından rivayet edilmiştir. Bunların rivayet ettiği hadislerden sadece Sa’îd b. Beşîr → Katâde → Enes b. Mâlik isnadıyla nakledilen hadiste “Paça olsa da hediyeleşmek ve yemeğe daveti” ile “Hediyeleşme ve insanlar arasındaki bağı güçlendirmeyi emrederdi ...” hadisleri bir arada zikredilmiştir.⁷²⁴

Bazı kaynaklarda Sa’îd b. Beşîr’den “paça” hadisinden müstakil olarak sadece “*Gerçekten Müslüman olursanız aç kalmadan hediyeleşirsiniz*” diyerek hediyeleşme ve insanlar arasındaki bağı güçlendirmeyi emrederdi.” şeklinde nakledilmiştir. Taberânî, Sa’îd b. Beşîr’den başka hiç kimse Katâde’den bu ifadeyi rivayet etmiş değildir diye söylemiştir.⁷²⁵ Ebû Hâtim’de bu hadisin “paça” hadisinin parçasından olmadığını açıklarken bu hadisin Katâde’nin Hasan el-Basrî → Hz. Peygamber’den mürsel olarak rivayet ettiği hadislerden olduğunu belirtmiştir.

Netice itibariyle “لَوْ أُهْدِيَ إِلَيَّ كُرَاعٌ لَقَبِلْتُ، وَلَوْ دُعِيتُ إِلَى كُرَاعٍ لَأَجَبْتُ” ve “وَكَانَ” “يَأْمُرُ بِالْهَدِيَّةِ صَلََّةً بَيْنَ النَّاسِ، وَقَالَ: لَوْ قَدْ أَسْلَمُوا، تَهَادَوْا مِنْ غَيْرِ جُوعٍ” hadisleri birbirinin parçası değil, bilakis kendi başına müstakil hadislerdir. “Paça” hadisi, Enes b. Mâlik ve diğer sahâbilerden muhtelif isnadlarla gelse de Sa’îd b. Beşîr dışında hiç kimse bu hadisi diğer hadise idrac ederek birleştirmemiştir. Hadîs âlimleri Sa’îd b. Beşîr’in durumu

⁷²¹ Buhârî, “Hibe”, 2; “Nikâh”, 73.

⁷²² Tirmizî, “Ahkâm”, 10.

⁷²³ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, c. 12, s. 418 (Hadis no. 13540).

⁷²⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadîs*, “Âdâb ve Tıb”, c. 6, s. 24-25; Ebü’s-şeyh el-İsfahânî, *Ahlâku’n-Nebî*, c. 3, s. 475; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (thk. Türkî), c. 12, s. 295 (Hadis no. 12068).

⁷²⁵ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-sağîr*, c. 2, s. 10 (Hadis no. 678).

hakkında ihtilaf etmişlerdir. Şu'be, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Hâtım ve Ebû Zûr'a gibi âlimler onu makbul, Yahyâ b. Ma'in, Ali b. Medînî ve Nesâî gibi âlimler ise onu zayıf olarak görmüşlerdir. İbn Nümejr ise onu cerh ettikten sonra açık olarak “Katâde'den münker rivayetleri nakletmiştir” ifade etmiştir. İbn Hibbân da İbn Nümejr'e katılarak Sa'id b. Beşîr'in Katâde'den *mütâbaât* olmayan rivayetleri naklettiğini ifade etmiştir.⁷²⁶

2.22. Tercih Edilmemesi Gereken İsimler ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtım, tercih edilmemesi gereken isimler ile ilgili rivayetinden sonra gelen “En hayırlı ve doğru olan (isim) Abdullah veya Hemmâmdır...” ifadesinin önceki sözün devamı olmadığına işaret etmekte ve bu sözün hadise ilave edildiğini belirtmektedir. Böylece müellif ilave edilen ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٢٤١٣- وَسَأَلْتُ أَبِي عَنْ حَدِيثٍ رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): إِنْ عَشْتُ أَمَرْتُ أُمَّتِي أَلَّا يُسَمُّوا: بَرَكَهَ، وَلَا نَجِيحَ، وَلَا رَاشِدًا. يُقَالُ: أَنْتُمْ رَاشِدُونَ؟ فَيَقَالُ: لَا، فَيَقَالُ: أَنْتُمْ نَجِيحُونَ؟ فَيَقَالُ: لَا، وَأَخِيرُهُ وَأَصْدَقُهُ: عَبْدُ اللَّهِ أَوْ هَمَّامٌ؛ لِأَنَّ كُلَّهُمُ لِلَّهِ عِبِيدٌ، وَكُلُّ بَنِي آدَمَ هَمَّامٌ بِالْأُمُورِ؟ قَالَ أَبِي: أَخْرَجُ الْحَدِيثَ قَدْ زِيدَ فِيهِ، مِنْ قَوْلِهِ: وَخَيْرُهُ وَأَصْدَقُهُ هَمَّامٌ ... لَيْسَ فِي الْحَدِيثِ.⁷²⁷

Babama, Sa'id b. Mesleme → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir isnadıyla rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Yaşarsam ümmetimi Bereke, Nacîh, Râşid isimleriyle isimlendirmeyi yasakladım.” Râşid, Bereke ve Nacîh günah işler mi? diye sorulacak. Hayır denilecek. **En hayırlı ve doğru olan (isim) Abdullah veya Hemmâmdır. Zira herkes Allah'ın kulu ve Ademoğlu da çok şey arzular.** hadisini sordum.

Babam “Rivayetin sonunda hadisten olmayan ‘En hayırlı ve doğru olan (isim) Hemmâm...’ ifadesi hadise eklenmiştir.” diye cevap verdi.

Açıklama:

Hadis kaynakları incelendiğinde Hz. Peygamber bazı isimlerle isimlenmeyi yasaklamıştır. İbn Ebî Hâtım'ın Câbir isnadıyla rivayet ettiğine göre bunlar Bereke, Necîh

⁷²⁶ Mizzî, *Tezhîbü'l-Kemâl*, c. 10, s. 350-355; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 4, s. 10.

⁷²⁷ İbn Ebî Hâtım, *İlelü'l-hadîs*, “Âdâb ve Tıbb”, c. 6, s. 158.

ve Râşid isimleridir. Tirmizî ise Râşid yerine Nâfi' ismini zikretmiştir.⁷²⁸ Müslim ise Ya'lâ, Bereke, Eflah, Yesâr ve Nâfi' olmak üzere beş ismi zikretmiştir.⁷²⁹ İbn Mâce de beş ismi zikretmiş, fakat Ya'lâ yerine Necîh'i ismini tercih etmiştir.⁷³⁰

Bazı kaynaklarda Semüre b. Cündeb isnadıyla rivayet edilen hadislerde Eflah, Necîh, Rebâh ve Yesâr olmak üzere dört isim zikredilmiştir.⁷³¹ Bazıları Necîh yerine Necâh⁷³² veya Nâfi'⁷³³ ismini zikretmiştir. İbnü'l-Ca'd, Necâh'ı beşinci isim olarak eklemiştir.⁷³⁴

Bu hadis, Câbir ve Semüre isimli iki sahâbiden birçok kaynakta rivayet edilmesine rağmen hiçbirinde “En hayırlı ve doğru olan (isim) Abdullah veya Hemmâm'dır. Zira herkes Allah'ın kulu ve Ademoğlu da çok şey arzular.” ifadesini bu hadisin parçası olarak zikretmemiştir. Hadis kaynakları incelendiğinde bu ifade sahâbî Ebû Vehb el-Cüşemî tarihiyle rivayet edilen hadis metnidir. Onun rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Peygamberlerin isimleriyle isimlenin. Allah'a en sevimli olan isim Abdullah ve Abdurrahmân'dır. En doğru isim Hâris ve Hemmâm, en kötü isim de Harb ve Mürre'dir.”⁷³⁵

Görüldüğü gibi *İlelû'l-hadîs*'te incelenen hadisin son kısmı Ebû Vehb el-Cüşemî'nin rivayetine ait olup yanlışlıkla Câbir'in hadisine ilave edilmiştir. Nitekim İbn Ebî Hâtim, babasına bu müdrec rivayet hakkında sorunca, babası “En hayırlı ve doğru...” ifadesinin hadisten olmadığını belirtmiştir.

2.23. Allah'ın En Sevdığı İsimler ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim'e göre İbn Ömer isnadıyla rivayet edilen “Allah'ın en sevdiği isim Abdullah ve Abdurrahmân'dır.” hadisinden sonra gelen ifade bu hadise ilave edilmiştir. Müellif ilave edilen ifadenin müdrec olduğunu kabul ederek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

⁷²⁸ Tirmizî, “Edeb”, 65.

⁷²⁹ Müslim, “Edeb”, 13.

⁷³⁰ İbn Mâce, “Edeb”, 31

⁷³¹ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, c. 2, s. 215 (Hadis no. 935); c. 2, s. 220 (Hadis no. 942); Ebû Dâvud, “Edeb”, 69; Tirmizî, “Edeb”, 65; Bezzâr, *el-Müsned*, c. 10, s. 395 (Hadis no. 4534); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. 7, s. 188; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, c. 13, s. 149-152.

⁷³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 33, s. 266 (Hadis no. 20078).

⁷³³ Müslim, “Edeb”, 10; İbn Mâce, “Edeb”, 31; Ebû Dâvud, “Edeb”, 69.

⁷³⁴ İbnü'l-Ca'd, *el-Müsned*, s. 394 (Hadis no. 2689).

⁷³⁵ Ebû Dâvud, “Edeb”, 68; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 9, s. 514 (Hadis no. 19307).

٢٥٢٥- وسألت أبي عن حديث رواه هشام الرّازي، عن محمد بن مسلم الطّائفي، عن خالد بن سعيد، عن نافع، عن ابن عمر، عن رسول الله (ص) قال: أَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ: عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَأَكْرَهُ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللَّهِ: مُرَّةٌ وَحَرْبٌ. قَالَ: فَأَخْبَرْتُهُ زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ، فَقَالَ: قَدْ تَرَكَ مِنَ الْإِسْنَادِ شَيْئًا: وَأَصْدَقُ الْأَسْمَاءِ: الْحَارِثُ وَهَمَّامٌ، وَأَكْذَبُ الْأَسْمَاءِ: خَالِدٌ وَمَالِكٌ. فقلتُ له: ما أصدقُ الأسماء وأكذبُ الأسماء؟ قال: لا ترى أن الحارث حارثٌ خيرٌ أو شرٌّ؟! وأن همّامٌ يَهُمُّ بخيرٍ أو شرٍّ؟! ألا ترى أن خالدٌ لا يَخْلُدُ؟! وأن مالِكٌ لا يَمْلِكُ؟! قَالَ أَبِي: الكلامُ الأوّل هو حسنٌ، والبقيةٌ مُنْكَرٌ.⁷³⁶

Babama, Hişâm er-Râzî → Muhammed b. Müslim et-Tâîfî → Hâlid b. Sa'îd → Nâfi' → İbn Ömer isnadıyla rivayet edilen Resûlullah'ın (sav.) “Allah’a en sevimli isim Abdullah ve Abdurrahmân’dır. Onun en hoşlanmadığı isim de Mürre ve Harb’dır.” hadisini sordum.

O şöyle cevap verdi: Bu rivayet hakkında Zeyd b. Eslem’e haber vermiştim. O, “Bu isnaddan ‘En doğru isim Hâris ve Hemmâm, en yanlış isim de Hâlid ve Mâlik’tir’ gibi bazı ifadeleri terk etmiştir.” diye söyledi.

En doğru ve en yalan isimden kasıt nedir? diye sordum. Şöyle cevapladı: Bilmez misin ikinci demek olan Hâris, iyiliği ve kötülüğü ekmekte ve çokça arzulayan demek olan Hemmam da iyiliği ve kötülüğü arzulamakta? Bilmez misin ölümsüz demek olan Hâlid ölümsüz değil ve sahip demek olan Mâlik gerçek sahip değildir?

Babam devamla “İlk söz iyidir, fakat sonrakiler münkerdir.” dedi.

Açıklama:

Hadis kaynaklarında “Allah’a en sevimli isim” konusundaki hadisin Abdullah b. Ömer,⁷³⁷ Ebû Hüreyre⁷³⁸ ve Ebû Vehb el-Cüşemî⁷³⁹ gibi sahâbiler tarafından rivayet edildiği görülür. İbn Ebî Hâtim’in İbn Ömer’den naklettiği hadisde “Allah’a en sevimli isim Abdullah ve Abdurrahmân’dır.” ifadesinden sonra “Onun en hoşlanmadığı isim de Mürre

⁷³⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadis*, “Âdâb ve Tıb”, c. 6, s. 279 280.

⁷³⁷ İbn Vehb, *el-Câmi*, s. 91 (Hadis no. 47); İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef*, c. 5, s. 263 (Hadis no. 25911); İbn Ebî Şeybe, *el-Edeb*, s. 275 (Hadis no. 255); Dârimî, *es-Sünen*, c. 3, s. 1766 (Hadis no. 2737); Müslim, “Âdâb”, 2; İbn Mâce, “Edeb”, 30; Ebû Dâvud “Edeb”, 68; Tirmizî, “Edeb”, 64.

⁷³⁸ İbn Vehb, *el-Câmi*, s. 123 (Hadis no. 70).

⁷³⁹ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 437 (Hadis no. 814); Ebû Dâvud “Edeb”, 68; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. 9, s. 514 (Hadis no. 19307).

ve Harb'dır" ifadesi ilave edilmiştir. Üstelik Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) "en doğru ve en yanlış isimler" ifadelerinin de bu isnaddla gelen hadisten olduğunu söylemiştir.

Tespit edilebildiğimiz kadarıyla Abdullah b. Ömer'den gelen bütün rivayetler sadece "Allah'ın en sevdiği isim Abdullah ve Abdurrahmân'dır" kısmına kadardır.⁷⁴⁰ Yukarıda İbn Ebî Hâtim'in zikrettiği şekliyle yani "Allah'ın en sevdiği isim Abdullah ve Abdurrahmân'dır." hadisinden sonra gelen "en doğru, en yanlış ve en nefret edilen isim" ifadeleri Ebû Vebh el-Cüşemî isnadıyla gelmiştir.⁷⁴¹ Dolayısıyla bu ifadeler Abdullah b. Ömer'in hadisinin parçasından olmayıp sonradan onun hadisine idrac edilmiştir. Ebû Hâtim de bu durumu işaret etmek için "İlk söz iyidir, fakat sonrakiler münkerdir" diye ifade etmiştir.

Hatırlatmak isteriz ki, İbn Ömer'in tarikinde yer alan "Onun en hoşlanmadığı isim Mürre ve Harb'dır" ifadesinin müdrec olması, bu isimlerle isimlendirmenin hoş olduğunu göstermez. Zira yukarıda işaret ettiğimiz gibi Harb ve Mürre isimleriyle isimlendirmenin nahoş olmasını açıklayan kısım Ebû Vebh el-Cüşemî isnadıyla bize sahih olarak gelmiştir.⁷⁴²

2.24. Hayâ ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtim, hayâ ile ilgili hadisinden sonra gelen "وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ" (Getirecek sana, azık vermediğin kimse haberleri)" ifadesi bu hadisin devamı olmayıp başka rivayetin parçasından ilave edilmiştir. Bu ifade Tarafe b. Abd'a ait şiirin bir parçasıdır. Müellif ilave edilen ifadenin müdrec olduğunu belirterek hadisi illetli saymıştır. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٢٥٣٨- وَسَمِعْتُ أَبَا زُرْعَةَ وَذَكَرَ حَدِيثًا حَدَّثَنَا بِهِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْأَوْيسِيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ سَفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رَبِيعِ بْنِ جَرَّاشٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ: إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فافْعَلْ مَا شِئْتَ. وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) يَقُولُ: ... وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ.

⁷⁴⁰ İbn Ömer'den gelen rivayetler için 733 nolu dipnotuna bakınız.

⁷⁴¹ İbn Vehb el-Cüşemî'den gelen rivayetler için 735 dipnotuna bakınız.

⁷⁴² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 437 (Hadis no. 814); Ebû Dâvud "Edeb", 68; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 9, s. 514 (Hadis no. 19307).

قال أَبُو زُرْعَةَ: الصَّحِيحُ: عَنْ رَبِيعٍ، عَنْ أَبِي مسعود، عن النبي (ص)، كَلَامَ الْأَوَّلِ، وَالثَّانِي لَيْسَ فِي الْحَدِيثِ؛ يَعْنِي: وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ.

Ebû Zür'a'yı şu hadisi naklederken işittim: Abdülazîz el-Üveysî → İbrahim b. Sa'd → Süfyân es-Sevrî → Mansûr → Rib'î b. Hirâş → Huzeyfe isnadıyla rivayet edildiğine göre Resûlullâh (sav.) şöyle buyurmuştur: *İnsanların Peygamberlerden öğrenen geldikleri sözlerden biri de "Utanmadıktan sonra dilediğini yap!" sözüdür.* Efendimiz (sav.) şöyle derdi: **Getirecek sana, azık vermediğin kimse haberleri.**

Ebû Zür'a dedi ki: Sahih olan ilk söz Rib'î → Ebû Mes'ûd → Hz. Peygamber isnadıyla gelmektedir. **"Getirecek sana haberleri azık vermediğin kimse."** olan ikinci söz ise bu hadisten değildir.⁷⁴³

Açıklama:

Hayâ'nın fazileti ile ilgili bu meşhur hadis, hadis kaynaklarında Huzeyfe tarafından değil Ebû Mes'ûd el-Bedrî tarafından rivayet edilmiştir. Nitekim yukarıda Ebû Zür'a bu duruma işaret etmiştir. Hayâ hadisi *Müsned-i Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Müsned-i Ahmed b. Habel, Sahîh-i Buhârî, Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i Ebû Dâvud, Tahâvî'nin Şerhu müşkili'l-âsâr* ve *Sahîh-i İbn Hibbân* gibi hadis kaynaklarında Huzeyfe'ye değil bilakis Ebû Mes'ûd el-Bedrî'ye nispet edilmiştir.⁷⁴⁴ Nitekim yukarıda Ebû Zür'a, İbn Ebî Hâtim'in bu hadis hakkındaki sorusuna cevaben aynı duruma işaret etmiştir, yani bu hadisin asıl ravisi Ebû Mes'ûd el-Bedrî'dir.

Zikrettiğimiz hadis kaynaklarında, hayâ hadisi sadece "İnsanların Peygamberlerden öğrenen geldikleri sözlerden biri: Utanmadıktan sonra dilediğini yap!" sözüne kadardır. İbn Ebî Hâtim'in bu ifadedden sonra zikrettiği "وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ..." sözü geçmemektedir. Ebû Zür'a bu ifadenin hayâ hadisinin devamı olmadığını ifade etmiştir.

Arapça şiir kaynaklarına baktığımız zaman bu beytin câhileye şairlerinden Tarafe b. Abd'e ait olduğunu görürüz.⁷⁴⁵ Beytin tamamı şöyledir:

سُبُّدِي لَكَ الْيَّامَ مَا كُنْتُ جَاهِلًا وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ

⁷⁴³ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, s. 392-393 (Hadis no. 241).

⁷⁴⁴ Ebû Dâvud, *et-Tayâlisî, el-Müsned*, c. 2, s. 15 (Hadis no. 655); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 28 s. 318; Buhârî, "Enbiyâ", 54; "Edeb", 78; İbn Mâce, "Zühd", 17; Ebû Dâvud, "Edeb", 7; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, c. 4, s. 194-197; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, c. 2, s. 371 (Hadis no. 607).

⁷⁴⁵ Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere eş'âri'l-Arab* (nşr. Ali Muhammed el-Becâdî), s. 341.

Gösterecek sana günler cahil olduğun nice şeyi. Getirecek sana haberleri azık vermediğin kimse.

Görüldüğü gibi “وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ” ve “إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَأَفْعَلْ مَا شِئْتَ” hadisi aslında farklı hadisler olup, daha sonra son hadis ilk hadise idrac edilmiştir. Nitekim Ebû Zür’a, “İlk hadis Ebû Mesûd’dan rivayet edilmiştir ve sonraki لَمْ تَزُودْ ifade ilk hadisin parçasından değildir.” diyerek bu duruma işaret etmiştir.

2.25. Fitne ile İlgili Rivayet

İbn Ebî Hâtım, fiten ile ilgili rivayette yer alan ordunun kimi tarafından gönderilen ve Harem-i Şerîf’te dua eden kişinin soyunu açıklayan kısım için müdrec ifadesini kullanmasa da bu kısmın hadise ilave edilen ziyade olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki rivayet bu durumu göstermektedir.

٢٧٨٥- وسألت أبي عن حديث رواه محمد بن جابر، عن عبد العزيز بن رُفيع، عن عبد الله ابن القبطية؛ قال: دخلت أنا والحسن ابن عليّ على أم سلمة، فقال: حدثيني عن جيش الخسف، فقالت: سمعت رسول الله (ص) يقول: يخرج السفينائي بالشام، فيسير إلى الكوفة، فيبعث جيشاً إلى المدينة، فيقاتلون ما شاء الله، حتى يقتل الحبل في بطن أمه، ويعود عائد من ولد فاطمة – أو قال: من ولد عليّ- بالحرم، فيخرجون إليه، فإذا كانوا ببغداد من الأرض؛ خسف بهم، غير رجل يندُر الناس؟

قال أبي: إنما هو: عن عبيد الله ابن القبطية، وفيه زيادة كلام ليس في حديث الناس.

Babama, Muhammed b. Câbir → Abdülaziz b. Rufey’ → Abdullah İbnu’l-Kıbtıyye isnadıyla nakledildiğine göre o ve Hasan b. Ali Ümmü Seleme’nin yanına gelip (yerin dibine) geçirilen ordu hakkında sormuştu. Ümmü Seleme Hz. Peygamber’den işittiğine göre “Süfyanî biri Şâm’dan Küfe’ye gelir. Medine’ye ordu gönderir. Ordu birçok insanları hatta annesinin karnında olan cenini de öldürecek. Ali veya Fatıma neslinden biri Harem-i Şerîf’e sığınacak. Ordu ona yetişmek için çıkacak. Çöle ulaştığında bu olayı anlatacak birisi hariç herkes yerin dibine geçirilecektir.” hadisi hakkında sordum.

Babam, “Doğru olan Ubeydullah Abdullah İbnu’l-Kıbtıyye rivayetidir, bu hadiste diğer ravilerde olmayan ziyadeler vardır.” diye cevap verdi.⁷⁴⁶

Açıklama:

Harem-i Şerîf’e sığınacak kişi ile ilgili hadis *Müsned-i İbnü’l-Ca’d*, *Musannef-i İbn Ebi Şeybe*, *Sahîh-i Müslim*, *Sahîh-i İbn Hibbân*, Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-kebîr* ve Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin *Müstedrek* gibi eserlerde geçmektedir.⁷⁴⁷ Bu rivayetlerde “يَخْرُجُ السُّفْيَانِيُّ” ifadesi ve “مِنْ وَلَدِ عَلِيٍّ مِنْ وَلَدِ فَاطِمَةَ – أَوْ قَالَ...” ifadesi ve “Biri Harem-i Şerîf’e sığınacak. (يَعُوذُ عَائِدًا بِالْبَيْتِ...)” ifadesinden başlar. Bu rivayetin sonunda Ümmü Seleme yerin dibine geçirileceklerin arasına zorla katılanların durumu hakkındaki sorusuna Hz. Peygamber “Onlarla beraber yerin dibine geçirilecekler, fakat kıyamet gününde niyetler üzerine haşr olunacaklar.” diye cevap vermiştir. Ebû Dâvud ve Tirmizî eserlerinde muhtasar olarak sadece Ümmü Seleme’nin sorusu üzerine Hz. Peygamber’in cevabını rivayet etmişlerdir.⁷⁴⁸ Buhârî *Sahîh*’inde aynı hadisi Hz. Aişe isnadıyla rivayet etmiştir. Fakat onun rivayetinde de ziyade olan kısım zikredilmemiştir.⁷⁴⁹

Nitekim Ebû Hâtim sorulan hadiste bazı ziyadeler bulunduğunu söylemiştir. Fakat ilave lafızların hangisi olduğuna dair bir şey söylememiştir. Hadis kaynaklarında geçen rivayetlerle karşılaştırıldığında hadiste geçen “يَخْرُجُ السُّفْيَانِيُّ بِالْشَّامِ...” ve “مِنْ وَلَدِ فَاطِمَةَ – أَوْ قَالَ...” şeklindeki açıklamaların hadise ilave edildiği anlaşılmıştır.

⁷⁴⁶ İbn Ebi Hâtim, *İlelü’l-hadis*, “Ümerâ ve Fiten”, c. 6, s. 586 587.

⁷⁴⁷ İbnü’l-Ca’d, *el-Müsned*, s. 393 (Hadis no. 2687); İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, c. 7, s. 460 (Hadis no. 37219); Müslim, “Fiten”, 4; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, c. 15, s. 156-157 (Hadis no. 6756); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, c. 23, s. 321 (Hadis no. 734) ve c. 23, s. 409 (Hadis no. 984); Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, c. 4, s. 475 (Hadis no. 8321).

⁷⁴⁸ Ebû Dâvud, “Mehdî”, Hadis no. 4289; Tirmizî, “Fiten” 10.

⁷⁴⁹ Buhârî, “Büyü”, 49.

SONUÇ

Tespit edebildiğimiz kadarıyla idrac kavramını ıstilahî anlamda ilk kullanan kişi Ali b. el-Medîni'dir. Buhârî, Müslim, ve Ebû Hâtim gibi diğer münekkid âlimlerin ifadelerinde de bu kavramın kullanıldığına dair örneklerle rastlanmıştır. İdrac kavramı, üçüncü asırda zikrettiğimiz âlimler tarafından kullanılmakla birlikte bu kavram belirli bir tanımı yapılmamıştır. İdrac tanımını ilk defa müstakil bir başlıkta inceleyen ve açıklayan Hâkim en-Nîsâbü'rî olmuştur. Hatîb el-Bağdadî bu konuda ilk defa *el-Fasl li'l-vasli'l-müdrecc fi'n-nakl* adlı eser telif ederek müdrecc kavramını yaygınlaştırmıştır. Daha sonra müdrecc hadis, usûl eserlerinde bir zayıf hadis çeşidi olarak incelenmiştir.

Çağdaş dönemde idrac ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu Hatîb el-Bağdadî'nin *el-Fasl* eseri ve *Kütüb-i Sitte* eserleri etrafında yapılmıştır. İlel kitaplarında bir illet gerekçesi olarak idracı inceleyen çalışmalar tespit edilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışma konuyla ilgili İlel kitaplarındaki idracı müstakil olarak inceleyen ilk çalışmadır.

Tezin yazılma sürecinde ilk önce hadis usûlü kitaplarında kullanıldığı şekliyle müdreccü'l-isnâd ve müdreccü'l-metn taksimatına göre düzenleme kararı alınmıştı. Fakat hadis usûlü kitaplarında kullanılan müdreccü'l-isnâd'ın dörtlü taksimatının *İlelü'l-hadis*'te tespit edilen bazı rivayetleri kapsamadığı saptanmıştır. Zira bu isnadda idrac taksimatları hadis metninde değişikliğe de yol açmıştır. Tespit edilen bazı idraclar ise yanlışlıkla isnada ilave edilen bazı râvilerden ibarettir ve hiçbir şekilde hadisin metninde değişiklik yapmamaktadır. Bundan dolayı bu araştırmada müdreccü'l-isnâd'ı metni etkileyen ve etkilemeyen olmak üzere ikiye ayırmak uygun görülmüştür.

Bu çalışmada, 2840 rivayetten oluşan İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadis* isimli eserinde idrac sebebiyle ta'lil edilen hadisler incelenmiştir. Eserde hadis metnini etkileyen 1 ve hadis metni etkilemeyen 309 olmak üzere toplam 310 isnadda idrac bulunan hadis tespit edilmiştir. Ayrıca eserde toplam 25 hadisin metninde idrac bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla İlel kitaplarında idracın bir illet sebebi olarak kabul edildiği söylenebilir.

Hadis metnini etkilemeyen isnadda bulunan idraclara sadece hadis numaralarına işaret etmekle yetinilmiştir. Bu tür müdrecc hadisler ile isnadda ziyâdetü's-sikâ bulunan hadisler arasındaki farkın; müdrecc hadislerin isnadına ilave edilen râvilerin hatasından kaynaklandığı, isnadda bulunan ziyâdetü's-sikâ'nın ise bu ziyadeyi yapan ravinin sikâ

olması sebebiyle isabet etme ihtimalinin daha ağır basması olduğu anlaşılmıştır. İdrac edilen ravi isimlerinin hata olduğu sonucunun tespitinde Ebû Hâtım, Ebû Zûr'a veya İbn Ebî Hâtım er-Razî'nin görüşlerine itimat edilmiştir.

Bu çalışmada tespit edilen hadis metnini etkileyen isnadda idrac bulunan 1 ve metinde idrac bulunan 25 hadisin tahrîc ve tahlili yapılmıştır. Müellifin idrac sebebiyle 26 hadisi illetli kabul ettiği görüşlerinin hepsinin isabetli olduğu söylenemez. Zira bazı hadislerde Ebû Hâtım'ın müdrec dediği lafızları, diğer âlimler ziyadetü's-sikâ kabul ederek Ebû Hâtım'ın görüşünü tenkit etmişlerdir. Âlimlerin bir lafzın müdrec veya ziyadetü's-sikâ olduğu konusundaki ihtilafı fikhî hükümlerde de görüş ayrılığına sebep olabilmektedir.

İlel kitaplarında çoğunlukla isnadda illet bulunan hadislerin tartışıldığı görülmektedir. 2840 hadisten oluşan İbn Ebî Hâtım'ın *İlel*'inde 26 hadisin metnindeki idrac sebebiyle tenkit edilmesi, hadis âlimlerin sadece isnad tenkidi yaptığı şeklindeki iddianın isabetli olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca hadis âlimlerinin idrac dışında *kalb*, *ızdırâb*, *nekâret* ve *şuzûz* gibi diğer sebeplerle de metin tenkidi yaptıkları bilinmektedir. İncelediğimiz 26 idraclı rivayetin çoğunluğu ibâdât, mu'âmelât, helal ve haram gibi fikhîdir ve kalan kısmı ise edep, siyer ve fiten konularıyla ilgilidir.

Bu çalışmada idrac bir illet sebebi olarak sadece İbn Ebî Hâtım'ın *İlelü'l-hadîs* adlı eseri üzerinden incelenmiştir. Aslında tüm ilel kitapları bu açıdan müstakil olarak incelenmelidir. Böylece bu çalışmalar ilelü'l-hadîs literatüründe idracın yerini doğru bir şekilde tasavvur etmeye imkan verecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülmuttalib, Rif'at Fevzî, *İbn Ebî Hâtım er-Râzî ve eseruhû fî ulûmi 'l-hadîs*, Kahire 1994/1415.

Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ani, *el-Musannef* (thk. Habiburrahman A'zamî), 2. bs., I-XI, Beyrut 1983/1403.

Abdüsselam Ebu Semha, *el-Hadisü'l-münker : dirâse nazariyye tatbikiyye fî kitabi "İleli'l-hadis" li-İbn Hatim*, Suriye-Lübnan-Kuveyt, 1433/2012.

Addâ, Abdülgani Muhammed Nâdir, *el-Karâin ve eseruhâ fî ta'lîli'l-ehâdis: dirâse te'sîliyye tatbikiyye*, Beyrut, 2017/1438.

Ali b. el-Medînî, *el-İlel* (thk. M. Mustafa el-A'zamî), Beyrût, 1980.

Avnî, Şerîf Hâtım, *el-Mürselü'l-hafî ve 'alâkatühû bi't-tedlîs*, Riyad, 1418/1997.

Aybakan, Bilal, "Sarf", *DİA*, c. 36, s. 137-140.

Aydın, Mustafa, *el-Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Faslu li'l-vasli'l-müdrecc fî'n-nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrecc Hadisler ve Değeri* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2007).

Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: MÜİF. 2019.

_____, "Şâz", *DİA*, XXXVIII, s. 385.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed B.Mûsâ el-Hanefî, *Umdetü'l-kari serhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût, t.y.

Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Semsülhak Muhammed b. Emir Ali, *Avnü'lma'bud serhu süneni Ebî Dâvud*, Beyrût, 1415.

Bayraktar, İbrahim, *İbn Ebî Hâtım ve İlelü'l-hadîs Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, 1997.

Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhü's-Sünne* (thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Muhammad Züheyr el-Şâvîş), Dimaşk-Beyrut, 1403/1983.

Berkânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Sualâtü'l-Berkânî li'd-Dârekutnî* (thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), Lahor, 1404/1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ehvâli sâhibi's-şerî'a*, Beyrut, 1405.

_____, *el-Hilâfiyyât beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe ve eshâbih* (thk. Mahmûd b. Abdülfettâh Ebû Şezâ el-Nahhâl), Kahire, 1436/2015.

_____, *el-Kirâe half'e'l-imâm* (thk. Muhammed es-Sa'id b. Besyûnî Zağlûl), Beyrût, 1405.

_____, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), 1412/1991.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed b. Abdülkadîr Atâ), Beyrut-Lübnan, 1424/2003.

_____, *es-Sünenü's-sağîr* (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Karaçi, 1410/1989.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr Abdulhâlık el-'Atekî, *Müsned el-Bezzâr/el-Bahru'z-zehâr* (thk. Mahfuzürrahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd ve Sabrî Abdulhâlık eş-Şâfi'î), Medine-i Münevvere, t.y.

Bikâ'î, Burhânüddî İbrâhîm b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiye* (thk. Mâhir Yâsin el-Fahl), Riyad, 1428/2007.

Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugîre, *el-Edebü'l-müfred* (thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri), Riyad, 1419/1998.

_____, *Sahihu'l-Buhârî*, Beyrut, 1423/2002.

_____, *et-Târihu'l-evsat* (thk. Muhammad İbrahim Zâyid), Haleb-Kahire, 1397/1977.

Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebû Bekr b. İsmail, *Misbâhu'z-zücâce fi zevâidi İbn Mâce* (thk. Muhammed el-Müntekâ el-Keşnâvî), Beyrut, 1403.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *el-İlelü'l-varide fi'lehâdisi'n nebeviyye* (thk. Mahfuzürrahman Zeynullah es-Selefi), Riyad, 1405/1985.

_____, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir), Beyrut, 1406/1986.

_____, *Sünenü'd-Dârekutni* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd.), Beyrut-Lübnan, 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân b. Fazl, *Müsnedü'd-Dârimî/Sünenü'd-Dârimî* (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Suudi Arabistan, 1412/2000.

Dûlabî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hemmâd el-Ensârî, *el-Künâ ve'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Beyrut, 1421/2000.

Düzenli, Muhittin, *Hadislerde Gizli Kusurlar -İllet ve Şâz-*, Ankara, 2017.

_____, "Bir Tenkit Terimi Olarak Sülûkü'l-Câdde", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2013.

Düveys, Hâlid b. Mansûr b. Abdullah, “Sülûkü’l-câdde ve eseruhû fî i’lâli’l-hadîs”, *Mecelletü Câmîati Melik Suûd*, 1425/2004.

Ebû Avâne, Ya’kûb b. İshâk en-Nisâbü’rî el-İsfarâyînî, *Müstahrecü Ebî Avâne* (thk. Eymen b. ‘Ârif ed-Dımaşkî), Beyrut, 1419/1998.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Es’as b. İshak b. el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud* (thk. Şu’ayb el-Arnâvût), Beyrut, 1430/2009.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî* (thk. Muhammed b. Abdulmühsin et-Türkî), Mısır, 1419/1999.

Ebû Nu’aym İsfahânî, Ahmed b. Abdullâh, *Delâilü’n-nübüvve* (thk. Muhammed Revâs Kal’acî ve Abdülber Abbâs), Beyrût, 1406/1986.

_____, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Mısır, 1394/1974.

_____, *Ma’rifetü’s-sahâbe* (thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî), Riyad, 1419/1998.

Ebû Süfyân Mustafa Bâhû, *el-İlle ve ecnâsühâ ‘inde’l-muhaddisîn*, Tantâ, 1426/2005.

Ebû Ya’lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Ali b. Müsenna el-Tamîmî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ* (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dımaşk, 1404/1984.

Ebû Zeyd Muhammed b. Ebu’l-Hattâb el-Kureşî, *Cemhere eş’âri’l-Arab fî’l-cahiliye ve’l-İslâm* (nşr. Ali Muhammed el-Becâdî), Mısır, 1981.

Ebü’ş-şeyh İsfahânî, *Ahlâku’n-Nebî* (thk. Sâlih b. Muhammed el-Viniyân), y.y., 1998.

Efendioglu, Mehmet, “Mu‘dal’”, *DİA*, XXX, 356.

_____, “Münkâtı’”, *DİA*, XXXII, 12-13.

Emir es-San‘ânî, Muhammed b. İsmail, *Tevdîhu’l-efkâr li me‘ânî tenkîhi’lenzâr* (thk. Muhammed Muhibüddîn Ebû Zeyd), Riyad, 1432/2011.

_____, Muhammed b. İsmail, *Sübülü’s-selâm*, t.y.

Eşyeb, Ebû Ali Hasan b. Mûsâ, *Cüz’ü’l-Hasan b. Mûsa el-Eşyeb* (thk. Ebû Yâsir Hâlid b. Kâsım er-Redâdî), Birleşik Arap Emirlikleri, 1410/1990.

Güler, Ayşe, *İllet Sebebi Olarak Teferrüd el-‘İlelü’l-kebîr Özelinde*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosya Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, 2018.

Hâkim en-Neysâbü’rî, Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyi Muhammed b. Abdullah, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs* (thk. Seyyid Mu‘zam Hüseyin), Beyrut, 1397/1977.

_____, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (thk Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut, 1990/1411.
Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullah b. Ahmed el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadis* (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Riyad, 1989.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1995.

Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-ravi ve âdâbü's-sâmi'* (thk. Mahmud et-Tahhân), Riyad, t.y.

_____, *el-Fasl li'l-vasli'l-müdreji fî'n-nakl* (thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî), Riyad 1997/1418.

_____, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine-i Münevvere, t.y.

_____, *Târîhu Bağdâd* (thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf), Beyrut, 1422/2002.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, Haleb, 1351/1932.

Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn *Şerhu't-Teb sire ve't-tezkire/Elfîyetü'l-Irâkî* (thk. Abdullatîf el-Hemîm ve Mâhir Yasin Fahl), Beyrut, 1423/2002.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-eshâb* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut, 1412/1992.

_____, *el-İstizkar* (thk. Sâlim Muhammed Atâ ve Muhammed Ali Mu'avvad), Beyrut, 1421/2000.

_____, *et-Temhid lima fî'l-Muvatta mine'l-meani ve'l-esanid* (thk. Mustafa b. Ahmed Alevî, Muhammed Abdülkebir Bekri), I-XXVI, Magrib (Fas), 1982/1402.

İbn Abdulhâdî, *Şerhu İlelü'l-hadîs* (thk. Mustafa Ebû'l-Ğayz ve İbrahim Fehmî), Kâhire, 1. bsk. 1422/2002.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimaşkî, *Reddü'l-Muhtar 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut, 1412/1992,

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-ricâl* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcût, Ali Muhammed Mu'avvad ve Abdülfettâh Ebû Sünne), Beyrut, 1418/1997.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dimaşk* (thk. Amr b. Ğarâme el-Amrevî), Beyrut, 1415/1995.

İbn Balabân, Emîr Alaüddîn Ali el-Fârisî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh İbni Hibbân* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût), Beyrut, 1408/1988.

İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Riyad, 1423/2003.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarâbâd, 1373/1953.

_____, *Kitâbü'l-İlel/İlelü İbni Ebî Hâtîm* (thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd.), Riyad, 1427/2006.

İbn Ebî Seybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Kitâbü'l-musannef* (thk. Muhammed Avvâme), Cidde, 2006.

İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (nşr. Abdusselam Muhammed Harun), Dimaşk, 1399/1979.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi serhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Muhibbüddîn Hatîb ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut, 1379.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd ve Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut, 1415/1995.

_____, *İthâfû'l-hiyareti'l-meherre bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere* (thk. Dârül-mişkât li'l-bahsi'l-ilmî), Riyad, 1420/1999.

_____, *el-Mu'cemü'l-müesses li Mu'cemü'l-müfehres* (thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrût, 1413/1992.

_____, *en-Nüket alâ Kitâb İbni's-Salâh ve Nüketi'l-İrâkî* (thk. Mâhir Yâsin el-Fahl), Riyâd, 1434/2013

_____, *Serhu'n-Nuhbe Nuzhetü'n-nazar fî tevdîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'leser* (thk. Nurettin 'İtr), Karaçi, 1432/2011.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Suriye, 1406/1986.

_____, *Telhisü'l-habir fî tahrîci ehâdisi'r-rafiu'l-kebir*, Beyrut, 1419/1989.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd, 1326.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebevîyye* (thk. Mustafa es-Sakâ vd.), Mısır, 1375/1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbü'rî, *Sahîh İbni Huzeyme* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut, t.y.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Beyrut, t.y.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* (thk. Mahmud İbrahim Zâyd), Haleb, 1396/1976.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü's-Sünen* (thk. İsmail b. Gazi Merhabâ), Riyad, 1428/2007.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen İbn Mâce* (nşr. Beytü'l-efkâr). t.y.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1388/1968.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî el-Dımaşkî, *Fethu'l-Bârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Ebû Mu'âz Târik b. İvadullah), Riyad, 1417/1996.

_____, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (thk. Hemmâm Abdürrahîm Sa'îd), Riyad, 1421/2001.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Mısırî el-Kureşî, *el-Câmi' fî'l-hadîs* (thk. Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed Ebu'l-hayr), Riyad, 1416/1995.

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Muhalled b. Kuteybe el-Horasânî, *el-Emvâl* (thk. Şâkir Zeyb Feyâz), Suudi Arabistan, 1406/1986.

İbnü'l-Ca'd, Ali İbnü'l-Ca'd el-Cevherî el-Bağdâdî, *Müsned İbnü'l-Ca'd*, (thk. Âmir b. Ahmed Haydar), Beyrût, 1410/1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-mütenahiye fî'l-ehâdisi'l-vahiye* (thk. İrâdü'l-hak el-Eserî), Faisalâbâd, 1401/1981.

_____, *el-Mevzû'ât* (thk. Nureddin b. Şükrî Boyacılar), Riyad, 1418/1997.

İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehmî ve'l-ihâm fî kitâbi'l-Ahkâm* (thk. el-Hüseyin Âyet Sa'îd), Riyad, 1418/1997.

İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Tezkiretü'l-huffâz* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Riyad, 1415/1994.

_____, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut, 1411/1990.

_____, *Zehîretü'l-huffâz* (Abdurrahmân el-Feryevâî), Riyad, 1416/1996.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Misrî, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdisi's-Şerhi'l-kebîr* (thk. Mustafa Ebu'l-Ğayt, Abdullah b. Süleyman ve Yasir b. Kemâl), Riyad, 1425/2004.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyüddîn Osman b. Abdurrahman es-Sehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (thk. Nûrüddîn İtr), Dimaşk, 1998.

İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrahim el-Mervezî, *Müsned İshâk b. Râhûye* (thk. Abdulğafûr b. Abdulhak el-Belveşi), Medine-i Münevvere, 1412/1991.

İzzet Rûbî Mucâvir Selîm el-Cerhî, *el-Elfâzü'l-müdrece fî ehâdisi'l-Kütübi's-Sitte ve eseru zâlike fî htilâfi'l-fukahâ (el-eimmetü'l-erbaa): dirâse hadîsiyye fıkhiyye*, Riyad 2017.

Karadeniz, Hatice, "İstilahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı", *Hadis ve Siyer Araştırmaları = Hadith and Sira Studies*, 2017, cilt: III, sayı: 2.

Karagözoğlu, M. Macit, "İlelü'l-hadîs", *DİA* (Online).

Karatay, Fehmi Ethem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1964.

Keskin, Yusuf Ziya, "İbn Ebî Hâtim (v. 327/38) ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1, s. 10-13.

Koçyigit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1980.

_____, *Hadîs Usûlü*, Ankara, 2018.

Kudâî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme el-Misrî, *Müsnedü's-Şihâb* (thk. Hamdi Abdulmecid es-Silefi), Beyrut, 1407/1986.

Küçük, Raşit, "İbn Ebû Hâtim", *DİA*, XIX, 432-434.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *el-Muvatta* (thk. Muhammad Mustafa el-A'zamî), Abu Dabî, 1425/2004.

_____, *Muvattaü'l-İmam Mâlik bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasan es-Seybânî* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf), t.y.

Melîbârî, Hamza Abdullah, *el-Hadîsu'l-ma'lûl*, Beyrut, 1416/1996.

_____, *Nazarâtun cedide fî ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 1423/2003.

Mizzî, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf), Beyrut 1980/1400.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi serhi Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut, t.y.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacülarîfin b. Ali, *Feyzü'l-kadîr serhi'l-Câmi'i's-sağîr*, Mısır, 1356/1938.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud* (thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk), Riyad, 1431/2010.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim* (nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad, 1426.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şu'ayb, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn* (thk. Muhammed İbrahim Zâyd), Haleb, 1396/1976.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrut, 1421/2001.

_____, *Sünenü'n-Nesâî* (thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut, 1426/2005.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Seref, *Serhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut, 1392.

Paksoy, Kadir, "Hadis Metodolojisiinde İdrâc ve Müdrec Hadisler I" , *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2.

_____, "Hadis Metodolojisiinde İdrâc ve Müdrec Hadisler –II", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3.

Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Degeri*, Ankara 1985.

_____, "Mürsel", *DİA*, XXXII, 52-54.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezâk b. Hemmâm, *el-Müsannef* (thk. Habiburrahman el-Azamî), Beyrut, 1403.

Sehâvî, Semsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *Fethu'l-muğîs bişerhi Elfiyeti'l-hadîs* (thk. Abdülkerîm b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah Âl Fehîd), Riyad, 1426/2005.

_____, *el-Makâsîdü'l-hasene* (thk. Muhammed Osman el-Huş), Beyrut, 1405/1985

Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (çev. M. Yasar Kandemir), İstanbul, 2017.

Suiçmez, Yusuf, *Sika'nın Ziyadesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâleddîn, *Tedribu'r-râvî fî Serhi Takrîbi'n-Nevevî* (thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Beyrut, 1415.

_____, *el-Fethü'l-kebîr fî dammi'z-ziyâde ilâ'l-Câmi'u's-sağîr* (nşr. Yûsuf en-Nebhânî), Beyrut, 1423/2003.

_____, *el-Medrec ile'l-müdreç, Mecmuatu resail fî'l-hadis* (thk. Subhî Bedrî es-Samerrâî) adlı eserin içinde basılmıştır.

Şahyar, Ataullah, “Mezîd fî muttasılı'l-esânîd”, *DİA*, XXIX, s. 544-545.

Sâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs* (thk. Faysal Mahmûd 'Avad), Beyrut, 1432/2011.

Şemâlî, Yâsir Ahmed, “Sülûkü'l-câdde ve eseruh fî ilelü'l-hadîs”, *el-Menâre*, 10/1, 2004, s. 277-315.

Şeref Mahmûd el-Kudâ ve Hamîd Yûsuf Kûfî, “el-Müdreç ve 'alâkatühû bi mebâhisi'l-mustalahi'l-uhrâ”, *Mecelletü Ebhâsi'l-Yermûk*, 2013, Cilt: 9, Sayı: 2, 2013.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut, t.y.

_____, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk: Târik b. İvadullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), Kahire. t.y.

_____, *el-Mu'cemu's-sağîr* (thk. Muhammad Şakûr Mahmûd), Beyrut, 1405/1985.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî, *Serhu Meani'l-âsâr* (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdülhak), Kahire, 1414/1994.

_____, *Şerhu müşkili'l-âsâr* (thk. Şu'ayb el-Arnâvût), Beyrut, 1415/1994.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre es-Sülemî, *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr -Ebû Tâlib el-Kâdî-* (thk. Sübhî es-Semerrâî, Ebû'l-Me'âtî en-Nûrî ve Mahmûd Halîl es-Sa'îdî), Beyrut, 1409/1989.

_____, *el-Câmi'u'l-kebîr li't-Tirmizî*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1996.

_____, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye* (thk. Muhammed Avvâme), Medine, 1434/2013.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (yay. haz. Halil Öztürk), Ankara 1992.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr, *ed-Du'afâu'l-kebîr* (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut, 1404/1984.

Yılmaz, Sefa, *Sünen-i Erba'a'da Mürsel hadis*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Yücel, Ahmet, “Cerh Lafızlarından “Münkerü’l-Hadis” ve Farklı Kullanımları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995-1997.

_____, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998.

_____, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ b. Abdürrezzâk, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, Dârü’l-hidâye, y.y., t.y.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Osman, *Mizânu’l-i’tidâl* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut, 1382/1963.

_____, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût), Beyrut, 1405/1985.

_____, *Târihu’l-İslâm ve vefâyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Beyrut, 2003.

_____, *Tezkiretü’l-huffâz*, Beyrut, 1419/1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Bahrü’l-muhît fî usûli’l-fikh*, y.y., 1414/1994.

ÖZGEÇMİŞ				
Adı, Soyadı	Rahmat		ASHARI	
Doğum Yeri ve Yılı	Endonezya/Banda Aceh		1994	
Bildiği Yabancı Diller	Türkçe		Arapça	
ve Düzeyi	İyi		İyi	
Eğitim Durumu	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2009	2013	Uluslararası Mustafa Germirli Anadolu İmam Hatip Lisesi	
Lisans	2013	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	
Yüksek Lisans	2018	2021	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	
Doktora				
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı	
1.				
2.				
3.				
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar				
Katıldığı Proje ve Toplantılar				
Yayımlar:				
Diğer:				
İletişim (e-posta):	rahmat.ashari27@gmail.com			
		Tarih	18.06.2021	
		İmza		
		Adı Soyadı	Rahmat ASHARI	

